

PER ASPERA AD ASTRA

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei

2020/1

Per Aspera ad Astra

A Pécsi Tudományegyetem művelődés- és egyetemtörténeti közleményei
VII. évfolyam, 2020/1. szám

PER ASPERA AD ASTRA

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM MŰVELŐDÉS- ÉS EGYETEMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEI

Megjelenik évente kétszer
VII. évfolyam, 2020/1. szám

FELELŐS KIADÓ:

Miseta Attila, a Pécsi Tudományegyetem rektora

SZAKMAI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Ambrusné Kéri Katalin, F. Dárdai Ágnes (alapító főszerkesztő), Font Márta,
Jankovits László, Kajtár István, Kaposi Zoltán, Lénárd László,
Monok István, Szögi László, Vonyó József

FŐSZERKESZTŐ:

Polyák Petra

A SZÁMOT SZERKESZTETTE:

Méreg Martin, Polyák Petra

SZERKESZTŐSÉG:

Dezső Krisztina, Gergely Zsuzsanna, Gönczi Andrea,
Lengvári István, Méreg Martin, Molnár Dávid, Pálmai Dóra

LEKTOROK:

Dévényi Anna, Slachta Krisztina, Szabó Andrea

TÖRDELŐSZERKESZTŐ:

Acél Róbert

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:

PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Történeti Gyűjtemények Osztálya
7621 Pécs, Szepesy Ignác utca 3.
+36-72/501-600/22651
paaa.szerk@gmail.com
<http://per-aspera.pte.hu>

A borítón dr. Strommer György ex librise látható.

ISSN 2064-6038

10.15170/PAAA.2020.07.01

Tartalom

TANULMÁNYOK

Bajcsi Ildikó

Ideológiai válaszutak a két világháború közötti csehszlovákiai magyar ifjúság körében 7

Katharina Lenski

Tudásrendszerek. Bürokrácia és képzés az NDK egyetemein..... 26

Pieter Dhondt – Florea Ioncioaia

Karácsonyi éneklés Bukarestben és tábortűz körüli dalolás Iaşiban. A hallgatók mint sajátos társadalmi csoport Ceauşescu Romániájában..... 44

Jancsák Csaba

A hallgatói autonómia és önkormányzatiság formálódása az 1980-as évek végén Magyarországon 56

MŰHELY

Raposa Vivien Kitti

A pécsi bajtársiak antiszemita beiratkozási sztrájkja az 1933/34-es tanévben 71

Török Gábor

„Osztyárharc” a Szent Mór Kollégiumban, avagy pillanatképek a kommunista hatalomátvétel kiteljesedéséről a Pécsi Tudományegyetemen (1948–1949) ... 100

SZEMLE

Somogyvári Lajos

Az ifjúsági mozgalmak évszázada 139

Csibi Norbert

„Birodalmi karrierutak” és Ausztria változó „egyetemi terei” a 19. század második felében..... 144

Polyák Petra

Társasági élet az egyetemen..... 152

Contents

STUDIES

Ildikó Bajcsi

*Ideological Alternatives Among the Hungarian Youth in Czechoslovakia
Between the Two World Wars* 7

Katharina Lenski

*Systems of Knowledge Bureaucracy and Education at the Universities of the
GDR*..... 26

Pieter Dhondt – Florea Ioncioaia

*Christmas Carolling in Bucharest and Campfire Singing in Iași. Students as
a Specific Social Group in Ceaușescu's Romania* 44

Csaba Jancsák

*The Formation of Student Autonomy and Selfgovernment in the Early 1980s
in Hungary*..... 56

COMMUNICATIONS

Vivien Kitti Raposa

*The Anti-Semitic Enrolment Strike of the Students Associations of Pécs in the
Academic Year of 1933/34* 71

Gábor Török

*„Class War” in the Saint Maurus College. Snapshots of the Expansion of
Communist Power at the University of Pécs (1948–1949)* 100

REVIEW

Lajos Somogyvári

The Century of Youth Movements..... 139

Norbert Csibi

*„Imperial Career Paths” and Changing „University Spaces” of Austria in the
Second Half of the 19th Century*..... 144

Petra Polyák

Social Life at Universities..... 152

TANULMÁNYOK

Bajcsi Ildikó

Ideológiai válaszutak a két világháború közötti csehszlovákiai magyar ifjúság körében

Bevezető

A trianoni főhatalomváltást követő évtizedekben a csehszlovákiai magyarság körében két generáció váltotta egymást. Az idősebb nemzedék még a régi Magyarországon szocializálódott, s visszavágyott a Trianon előtti keretek közé. A kisebbségi helyzet viszont nemzeti és szociális szempontból is új körülményeket jelentett az újonnan megalakult Csehszlovákiában. A jórészt deklasszálódott felmenőkkel rendelkező értelmiségi fiatalokat többek között az is megkülönböztette az idősebb nemzedéktől, hogy felsőfokú tanulmányaikat Budapest helyett már idegen nyelven végezték Pozsonyban, Brűnnben vagy éppen Prágában.

A kisebbségi helyzetbe szorult magyarság intézményi háttérének hiányosságai és a csehszlovák nemzetállam nacionalizmusa főként az első években nehezítették meg az ifjúság kulturális önszerveződését. Az 1920-as évek második felétől viszont a szlovéniai magyar fiatalság új – kisebbségi – alternatívákat teremtett saját közössége számára. A fiatalok nemzeti nevelését is felvállaló cserkészlet adta a legfontosabb háttérét ezeknek az újonnan szerveződő ifjúsági mozgalmaknak. A csehszlovákiai magyar új nemzedék szerveződése az 1920-as évek második felétől – a nemzeti önmeghatározás megteremtése mellett – egyre inkább szociális célokat is felvállaló, eltérő ideológiák alapján különültek el egymástól.

Az 1920-as évek második felének legfontosabb spontán szerveződésű mozgalma a Szent György Kör öregcserkész csoportjaiból megalakult Sarló volt, amelynek tagjai 1929–1930-tól a népi irányvonalról egyre határozottabban a baloldali – szocialista, később pedig kommunista – ideológia felé orientálódtak.¹ Vezetőinek egy része – köztük Balogh Edgár – a marxizmussal azonosult, később néhányan közülük a Csehszlovák Kommunista Pártba is beléptek.² A Sarló jó példát adott a különböző ideológiákat valló, de hasonló célokat megfogalmazó ifjúsági mozgalmak szociális tevékenységére, illetve a nemzeti kultúra és identitás ápolására. Közéjük tartozott az ugyancsak prágai cserkészkerékből megalakult keresztényszocialista Prohászka Körök nevű ifjúsági mozgalom, melynek szerepe a Sarló szétforgácsolódását követően értékelődött fel.

Az 1932-ben létrejött Magyar Munkaközösség az előbb említett mozgalmakhoz hasonlóan ugyancsak fontosnak ítélte a csehszlovákiai magyarság szociális problémáinak felkarolását, és szinte teljes egészében átvette a Sarló programját. A Munkaközösség, miközben elvileg ideológiai megkötések nélkül jött létre és a Sarló kommunista vonalát,

¹ Az öregcserkészek közé a főiskolás, egyetemista korú (tehát a 18 év feletti) fiatalok tartoztak.

² Balogh Edgár (1906–1996) publicista, szerkesztő és egyetemi tanár. A Sarló alapítója, vezetője és legfőbb ideológusa. Központi szerepe volt a mozgalom szélsőbaloldali radikalizálódásában. 1935-ben kiutasították Csehszlovákiából. Romániában telepedett le. FÓNOD 1997. 25–26.

valamint a Prohászka Körök felekezetiességét is elutasította, szoros együttműködést ápolt Szent-Ivány Józseffel, a Magyar Nemzeti Párt egykori elnökével.³

A csehszlovákiai magyar fiatalságot összefogó mozgalmak körében az 1930-as évek elején ideológiai szétfejlődés ment végbe, az ifjú nemzedék kezdeti céljai pedig kiüresedni látszottak, legalábbis a fiatalság korábbi dinamikája alábbhagyott. Ebben oroszlánrésze volt a Sarló mozgalom felbomlásának, mely formailag 1934-ben következett be. Ugyanakkor azt is jelezni kell, hogy a kisebbségi ifjúság társadalmi és ideológiai alternatívái nem választhatók el az összmagyarságot is érintő nemzetközi politikai folyamatoktól, melynek következtében a fiatalok körében az 1930-as évek második felétől az egységes felvidéki szellem megteremtése került a középpontba.⁴

A csehszlovákiai magyar ifjúság megszerveződése a két világháború között

Ahogy arra már a bevezetésben is utaltunk, a csehszlovákiai magyar fiatal értelmiség kulturális önszerveződésében központi szerepe volt az eredetileg a középiskolásokat összefogó cserkészmozgalomnak, a csapatok közül néhány az államváltást követően is megszokás nélkül folytatta tevékenységét.⁵ A központi szervezetet immár nélkülöző magyar cserkészcsapatok ugyanis az iskolák mellett működő testgyakorló körök szakosztályaiként működtek. A legális működési feltételeket az 1920-as évek első felében a Csehszlovák Cserkészszövetségbe való egyéni felvétel, valamint az YMCA teremtette meg számukra.⁶ Így működött 1928-ig például a komáromi Jókai cserkészcsapat, vagy a pozsonyi Kiskárpátok Turista Egyesület, amelyet Hornyák Odiló alapított 1921-ben.⁷

A pozsonyi Kiskárpátok cserkészcsapat tagja volt a Sarló későbbi vezetője, Balogh Edgár is. A pozsonyi cserkészek megszervezésében központi szerepe volt az egyetemi ifjúság érdekvédelmi feladatait is ellátó Magyar Ifjak Pozsonyi Szövetségének (MIPSZ), amely 1919-ben alakult meg és a Keresztényszocialista Diákok Szabadszervezetéből ver-

3 Szent-Ivány József (1884–1941) a csehszlovákiai magyar politika meghatározó személyiségeként az államfordulat után az Országos Magyar Kisgazda, Földműves és Kisiparos Párt (Magyar Nemzeti Párt) alapítója volt, és annak első elnökeként működött. Az 1930-as évekig tényleges vezetője volt a pártnak, és szorgalmazója a magyar politikai erők egyesítésének. 1926-ban kezdeményezte pártjának belépését a kormánykoalícióba, de „reálpolitikai” próbálkozásai megbuktak. Az 1930-as évek elejétől határozottabb ellenzéki politikát képviselt. Az első bécsi döntés után behívott képviselő lett a magyar parlamentben. *Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig* (A továbbiakban: SZMA): Szent-Ivány József – <http://adatbank.sk/lexikon/szent-ivany-jozsef-zerdahelyi-jozsef/> [2020.03.03.].

4 Erről lásd FILEP 2007.

5 „Az ifjúsági mozgalmak ebben az első időszakban részben politikai keretben: a keresztényszocialista párt ifjúsági szervezeteiben, részben pedig az új életre éledő cserkészcsapatokban indulnak el.” KRAMMER 1935. 27.

6 A Young Men's Christian Association (YMCA) és testvérszervezete, a Young Women's Christian Association (YWCA) vagy Fiatalok Keresztény Egyesülete egy globális mozgalom, amelyet 1844-ben alapított Angliában George Williams. A szervezet a keresztény elvek gyakorlatba való átültetését tűzte ki célul. (<http://www.ymcaeurope.com/about-us>) [2020.03.12.].

7 FOGARASSY 1992. 7–9. Hornyák Odiló (1888–1953) tornatanár és cserkészvezető. Előbb Pozsonyban, majd Érsekújvárott és Ipolyságon is tanított. Ő szervezte meg az első pozsonyi magyar cserkészcsapatokat is. Később az ipolysági gimnáziumban létrehozta a Szokoly Alajos Sportegyesületet. SZMA: Hornyák Odiló – <http://adatbank.sk/lexikon/hornyak-odilo/> [2020.03.03.].

buválódott.⁸ A prágai egyetemi mozgalmakban részt vállaló Sinkó Ferenc kiemelte, hogy a szervezet számos ambivalenciát hordozott magában, ugyanakkor a kisebbségi magyarság kulturális terjeszkedésére is módot adott már az 1920-as évek első felében.⁹ A pozsonyi kezdeményezésű, Toldy Körrel együttműködő MIPSZ a prágai magyar diákok szervezésében, a bécsi Magyar Akadémikusok Egylete és a brünni Corvinia mellett a prágai Magyar Akadémikusok Keresztény Köre (MAKK) 1925. évi megalakításában is részt vállalt. Emellett a Sarló mozgalom elődjeként számon tartott Szent György Kör 1925. évi megszervezésében szintén fontos szerepe volt.¹⁰

Az ifjúsági mozgalmak jelentősége 1925 után, a kisebbségi nemzedék önmagára találásának kezdeti időszakában értékelődött fel.¹¹ A korai nehézségeket követő „kisebbségi öntudat” időszakát az 1920-as évek második felének mozgalmi, kulturális „virágzása” követte. Ezt jelezte az új ifjúsági szerveződések egymást követő megalakulása a prágai, a brünni és a pozsonyi egyetemek mellett. A fiatal nemzedék nagy része ugyanis – előbb szociális okokból, később pedig a magyarországi diplomák nosztrifikálási problémái miatt – Budapest helyett „csehszlovák” egyetemeken – Prágában, Pozsonyban és Brünnben – folytatta felsőfokú tanulmányait, így közösségeik is e városokban jöttek létre. Dobossy László, a Sarló egyik vezetőségi tagja is kiemelte a fiatal nemzedék gondolkodásbeli újszerűségeit, melyek összefüggésben álltak a republikában szocializálódott generáció megváltozott lehetőségeivel.¹² Erről Dobossy így vallott fél évszázaddal később:

„Első nemzedék voltunk, amely a budapesti köldökzsinórt elszakítva természetesen és elhatározottan cseh, illetve szlovák egyetemekre és főiskolákra mentünk tanulni. Ennek az orientációváltásnak és a belőle adódó gondolkodási következmények-

⁸ Ehhez lásd SINKÓ 1990. A MIPSZ szervezte meg a Kiskárpátok cserkészcsapatot, melynek tagjai közé tartozott Balogh Edgár is, akinek beléptetése a pozsonyi cserkészek megszervezőjéhez, Hornyák Odiló tornatanárhoz kötődik. Csemetevölgyi tagként őt is felvették a MIPSZ-be. FOGARASSY 1992. 8–9.

⁹ „A szövetséget jó néhány paradoxon jellemezte, ugyanúgy, mint azt a társadalmat, amelyből sarjadt. Pozsonyinak nevezte magát, de sorra alakította fiókszervezeteit Pesten, Bécsben (a Bécsi Magyar Akadémikusok Egyletét), Brünnben (a Corviniát), végül Prágában a (Magyar Akadémikusok Keresztény Körét, a MAKK-ot). [sic!]” SINKÓ 1990. 152.

¹⁰ A Szent György Kör 1925 márciusában alakult meg a Nemzetközi Cserkészszövetség tag egyesületeként, mégpedig az Albertov Diákokthonban. Balogh Edgár is jelen volt az eseményen. A MAKK 1925 májusában mondta ki megalakulását. Elnöke Winsteiner Henrik lett, alelnöke pedig Balogh Edgár. SINKÓ 1990.

¹¹ Krammer Jenő tanulmányában három fejlődési szakaszt különített el az ifjúsági mozgalmak szempontjából. Ez hasonlít Kemény Gábor irodalomtörténész „kulturális” periodizációjához is, aki a kisebbségi magyarság két világháború közötti kulturális élete kapcsán négy szakaszt különít el irodalmi szempontból. Az első évek kezdeti nehézségeinek idejét az 1924-től 1930-ig terjedő kisebbségi öntudat időszaka követi, mely egyúttal az ifjúsági mozgalmak legdinamikusabb időszakának számított (KRAMMER 1935). Kemény Gábor a következőket írja az általa – elsősorban irodalomtörténeti szempontból – elkülönített négy kisebbségi korszakról: „Irodalomtörténeti gyűjtésünkben a felvidéki gondolat fejlődésével arányosan négy korszakra osztottuk a húsz kisebbségi évet. Ezek a korszakok a felvidéki gondolat fejlődésének négy alapvető fázisát jelzik. A kezdet nehézségeiből a kisebbségi öntudatig, innen a kritikai vizsgálathoz és az egyéni kutatáshoz érkezik a felvidéki trástudó, akit kisebbségi sorsa legsúlyosabb esztendőjén ért a felszabadítás. Ezért a vázolt kortörténeti felosztást indokoltnak és elfogadhatónak tartjuk, mint a felvidéki író szellemi fejlődésének grafikonját.” KEMÉNY 1940. 144.

¹² Dobossy László (1910–1999) irodalomtörténész, műfordító, szótáríró. A Sarló alapítói és vezetői közé tartozott. 1936 és 1939 között a kassai magyar gimnáziumban tanított, majd 1939-től Párizsban élt. FÓNOD 1997. 67–68.

*nek, elsősorban a horizonttágulásnak a jelentőségét ma nehéz elképzelni, amit persze annak idején átélnünk sem volt egyszerű. [sic!]*¹³

A prágai MAKK később kiterjesztette működését más egyetemi városokra (Pozsonyra és Brünnre) is. Bár a szervezet megalakításának tervei az 1920-as évek elejéig nyúlnak vissza, 1925 májusáig Magyar Egyetemi Kör néven csak illegálisan működhetett.¹⁴ A prágai magyar egyetemi szervezet alapítása fontos változás volt. Ezt jelzi Balogh Edgár szerepválalása is, aki 1925–1926-ban a MAKK alelnöki tisztségét töltötte be, később pedig kulturális referensként működött a szervezetben.¹⁵ Bár a MAKK nem egyedüli ifjúsági szervezet volt a két világháború közötti Csehszlovákiában, hosszú ideig a kisebbségi pártok irányítása alatt álló ernyőszervezetként működött.¹⁶ 1926-ban pedig megalakult a MAKK fiókszervezeteit összefogó Csehszlovákiai Magyar Akadémikusok Szövetsége (CSMASZ).¹⁷ A prágai MAKK-ból vált ki a Szent György Kör nevű öregcserkész-mozgalom is, melyből 1928-ban a Sarló mozgalom megalakult.

A fentebb már idézett Krammer Jenő a csehszlovákiai magyar ifjúsági szerveződések legtermékenyebb éveit (1925–1930) a Szent György Kör és a Sarló mozgalom működéséhez kötötte. A korai mozgalmak gyakran egysíkú, nemzetieskedő céljai helyett ugyanis véleménye szerint olyan új, a társadalmi problémákat is megcélzó kezdeményezések kerültek előtérbe, melyek összefüggtek a kor népi irányvonalával, s melynek olyan megnyilvánulási formái voltak, mint a regősjárás:

*„A cserkészek kijártak a magyar falvakba, s fölvéve a kapcsolatot a helyi értelmiségiekkel, mesedélutánra hívták a falusi gyerekeket, énekkel és játékkal szórakoztatva őket. Rövidesen népszokásokat és népdalokat is jegyeztek fel, vázlatokat készítettek a népművészet remekeiről (Nemesszeghy Jenő), majd pedig gyűjtés útján könyveket szereztek, amelyeket falusi iskolai és közkönyvtáraknak ajándékoztak. A Szent György Körök, majd a Sarló által kiírt regősversenyeken a regősjárásokban kitűnt örsöket díszoklevéllel, könyvekkel ajándékozzák meg.”*¹⁸

Mindez összefüggésbe hozható az új nemzedék színrelépésével.¹⁹

Ahogy arra már fent is utaltunk, a mozgalomban szerveződő fiatalok többsége az impériumváltás nyomán deklasszáldott középosztálybeli, paraszti és munkáscsaládokból

¹³ DOBOSSY 1978. 117.

¹⁴ A MAKK 1927-től Magyar Főiskolások Keresztény Körére változtatta a nevét, bár a későbbiek folyamán is a MAKK név alatt jelent meg. 1930-tól pedig Magyar Akadémikusok Köreként volt ismert. PEJŠA 2017. 102.

¹⁵ PEJŠA 2017. 92–102.

¹⁶ PEJŠA 2017. 103.

¹⁷ Erről lásd SINKÓ 1990.

¹⁸ FOGARASSY 1992. 34. Nemesszeghy Jenő (1912–1980) grafikus és illusztrátor. A sarlósook regősjárásainak rajzolója volt. Munkái az 1931-es sarlós kongresszus néprajzi kiállításán is szerepeltek. 1938-at követően a szlovák államban élt, ott a Toldy Kör irodalmi füzetsorozat fedőlapjait és különféle színpadok díszleteit tervezte. 1949-et követően elhagyta Csehszlovákiát. Később Ausztráliában telepedett le, ahol a Metropolitan cég művészeti osztályának vezetője lett. SZMA: Nemesszeghy Jenő – <http://adatbank.sk/lexikon/nemesszeghy-jeno/> [2020.03.03.].

¹⁹ „Már jellemzett szédületes fejlődésben egymást követik regősjárás, népi kultúra, közép-európai konföderáció, szocializmus, mintha csak az lenne ennek az ifjúsági megmozdulásnak igazi értelme, hogy a kisebbségi magyarság életében felvesse az egykorú emberiség, vagy legalább is Európa minden eszméramlatát, hogy így kis népének jövőjét bekapcsolja a világ áramkörébe.” KRAMMER 1935. 28.

verbuválódott. Az elszegényedés miatt minimálisra csökkent vagyoni különbségek hatásal voltak a magyarországinál bizonyos szempontból demokratikusabb viszonyok közé került fiatal nemzedék útkeresési módozataira, amely a nemzeti kérdést a szociális kérdésekkel szoros összefüggésben tárgyalta. A nemzedék egyik mentora, Krammer Jenő, a nagy műveltségű irodalomtörténész, szociálpszichológus, aki a Sarló egyik legfontosabb dél-szlovákiai központjának, Érsekújvárnak a jóhírű gimnáziumában tanított, egyik 1935-ben írott elemzésében a szlovenszkói magyar fiatal értelmiség három fő irányvonalát – a jellegzetesen szlovenszkói kultúrmissziót, a népi küldetést és a Duna-völgyi hídszerepet – kiemelve az ifjúsági mozgalmak „delelő” pontjaként jelenítette meg a Sarló mozgalom megalakulását. Véleménye szerint ugyanis „*benne teljesedik legmerészebben a szlovenszkói magyar ifjúság lelki önállósulása*”.²⁰

Az ifjúsági szerveződések következő periódusát Krammer szerint a világnézeti alapú elkülönülés időszaka jelentette. Csehszlovákiában az 1920-as évek második felétől a leg erősebb hatást a szocializmus (szociális gondolat) gyakorolta a kisebbségi magyarságra. Ebbe beletartoztak a baloldali, nacionalista és keresztény irányzatok egyaránt.²¹ A Sarló az 1930-as évek elejétől a kommunizmus irányába tájékozódott, míg például az ugyancsak a prágai magyar egyetemisták által elindított Prohászka Körök mozgalma már a neokatolicizmust népszerűsítette a keresztényszocialista ideológia jegyében.²² Mindenesetre a Sarló mellett a prohászksások is komoly szerepet vállaltak a két világháború között az „új arcú” magyar nemzedék megszerveződésében, valamint egy sajátos kisebbségi magyar közösségi identitás, az úgynevezett „felvidéki szellem” kialakításában. Bár a két mozgalom ideológiailag sok szempontból különbözött egymástól, a csehszlovákiai magyarság szociális problémáira hasonló válaszokat fogalmaztak meg.

A Sarló mozgalomhoz hasonló céljai voltak a Magyar Munkaközösségnek is, amely részben a sarlósokból alakult meg.²³ A rövid életű szerveződés a magyar kisebbségi egységfront kialakítását tűzte ki feladatául. A mozgalom a Sarló programját alapul véve a kisebbségi magyarság szociális kérdéseire is választ kívánt nyújtani.

Krammer véleménye szerint mindenesetre a Sarló megszűnése után egyfajta „szellemi űr” következett be az ifjúsági mozgalmak terén, amelyet a többi, Prágában később megalakult ifjúsági szerveződés – például a Széchenyi Reform Mozgalom vagy a Petőfi Kör – sem volt képes betölteni. A sarlósok közül pedig sokan, különösen a generáció mozgalmi kereteinek felbomlása után, sikertelenül próbáltak beilleszkedni a csehszlovákiai értelmiségi szervezetekbe. Az 1930-as évek második felében részt vettek az ún. „nemzeti összezárkó-

---

²⁰ KRAMMER 1935. 29.

²¹ Az a szellemi erjedés, amely a húszas évek második felében kibontakozott a csehszlovákiai magyar kisebbségi fiatalság körében, valóban gyökeres változást hozott, a fiatalság szocialista lett, akár balos, akár nacionalista, akár keresztény irányzatait nézzük, mindegyik radikalizálódott, a régi formákat elvetette és a forradalmi megoldások felé fordult. SINKÓ 1990.

²² Krammer megjegyzi, hogy a Prohászka Körök az ifjúsági mozgalmak harmadik fejlődéstörténeti fázisához kapcsolhatók, amelyet a nagy világrámlatokba való bekapcsolódás jellemez, így azokat ún. irányított ifjúsági mozgalmaknak nevezi. A prohászksások a neokatolicizmus eszmevilágát követték, programjaikat elsősorban kisebbségi kultúrkérdések megoldása hatotta át katolikus alapon. KRAMMER 1935. A Prohászka Körökhöz lásd BAJCSI 2015.

²³ Erről lásd SZMA: Magyar Munkaközösség – <http://adatbank.sk/lexikon/magyar-munkakozosseg/> [2020.03.03.].

zás” folyamatában, az első bécsi döntést követően pedig rövid időn belül integrálódtak a magyarországi elit közé.²⁴

A Sarló mozgalom szociális szerepvállalása – a népiségtől a kommunizmusig

A Sarló közvetlen elődjének tekinthető prágai Szent György Kör 1925. március 7-én alakult meg, a felsőfokú tanulmányaikat a csehszlovák fővárosban folytató szlovenszkói, ruszinszkói magyar egyetemista, főiskolás öregcserkészek hozták létre.²⁵ Krammer Jenő a kisebbségi magyar fiatalság öntudatosodásának sajátos képződményét látta a körben.²⁶ Krammer szerint a prágai cserkészprogram kezdettől fogva túlmutatott a klasszikus értelemben vett ifjúsági szervezkedéseken. Jórészt azért, mert az egyetemista csoportosulás programjában kezdettől fogva megjelent a csehszlovákiai magyarság belső társadalmi rétegzettségének, a szociális kérdések demokratikus kezelésének a problémája. Magának a cserkészkörnek az összetétele is jól tükrözte például a kisebbségi középosztály és az értelmiségi elit egyik alapvető sajátosságát, az alsóbb társadalmi rétegekből érkező folyamatos utánpótlást, a parasztsággal való folyamatos kapcsolattartást.²⁷

A mozgalom alapszabálya szerint a Főiskolás Cserkészek Nemzetközi Szervezetén belül létrejött csoport a csehszlovákiai magyar cserkészek zárt körként alakult. Emellett közvetlenül utalt arra, hogy a Kör tagjai fontos céljuknak tekintik a társadalmi feladatok vállalását.²⁸ A mozgalom első elnökévé a pozsonyi Kiskárpátok cserkészcsoport vezetőjét, Marczell Zoltánt választották.²⁹ Az alapító tagok között található még Balogh Edgár, Krisztinus Dezső és Hizsnyan Béla, akik mindnyájan a pozsonyi Kiskárpátok cserkészcsoport tagjai voltak.³⁰

²⁴ A „nemzeti összezárkózás” fogalmáról bővebben lásd BÁRDI 2004. 251.

²⁵ Jócsik Lajos a *Sarló életrajza* című írásában utal arra, hogy a Szent György Körrel párhuzamosan, 1925-ben létrejött a Magyar Főiskolai Cserkészek Köre Prágában, Brünnbén és Pozsonyban. Ezeket Jócsik a „reakció” ellenkörének nevezi, melyet a Scherer Lajos által szerkesztett *A Mi Lapunk* hasábjain publikáló „modern” főiskolások Szent György Köre ellenében hoztak létre a „konzervatív” körök. DDM SGy DSX 86. 851. 1–4. Jócsik hagyaték, Jócsik Lajos: *Sarló életrajza*. Ugyanakkor Fogarassy László a csehszlovákiai magyar cserkészmozgalomról írt összefoglalójában megjegyzi, hogy a Szent György Kör részt vállalt a MAKK megszervezésében. FOGARASSY 1992. 23.

²⁶ Krammer érsekújvári működéséről és sarlós kapcsolatairól lásd TURCZEL 1988.

²⁷ „A Szent György Kör ifjúsági mozgalmában többet kell látnunk, mint szervezkedést kultúrfeladatok elvégzésére. Általa és különösen későbbi fejlődési fázisával, a regősmozgalommal életfolyamat indul meg, az itteni magyar értelmiség demokratizálódása. Ezen ne politikai jelszavak és célkitűzések hódítását értsük, mely végre is csak felületi jelenség lenne, hanem az eddigi kultúrhordezo rétegnek, a középosztálynak lassú átítatódását népközelségből, paraszti sorból vagy legalábbis környezetből, az értelmiség körébe növekedett fiatal erővel.” KRAMMER 1935. 30–31.

²⁸ DDM SGy DSX 86. 936. 1–4. A Szent György Kör alapítólevele és emblémái.

²⁹ A magyar cserkészek kezdeményezésére „Prágában 1925 tavaszán (...) megalakult a Szent György Kör. Első vezetője Marczell Zoltán, a négy alapító tag közt ott van Kessler-Balogh Edgár, aki érettségije után a prágai német egyetemre iratkozott be.” FOGARASSY 1992. 22. A Szent György Kör cseh–magyar kapcsolatok megteremtését is feladatának tekintette, ezenkívül a MAKK megszervezésében is részt vállalt. FOGARASSY 1992. 23.

³⁰ Krisztinus Dezső Balogh Edgár szobatársa volt Prágában. Balogh a következőket írta róla visszaemlékezésében: „Ebben a nyüzsgő, Közép-Európa Párizsává színesedett Prágában én Krisztinus Dezsővel, a tallósi tanító fiával petróleumlámpa mellett vergődtem át az első évet, vízvezeték sem volt az öreg házban.” BALOGH 1981. 19. Hizsnyan Béla rimaszombati születésű sarlós volt. DDM SGy DSX 86. 25. 2.1–33. Boross Zoltán: A Sarlósok katasztere. Adatközlő levelek és feljegyzések a sarlósokról, 1975–1978.

A prágai Szent György Kör megalakulását 1926-ban a brünni Kör követte, melynek vezetőjévé a lévai Hrdina Lajost választották.³¹ 1927-re a pozsonyi csoport megalakulásával a cserkészkör országos szervezetté vált. Balogh Edgár érezhető elégedettséggel a következőképpen jellemezte a hagyományos „felvidéki” magyar elitre támaszkodó csoport személyi összetételét: „Országos szervezetté váltunk. Prágai és brünni csoportunk után megalakult a pozsonyi is, tekintélyes orvosok, bírák, tanárok, s néhány predikátumos – bár régen földtelen – úri család fiaiból”.³² Marczell Zoltánt később Balogh Edgár követte az elnöki pozícióban.³³ A Kör tagjai közül többen később a Sarló mozgalom vezetőivé váltak.³⁴

Az öregcserkész kör elsőrendű célja a – főiskolás és egyetemista – csehszlovákiai magyar fiatalok összefogása volt a cserkészmozgalmon belül. Ezzel együtt a csoport tevékenységéhez kezdettől fogva hozzátartozott a más nemzetiségű cserkészekkel – elsősorban a csehekkel és a szlovákokkal – való kapcsolatok ápolása.³⁵ A Szent György Kör egyik legfőbb feladatának tekintette a falusi „regösmozgalomnak” – az egyetemisták néprajzi, szociográfiai adatgyűjtéssel összekapcsolt „falujárásainak”, a falvakban élő fiatalokkal való kapcsolatteremtésnek, közös rendezvényeknek, beszélgetéseknek – a rendszeres szervezését; a cserkészet ezek által történő megújítását.³⁶

A falujárások nyitánya ahhoz a pályázathoz fűződött, melyet a Szent György Kör 1925 őszén középiskolás cserkészörsök számára a falvakban szervezendő mesedélutánra írt ki. A pályázat sikerén felbuzdulva a vezetők megerősítést nyertek abban, hogy a csehszlovákiai magyar cserkészetet megreformálják, s az angol pedagógia helyett népi magyar gyökerűvé értékelik át.³⁷ A mozgalmat elemző Fogarassy László fontos fejleményként értékelte, hogy a regösjárás a falusi magyar népesség módszeres kutatásával egészült ki. Meséket és népi emlékeket gyűjtöttek abból a magyar falusi világból, amely a kisebbségi helyzetben is megpróbálta megőrizni a maga nyelvi-kulturális önazonosságát. A cserkészek kezdetben úgy gondolták, hogy a falvak a kisebbségi helyzetben a magyarság megmaradásának központi színterévé válhatnak. Főként ezért ragaszkodtak a faluhoz, amelyben a városok helyett a kisebbségi magyar társadalom alapjait látták. A cserkészek tehát egyrészt a falusi ifjúság nemzeti öntudatának erősítését, másrészt a városi értelmiség népi ismereteinek gazdagítását tűzték ki célul.³⁸ Fontosnak ítélték a népi gyökerű magyar értelmiség megerősítését és bekapcsolódását az addig jórészt kisvárosi, polgári magyar intellektuális közegbe.

31 CORNELIUS 1998. 152. Hrdina Lajos mérnök, Léván élt. A prágai, majd a brünni Sarló tagja volt, ahol műszaki vonatkozású előadásokat tartott. Mérnöki diplomáját szintén Brünnben szerezte. A Sarló felbomlása után részt vett a Szlovenszkoí Magyar Kultúregyesület (SZMKE) munkájában, Tichy Kálmán főtitkár helyettese és a közép-szlovákiai SZMKE vezetője volt. DDM SGy DSX 86. 25. 2.1.–33. Boross Zoltán: A Sarlósok katasztere. Adatközlő levelek és feljegyzések a sarlósokról, 1975–1978.

32 BALOGH 1981. 49.

33 1927-ben már Balogh Edgár vezeti a Szent György Kört. Erről lásd: A Szent György Kör vezetősége. A regösdiákok vándorlása. *A Mi Lapunk* 7. (1927):6. 118.

34 A később megalakult Sarló mozgalom személyi bázisának összefüggései a *Mi Lapunk* néhány cikkéből is jól látszanak. A Szent György Kör vezetősége. A regösdiákok vándorlása. *A Mi Lapunk* 7. (1927):6. 118.; Az új esztendő regösdiákjai. *A Mi Lapunk* 7. (1927):1. 16.

35 Szent György Kör. *A Mi Lapunk* 5. (1925):6. 94.

36 Két esztendő a prágai Szent György Kör. *A Mi Lapunk* 7. (1927):4. 78. Vö. DDM SGy DSX 86. 851. 1–4. Jócsik hagyatéka, Jócsik Lajos: Sarló életrajza.

37 TURCZEL 1967. 69.

38 VÍGH 2004.

Az egyetemista öregcserkész mozgalom szellemiségének újszerűsége azon a sok komponensből egybeszótt gondolatvilágon alapult, amelyet egyszerre jellemzett az idealizmustól fűtött lelkiség és a kisebbségi pragmatizmus. Ennek ellenére a fiatalok munkáját nem csupán a romantika, de a falusi parasztság életébe való bepillantás által a realitás is áthatotta.³⁹ A mozgalomra kezdettől fogva nagy hatással volt az „új magyar népiesség”, azaz a magyarországi népi mozgalom eszmeisége és művészeti-kulturális háttérje. Különösen Bartók Bélának, valamint Kodály Zoltánnak a tudatosan a paraszti zenei kultúrából építkező zenei világa, az Ady által megújított magyar irodalomból pedig főként Szabó Dezső falumítosza, valamint Móricz Zsigmond realizmusa volt rájuk a legnagyobb hatással. S bár Szabó Dezső a mozgalom vezetőivel szoros kapcsolatban állt, a Balogh Edgárék által képviselt álláspont a Sarló kezdeti stádiumában is mentes volt a Szabó faji koncepcióján nyugvó túlzásoktól.⁴⁰ Kovács Endre 1938-ban megjelent elemzésében szintén a Sarló egyik legfontosabb szellemi előzményeként és mintájaként értékelte a „népies irodalom”, a magyarországi népi mozgalom, illetve Ady, Szabó és Móricz hatását.⁴¹

Mindehhez természetesen szükség volt arra is, hogy az 1920-as években értelmiségi nemzedéki csoportokba szerveződő egyetemi fiatalság, levetkőzve a háború előtti idők polgári, merev, elzárkózó szellemét, a „süllyedő magyar élet” helyett a „falu őszerejével”, valamint a népi kultúra átértékelésével megpróbálja megteremteni a kisebbségi magyar társadalom ideológiai alapjait. Az „új arcú magyarok” generációja így próbált tudatosan szakítani az 1914 előtti békeidők hagyományos polgári diákeszményeivel.⁴² A prágai, brünni, pozsonyi magyar egyetemisták életvitelében, életfelfogásában a bárkultúra és a kávéházak világa helyett a dél-szlovákiai magyar föld, a kisebbségi magyar élet tényei és megoldásra váró feladatai jelentették a nemzedéki ideál alapját.⁴³

Amint azt már fentebb jeleztük, a jól megszervezett, kiscsoportos falusi regösvándorlásoknak az egyetemista cserkészmozgalom továbbfejlődésében különösen fontos szerep jutott. A falvakat járó, többségükben középosztályból származó egyetemisták ugyanis a vándorlások során az idealizált falu helyett megismerték a vidéki élet árnyoldalait, a falusi szegénységet, a nagycsaládok, a bérmunkából élő földnélküliek nyomasztó szociális helyzetét. Ezek a felismerések igen nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a Szent György Kör vezetőiben megérlelődött a mozgalom magasabb szervezetszervező formájának, a Sarló létrehívásának a gondolata.

Miután a konzervatív cserkészvezetők miatt a regösmozgalmat nem sikerült a csehszlovákiai magyar cserkészcsoportok szervezeti részévé tenni, a falujárások gyorsan ki-

³⁹ ÖLVEDI 2012.

⁴⁰ Ebben komoly szerepe volt, hogy Szabó Dezső csehszlovákiai hatása nem kizárólagos módon, hanem a faji triásszal együtt jelent meg. Nem beszélve a csehszlovákiai demokratikus hatásoktól és tapasztalatoktól. TURCEL 1967. 69.

⁴¹ KOVÁCS 1938. 179. A népiesség a népiséggel szemben elsősorban irodalompolitikai, eszmetörténeti és politikai fogalom. Népies írókra abban az esetben használható, ha azok részt vettek a népiek irodalompolitikai harcaiban és társadalmi elkötelezettséget vállaltak. BORBÁNDI 1989. 134.

⁴² A korszak sokak által kedvelt költőszemélyisége, Győry Dezső „új arcú magyaroknak” nevezte ezt a szlovén- és ruszinszlovákiai magyar nemzedéket. Győry a sarlósook házi költőjeként adaptálta a kisebbségi világmissziót hirdető tanításokat. Rendkívüli hatást gyakorolt az *Újarcú Magyarok* című versével és más írásaival is a sarlóso nemzedékre. TURCEL 1967. 103. Erről lásd még SZALATNAI 1929; CSANDA 1968; SZALATNAI 1984. Vö. SZVATKÓ 1994. Erről bővebben lásd BALOGH 1973. Továbbá: BORSODY 1991.

⁴³ KOVÁCS 1938. 180.

szorultak a középiskolás cserkészletből. Ez nagyjából egybeesett a Sarló 1928. augusztusi megalakulásával, amikor a cserkészszervezetből Sarló néven értelmiségi mozgalommá alakuló csoport második szakasza a hagyományteremtőnek bizonyult gombaszögi táborozás nyomán megindult. Ebben az új generáció legfontosabb feladatának már az egyetemi és főiskolai hallgatóság közéleti mozgósítását tartotta. A mozgalom tevékenységének előterében az egyetemi és főiskolai hallgatóság megnyerésének és a társadalmi szerepvállalás különböző feladatai álltak. Az egyre inkább egymásra találó értelmiségi generáció tagjai arra a meggyőződésre jutottak, hogy a magyar kisebbségi szellemi és társadalmi élet kialakítása érdekében hatékony, a társadalmi rétegek határait lebontó mozgalmi munkára van szükség. A sarlósok tevékenységének nagyobbik része ennek a munkának a megtervezésével és a szükséges intézmények megteremtését célzó akciókkal telt.

A Sarló egyébként soha nem működött egyesületként, a mozgalom önkéntesen dolgozó egyetemistákból, pályakezdő értelmiségiekből, s a hozzájuk csatlakozott munkásfiatalokból verbuválódott.⁴⁴ A Sarló első vezetősége egyértelműen a prágai Szent György Körre épült. Deborah S. Cornelius körülbelül tizenöt személyben határozta meg azoknak a fiataloknak a számát, akiknek meghatározó szerepe volt a Sarló megszervezésében. A legfontosabb személyiségek nagy része Pozsonyból, valamint Érsekújvárról származott. Ezt a két városi elitcsoportot egészítette ki Szlovákia középső és keleti részéről a mozgalomba bekerült néhány agilis értelmiségi.⁴⁵ A mozgalom vezetését Balogh Edgár látta el, de olyan emblemikus személyek is részt vállaltak az irányításban, mint Jócsik Lajos, Dobossy László vagy Peéry Rezső.⁴⁶ Emellett a csoporthoz tartoztak olyan kiemelkedő csehszlovákiai magyar értelmiségiek, mint Szalatnai Rezső vagy Brogyányi Kálmán.⁴⁷

A mozgalom második, 1928-ban kezdődő szakasza 1930 körül ért csúcspontjára.⁴⁸ A prágai diákszemináriumokon megkezdődött a népismereti munka, a begyűjtött anyagok feldolgozása. Emellett társadalomtudományos módszerekkel, kérdőíves és kutató naplókban rögzített terepmunkával kutatták a paraszti és a falusi-városi kétlaki életmódot folytató alsó rétegek valóságos helyzetét, életmódját, életformáit. Ez már a regösvándorlások fejlettebb időszakát jelentette a mozgalom életében.⁴⁹ Az útra kelt szociográfus csoportok élményanyagának feldolgozása nagymértékben hozzájárult a munkában részt vevő cserkészek szociális érzékenységének kialakulásához és felgyorsította a fokozatos ideológiai balratorlódást, valamint felerősítette a szocialista eszmeiség iránti érdeklődést és nyitottságot. A mozgalom vezetőinek figyelme – miközben sokáig valóban fontosnak tartották

⁴⁴ BALOGH 1981. 362.

⁴⁵ CORNELIUS 1998. 19–56.

⁴⁶ Jócsik Lajos (1910–1980) szociológus, publicista, író. A Sarló alapító és vezető tagja. A szociográfiai vándorlások egyik fő szervezőjeként működött. 1938 után Budapestre költözött és aktívan bekapcsolódott a népi írók mozgalmába. FÓNOD 1997. 144–145. Peéry Rezső (1910–1977) publicista, kritikus. A Sarló tagja volt. 1938-at követően a Szlovák Köztársaságban maradt. Ekkor Szalatnai Rezsővel együtt a kisebbségi magyar irodalom keresztény antifaszizmusának fő alakítójává vált. FÓNOD 1997. 250–251.

⁴⁷ Szalatnai Rezső (1904–1977) kritikus, irodalomtörténész, író. A Sarlóval szoros kapcsolatban állt. A szociáldemokrata ideológia felé tájékozódott. 1938-at követően a Szlovák Köztársaságban maradt. FÓNOD 1997. 292–293. Brogyányi Kálmán (1905–1978) műkritikus, publicista. A Sarló mozgalom tagja. 1938-at követően Szlovákiában maradt, a pozsonyi könyvtár vezetőjeként tevékenykedett 1939 és 1942 között. FÓNOD 1997. 42–43.

⁴⁸ VÍGH 2004. Érsekújvár és a Sarló kapcsolatáról lásd még: BAJCSI 2013.

⁴⁹ A kongresszusról lásd SARLÓ 1932.

megőrizni a csoport ideológiai függetlenségét – egyre inkább a szociális feszültségek, társadalmi gondok, majd a politikai problémák irányába tolódott. A sarlósok nézeteiben az 1920-as évek végén tehát jól kimutatható változás következett be. A népiség eszméit fokozatosan felváltotta a szocialista, később pedig a marxista ideológia felé való tájékozódás. Az új generáció programjának hangsúlyai a parasztság felemeléséről a munkássággal való szorosabb együttműködésre helyeződtek át.

A mozgalom vezetőinek megnyilvánulásaiban, a sarlósok politikai, közéleti állásfoglalásaiban ezzel együtt 1931-ig csak mérsékelt baloldali irányultság volt jelen. 1931-től azonban megfigyelhető az éles világnézeti szétfejlődés: a tagok egy része ekkor kezdett a kommunista párt felé tájékozódni. Sinkó Ferenc a csehszlovákiai főiskolás ifjúság ideológiai fejlődését elemezve az elsők közt vette észre a mozgalom belső feszültségeit és ideológiai irányváltását, amelyet a mozgalom második időszakának kezdeteire, a fejlettebb regösvándorlások idejére tett: *„Egy rész kedvesztve visszavonul, a másik része kiválik, hogy új mozgalmat indítson, míg a harmadik Balogh Edgár vezérletével eljut a marxizmusig.”*⁵⁰

A kezdetben gyakran tüntetőleg hangsúlyozott ideológiai függetlenséget, illetve a tudományos szocializmus elméletben elsajátított utópisztikus gondolatait a sarlósok egy részénél a gyakorlati marxizmus váltotta fel. Ezek a nézeteltérések vezettek azután az 1930-as évek első felében a kommunista párttal együttműködő, és Balogh szándékai szerint abba beolvadó Sarló teljes csődjéhez.

Az 1931-es pozsonyi kongresszuson, amely határkőnek számított a csehszlovákiai magyar ifjúság mozgalmának történetében, már a marxista problematika és frazeológia volt meghatározó.⁵¹ A sarlósok közül Baloghgal, Jócsikkal és Horváth Ferencsel együtt hozzávetőleg tíz fontos szerepet játszó tag lépett be a Csehszlovák Kommunista Pártba vagy vállalt a párttal nyílt eszmei közösséget. Ez az éles ideológiai és politikai szakadás vezetett el ahhoz, hogy súlyos belső viták után a mozgalom 1934-ben teljes egészében szétesett.⁵²

Szociális alternatívák és útkeresések a Sarló felbomlása idején

A Magyar Munkaközösség

A „régis Sarló”, amelynek fenntartásában Balogh Edgár elmondása szerint már maguk a fiatalok sem gondolkodtak 1932-től, a kommunista orientáció következtében elveszítette a szabadkőműves mecénások pénzbeli támogatását is, a fiatalok pedig kénytelenek voltak Pozsonyban a belvárosi, Lőrincskapu utcai „otthonukból” a Duna utca 30. alá költözni.⁵³ Kovács Endre, mint a pozsonyi csoport középutas tagja és késői történész elemzője, mindemellett sok olyan belső titokra hívta fel a figyelmet, amelyek az adott helyzetben meg-

⁵⁰ SINKÓ 1938. 173. Sinkó Ferenc (1912–1990) csehszlovákiai magyar író, szerkesztő és műfordító, aki a két világháború között komoly részt vállalt a Magyar Akadémikusok Köre és a Prohászka Körök munkájában. SZMA: Sinkó Ferenc – <http://adatbank.sk/lexikon/sinko-ferenc/> [2020.03.03.].

⁵¹ SARLÓ 1932.

⁵² ÖLVEDI 2012.

⁵³ KOVÁCS 1981. 221–222. A konzuli információk szerint a csoport pénzbeli támogatását a szabadkőműves körök biztosították. MNL OL K 63. 1930–7/44. 207/pol. A Sarló nevű radikális diákegyesület ismertetése a pozsonyi magyar konzulátustól a magyar külügyminisztériumnak.

határozóak lehettek a mozgalom felbomlásában. A fent említett változás például Kovács szerint nemcsak azt jelentette, hogy megszűnt a Sarló létezésének anyagi támogatottsága, hanem azokat a sarlósokat is szembeállította a mozgalom új céljaival, akik valamelyik szabadkőműves páholy tagjai voltak.⁵⁴

Kovács emlékiratában egyébként két fő irányzatot különböztetett meg a sarlósok ideológiai osztódásában. Az egyik kis létszámú csoportot alkották azok, akik a kommunista párt irányába érdeklődtek. Közéjük tartozott Balogh Edgár, valamint néhány fiatalabb évjáráthoz tartozó sarlós.⁵⁵ A másik csoportot pedig azok a fiatalok alkották, akik a Szociáldemokrata Párt felé orientálódtak és a szabadkőműves körökhöz is kapcsolódtak. Ezekből a liberálisabb alapállású sarlósokból alakult meg a Magyar Munkaközösség 1932-ben Prágában és Pozsonyban. A Magyar Munkaközösség a Sarló korábbi programját alapul véve működött, de a mozgalom szélsőbaloldali vonalától elhatárolódott. Ennek jegyében kezdte újra a szociográfiai kutatómunkát. Együttműködött a Magyar Nemzeti Párt képviselőjével, Szent-Ivány József pártelnökkel. Fő fórumát a Szentiváni Kúria lapja, a *Magyar Írás* jelentette.⁵⁶ Popély Gyula ugyanerről a szerveződésről azt jegyezte meg, hogy a Munkaközösség „szervezett formába öntését azok a volt sarlósok, illetve Sarló-szimpatizánsok kezdeményezték, akik nem voltak hajlandóak nyíltan lecsatlakozni a kommunista párthoz”.⁵⁷

A Munkaközösség elnöke egyébként a szabadkőműves Szerényi Ferdinánd lett, aki a pozsonyi állami tanítóképző intézet igazgatójaként működött. A mozgalom vezető tagjai között az egykori sarlósok közül jelen volt még a főtitkárként működő Duka Zólyomi Norbert, aki Szerényi veje, és Kovács szerint a szabadkőműves páholy tagja is volt. Ő egyébként a dogmatizmusban és a sarlósok utópisztikus vonalában jelölte meg a mozgalom felbomlásának okait.⁵⁸ Ugyancsak a szervezet tagja volt Szalatnai Rezső, aki szintén szabadkőművesként szerepelt Kovács Endre feljegyzéseiben. Ezenkívül Brogyányi Kálmán és Asztély Sándor is részt vett a Magyar Munkaközösség munkájában.⁵⁹ A szervezet tagjai között volt még Zapf László, aki korábban szintén a Sarlóhoz tartozott.⁶⁰ Kovács a társaság jelszavát összekapcsolta annak céljaival: „A társaság a »nem politizálni« és a minden becsületes embert összefogni jellegzetes szabadkőműves jelszavával kezdi meg működését.”⁶¹

⁵⁴ Kovács 1981. 223.

⁵⁵ „A sarlósoknak egy kis magva (Balogh Edgár, Ferencz László, Balázs András, Horváth Ferenc, Porzolt László, Terebessy János) a kommunista pártba lépett be, és »hivatásos forradalmár« lett.” Kovács 1981. 223.

⁵⁶ Kovács 1981. 223.; SZMA: Magyar Munkaközösség – <http://adatbank.sk/lexikon/magyar-munkakozosseg/> [2020.03.03.].

⁵⁷ POPÉLY 2009. 67.

⁵⁸ Popély Gyula a következő cikkekre hivatkozik: DUKA ZÓLYOMI 1932a.

⁵⁹ „Előbb Pozsonyban jött létre egy furcsa konglomerátum aktivista (...) és tradicionális nemzeti (...) értelmiségiekből, élükön a tanítóképző intézet örökifjú cserkész-igazgatójával, Szerényi Ferdinánddal, Dérer iskolaügy-miniszter emberével, s Duka Zólyomi Norberttel, aki a »második Szentiváni Kúriá«-nak is tagja maradt, s magával vonzotta Brogyányi Kálmánt.” BALOGH 1981. 351–352. Asztély Sándor (1909–1996) közgazdasági szakíró. A Sarló tagja, annak közgazdasági szemináriumát irányította. A bécsi döntést követően Svédországba emigrált, ahol a göteborgi Közgazdasági Egyetem oktatója lett. SZMA: Asztély Sándor – <http://adatbank.sk/lexikon/asztely-sandor/> [2020.03.03.].

⁶⁰ Zapf (Bellyei) László (1910–1995) kritikus és publicista. Pozsonyi és prágai tanulmányai után magyar–német tanári oklevelet szerzett. Később részt vett az egyetemi mozgalmakban, különféle csehszlovákiai magyar lapok munkatársaként tevékenykedett. 1939-től Kaposváron élt. SZMA: Bellyei László – <http://adatbank.sk/lexikon/bellyei-laszlo-zapf/> [2020.03.03.].

⁶¹ Kovács 1981. 224.

Ugyanakkor Balogh Edgár a Magyar Munkaközösséghez csatlakozó ifjúságot olyan „lemeradónak” nevezte, akik az aktivista és tradicionális nemzeti értelmiségi körből alakították meg szervezetüket. Ezekről a „lecsatlakozókról” megjegyezte, hogy nem tudtak azonosulni a kommunista mozgalommal, és társadalmi vagy személyi helyzetükből kifolyólag újra a generációs törekvések felé fordultak.⁶²

Azt is ki kell emelni, hogy a Munkaközösség sem volt ideológiailag egységes társaság vagy mozgalom, működését szintén belső viszályok nehezítették.⁶³ Ezt jelzik a későbbi, pozsonyi jogi szervezet vezetőségével és az aktivista irányvonallal kapcsolatos konfliktusok is.⁶⁴ Balogh Edgár egyébként a korabeli pozsonyi *Új Szó* hasábjain közölte *Szlovenszko új kultúrfronton* című cikkét, melyben a szlovenszkoói magyar kultúra válsága mellett a Magyar Munkaközösség új, még definiálatlan jelenségéről írt. Arra is utalt, hogy az új ideológiai mozgalmak a nemzetiszocializmus irányába mutatnak.⁶⁵ Ez fontos adalék annak fényében, hogy 1938 után a Munkaközösség két volt sarlós tagja – Duka Zólyomi Norbert és Brogyányi Kálmán – az Egyesült Magyar Párt németbarát vonalához csatlakozott.⁶⁶ Ehhez persze azt is hozzá kell tenni, hogy a kommunisták hamar ráütötték a fasizmus bélyegét egy-egy személyre és mozgalomra.

Az 1932 és 1937 közt előbb Kassán, majd Tornalján kiadott *Magyar Írás* szintén utalt a közösség sarlós kötődéseire: „*A Magyar Munkaközösség mozgalma először Prágában alakult meg 1932. január 22-én, majd Pozsonyban február 5-én. Megalakulása éppúgy, mint valamikor a Sarló mozgalma, történeti szükségesség volt a szlovenszkoói kisebbségi magyar ifjúság életében.*”⁶⁷ A Munkaközösség legfontosabb célkitűzését a kisebbségi magyarság új kulturális és gazdasági alapjainak megszervezése jelentette. A mozgalom tagjai szociográfiai kutatásokkal foglalkoztak, valamint az ún. „kisebbségi album” megszerkesztését tervezték a helyi viszonyokról. Az ideológiai és a felekezeti alapú mozgalmakkal szemben a magyar nemzeti célok jegyében működő ifjúsági Munkaközösség a sarlósokhoz hasonlóan tehát a társadalmi problémák megoldását helyezte előtérbe.⁶⁸ Mindemellett – Duka Zólyomi Norbert szerint – tudatosan nemzeti alapon szervezték meg az új értelmiségi mozgalmat.⁶⁹ Mindenesetre a Munkaközösség sok szempontból a Sarló „eredeti” programját követte, de – főként a csoporton belüli ideológiai feszültségek következtében – 1934-ben, kétéves működés után megszűnt.

⁶² BALOGH 1981. 351.

⁶³ Erről lásd bővebben: BALOGH 1981. 352.

⁶⁴ ZAPF 1933. 140.

⁶⁵ „*A Szentiváni Kuriában ott van Brogyányi Kálmán, aki a szociáldemokrata munkásakadémián tart előadásokat, s ott van Duka Zólyomi Norbert és Jarnó József is, a hirtelen felburjánzott, még definiálatlan Magyar Munkaközösség tagjai, akik azonban érintkezésben vannak a Sarlóval is. De a kúria Györy Dezsője a marxizmus ellen nyilatkozik és a Magyar Írás Jaross Andor nemzetiszocialista programjának ad helyet. Megvan a kapcsolat a Dérer-féle Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társulattal is, s annak elnöke, Orbán Gábor pohárköszöntővel fogadta Pozsonyban Szent-Iványt. Budapest felé vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endréhez, a Fiatall Magyarország kezdő szocialistáihoz és a szociáldemokrata körökhöz egyformán szálak futnak. Az akciósugáron kívül csak a katolikusok és a kommunisták maradnak.*” BALOGH 1932. 26. Az írással szemben született a következő cikk: BROGYÁNYI 1932. 16–19.

⁶⁶ Erről lásd bővebben: SIMON 2015.

⁶⁷ DUKA ZÓLYOMI 1932b. 221.

⁶⁸ ANKÉT 1932.

⁶⁹ „*Munkájában mindazon magyar intellektuelek vesznek részt, akik a teljes magyar kisebbségért végzendő munkát vallják és ideológiájuk a társadalmi és gazdasági megújulás átfogó eszméje.*” DUKA ZÓLYOMI 1932b. 221.

A Prohászka Körök

A fenti mozgalmakhoz hasonlóan ugyancsak a szlovenszkói magyarság szociális problémáinak megoldására törekedett az 1930 novemberében, Prágában megalakult keresztényszocialista Prohászka Ottokár Körök Szövetsége, amely 1932-re a csehszlovák fővároson kívül többek között Pozsonyban, Érsekújvárott és Kassán tevékenykedett. A neokatolicizmus eszmerendszerére támaszkodó mozgalom a két pápai körlevél, a *Rerum novarum* és a *Quadragesimo anno* szociáletikai alapelveire támaszkodott.⁷⁰ Ennek a szintén cserkészgyökökkel rendelkező szerveződésnek az előzményei 1927–1928-ra nyúlnak vissza. A csoport tagjai egyrészt az Associatio Aloysianához, másrészt a Magyar Főiskolás Cserkészek Köréhez kötődtek.⁷¹ Eszmei fejlődésükben nagy hatással voltak rájuk az idősebb generációhoz tartozó egyházi vezetők, Szlovákiában főként Fischer-Colbrie Ágoston kassai püspök, míg a magyarországi egyházi vezetők közül Prohászka Ottokár tanításai találtak náluk termő talajra.⁷² Megalakulásukban pedig ki kell emelni Pfeiffer Miklós kassai kanonok szerepét, akiről Kemény Gábor is szólt *Így tűnt el egy gondolat* című irodalomtörténeti monográfiájában: „*ha lehet egy országos mozgalmat egyetlen személy fáradhatatlan munkájának, kultúrpedagógiájának és szintetikus egyéniségének tulajdonítani, úgy a Prohászka-körök indításában és felvirágoztatásában Pfeiffer Miklós kassai kanonoknak döntő szerepe van*”.⁷³ A

70 A neokatolicizmus eredetileg a két világháború közötti francia irodalom egyik vonulata volt, majd később azt a (reform)katolikus irányzatot jelölte, amely a kereszténydemokrácia bázisa, egyúttal a II. Vatikáni Zsinat ihletője lett. Összefüggésbe hozható a *Rerum novarum*, valamint a *Quadragesimo anno* című pápai enciklikákkal. Előbbi, az egyház által kiadott első szociális enciklika központi témája a munkáskérdés volt. A munkások tragikus helyzetével foglalkozó körlevél fellépett az osztályharc ellen és védte a magántulajdon jogát. Emellett kijelölte a munkaadók és munkavállalók jogait, valamint szólt a keresztény munkásszervezetek hasznáról is. MKL: reformkatolikusok – <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rerum%20novarum.html> [2020.03.16.]; MKL: Rerum novarum – <http://lexikon.katolikus.hu/R/Rerum%20novarum.html> [2020.03.16.]. A *Quadragesimo anno* XI. Pius pápa 1931-ben kiadott enciklikája, a *Rerum novarumot* fejlesztette tovább az új világhelyzetnek megfelelően. MKL: Quadragesimo anno – <http://lexikon.katolikus.hu/Q/Quadragesimo%20anno.html> [2020.03.16.].

71 A gombaszögi tábor követően a Szent György Kör kétfelé szakadt, és tagjai a Magyar Főiskolás Cserkészek Köre és a Sarló között oszlottak meg. FOGARASSY 1992. 41. Miután a Sarló a cserkészmozgalom magyar alosztályából kilépett, a prágai, a brünni, a pozsonyi és a komáromi cserkészkeretek megalakulásával az öregcserkész-körök problémájára megoldás nyílt. Ekkor alakult meg a Magyar Főiskolás Cserkésztanács is, amelynek első elnökévé Rády Elemért, a prágai magyar cserkészek körének vezetőjét választották. FOGARASSY 1992. 42.

72 Fischer-Colbrie Ágoston (1863–1925) kassai megyéspüspök, teológus és író. Csehszlovákia megalakulása után ő volt az egyetlen magyar püspök, aki a helyén maradt és folytathatta főpásztori tevékenységét. Az Országos Keresztényszocialista Párt egyik megszervezőjeként több egyesületet és szociális létesítményt is létrehozott. SZMA: Fischer-Colbrie Ágoston – <http://adatbank.sk/lexikon/fischer-colbrie-agoston/> [2020.03.16.]. Prohászka Ottokár (1858–1927) a magyar keresztényszocializmus fontos képviselőjeként, az MTA tagjaként és székesfehérvári püspökként egyaránt igen széles körben éreztette hatását. A szociális kérdések iránti érdeklődésével, a *Rerum Novarum* című enciklika magyarra fordításával, a „katolikus magyar megújulás” meghirdetőjeként a keresztény-nemzeti Magyarország egyik legnépszerűbb főpapjának számított. A püspökről, zsidókkal kapcsolatos véleménye miatt, máig viták folynak. FAZEKAS 2008.

73 KEMÉNY 1940. Pfeiffer Miklós (1887–1979) pápai prelátus, premontrei kanonok és egyháztörténész. A Károlyi-kormány bukását követően Kassán működött. A nemzetiségi és a szociális kérdések megoldását sürgette. A prágai, brünni és pozsonyi magyar katolikus egyetemisták lelkipásztora a két világháború között. A prágai fiatalokkal létrehozta a Prohászka Kört. Az *Új Élet* című lap szerkesztője. 1948-ban Fribourgban telepedett le. Ezután a svájci magyarok főlelkészeként működött. SZMA: Pfeiffer Miklós – <http://adatbank.sk/lexikon/pfeiffer-miklos/> [2020.03.03.].

Kör vezetésében és szervezésében ugyanakkor olyan emblematikus személyek működtek közre, mint Rády Elemér publicista, Göndöcs (Czvank) László kultúraszervező, Sinkó Ferenc műfordító vagy Vájlak Sándor művelődéstörténész.⁷⁴

A keresztényszocialista alapokon létrejött ifjúsági szervezetről, bár nem volt teljes mértékben spontán szerveződés, Molnár Imre művelődéstörténész megjegyezte, hogy a Sarlóhoz hasonlóan „*a sérelmi politizálás kényszerpályája helyett szintén az új áramlatok hatására alakult meg*”.⁷⁵ A neokatolicizmus eszmerendszerére támaszkodó ifjúsági mozgalom a korabeli szociális feladatok és kisebbségi kulturális kérdések megoldásának új irányait kereste. A „katolikus alapú” szociális reformprogram jegyében egyértelműen elhatárolták magukat a bolsevizmustól, a faszizmustól, a konzervatív és liberális eszmeáramlatoktól: „*Akár a nacionalista alapon kiépült liberalizmust, akár a materialista alapon megkonstruált szocializmust tesszük vizsgálat tárgyává, közös hibáik azonnal szembetűnnek. Egyik rendszer – sőt mondhatni világnézet – sem ölelte fel az embert mint individuumot és az emberiséget mint kollektivitást teljes mívoltában és valójában, mert az egyéni és társadalmi igények csupán parciális kielégítésére törekednek. (...) Amint az intellektualizmus túlhajtása és a materialista világszemlélet egyoldalúsága és meddősége válságba sodorta az egyént, úgy készítették elő kontinensünk krízisét a szemléletből kinőtt gazdasági és politikai rendszerek*” – véleményezi az új eszmeáramlatok hatásait az *Új Élet* katolicizmusról írott cikke.⁷⁶ A Prohászka Körök tevékenysége ugyanakkor szociális elhivatottságában és programja tartalmában hasonlított a Sarló feladatvállalásaihoz. Ráadásul néhány sarlós fiatal is közreműködött munkájában. Közéjük tartozott például a regösjárásokban részt vállaló Diósi Kornél, akinek a pozsonyi csoport szervezésében volt kulcsszerepe: „*A vezetést Diósi Kornél bölcsészethallgató látja el és az ő agilitásának és munkakedvének köszönheti az egyesület azt, hogy ma már szép számú tag jelenlétében tarthatja kéthetenként nagy érdeklődéssel várt és hosszú vitát eredményező gyűléseit*.”⁷⁷ A Prohászka Kör munkájában a későbbiek során olyan, a Sarlóban egykor aktív személyek is szerepet játszottak, mint a fent említett Duka Zólyomi Norbert. A Körök fórumának számító *Új Élet*ben pedig Dobossy László és Vass László is publikált.⁷⁸

⁷⁴ Rády Elemér (1910–1942) lapszerkesztő és publicista. A Magyar Főiskolás Cserkészek Körének megszervezője, később pedig a Prohászka Körök megalakításában vállalt nagy szerepet. Az *Új Élet* első vezető szerkesztője. Az 1930-as évek közepén Magyarországra költözött. SZMA: Rády Elemér – <http://adatbank.sk/lexikon/rady-elementer/> [2020.03.16.]. Göndöcs (Czvank) László (1912–1994) tanár, kultúraszervező és tankönyvíró. Az 1930-as évek elején a Prohászka Körök vezetője. Ezenkívül részt vett az SZMKE és a Szlovéniai Katolikus Ifjúsági Egyesület munkájában. 1938-at követően Budapesten a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkatársa lett. SZMA: Göndöcs László – <http://adatbank.sk/lexikon/czvank-laszlo-gondocs/> [2020.03.16.]. Sinkó Ferenc (1912–1990) író, szerkesztő és műfordító. Prágában bekapcsolódott a MAKK, valamint a Prohászka Körök munkájába. Az *Új Élet* segédszerkesztőjeként, majd 1935 és 1939 között főszerkesztőjeként működött. Az első bécsi döntést követően a *Felvidéki Magyar Hírlap* munkatársa lett. SZMA: Sinkó Ferenc – <http://adatbank.sk/lexikon/sinko-ferenc/> [2020.03.16.]. Vájlak Sándor (1913–1991) művelődéstörténész. A két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom fontos kritikusa. Bekapcsolódott a Prohászka Körök munkájába. 1940 és 1948 között a budapesti miniszterelnöki hivatalban, később pedig a Külügyminisztériumban dolgozott. 1946-ban a párizsi magyar béke delegáció munkájában is részt vett, mint a csehszlovákiai magyarság ügyeinek szakértője. SZMA: Vájlak Sándor – <http://adatbank.sk/lexikon/vajlak-sandor/> [2020.03.16.].

⁷⁵ MOLNÁR 1999.

⁷⁶ PONGRÁCZ 1935. 346–347.

⁷⁷ MAJOR 1932. 448.

⁷⁸ Ehhez lásd például: VASS 1934. Duka Zólyomi Norbert (1908–1989) politikus és orvostörténész. Részt vett a Sarló mozgalomban. Egyetemi tanulmányait Pozsonyban végezte. 1937–1938-ban a Csehszlovákiai

A Prohászka Körök városi csoportjai, miután a kommunizmus ideológiájától látványosan elhatárolták magukat, több alkalommal is szembekerültek a szélsőbaloldali sarlósokkal. Ez jól látszik Balogh visszaemlékezéséből, aki nemcsak a Magyar Munkaközösség, de a proházások kommunista-ellenességét is a fasizmussal való egyetértésként értelmezte.⁷⁹

A Prohászka Kör tagjainak nagyobb része az első bécsi döntés következtében 1938-ban Magyarországra került. A mozgalom „visszatért” részét hozzákapcsolták a magyarországi Prohászka Mozgalom nevű csoporthoz, melynek helyi alakulatai először Budapesten, majd Debrecenben jöttek létre. Szlovákiában egyedül Pozsonyban működött tovább Prohászka Kör 1938-tól 1945-ig.

Összegzés

A csehszlovákiai magyar kisebbség megszerveződését számos társadalmi probléma súlyosbította. Ebben közrejátszott az értelmiség, a középosztály és a hivatalnokréteg köreinek nagy számú – kb. 100 000 fő – Magyarországra menekülése, valamint a középosztály deklasszálódása. A szociális hátrányokkal induló fiatalok Budapest helyett „csehszlovák” és „német” egyetemeken végezték tanulmányaikat. Az idegen nyelvű közegben pedig sokkal erősebb kapcsolatba kerültek a cseh és a szlovák fiatalokkal. A fentebb említett társadalmi hatások következtében a csehszlovákiai magyar fiatalok a nemzeti problémák mellett érzékenyebbé váltak a szociális kérdésekre. Mindez feladatvállalásaikban is tükröződött, hiszen regösjárásokat, szociográfiai falujárásokat és az új értelmiség megteremtésére irányuló szemináriumokat szerveztek.

Az első ilyen – szociális célokat is felvállaló – ifjúsági szerveződés a Szent György Cserkészkörből létrejött Sarló mozgalom volt. Bár tagjaira kezdetektől jellemző volt a szociális elkötelezettség és a népiség, később a szocializmus, majd a kommunizmus irányába tájékozódott a mozgalom egy része. A Sarló végét jelentő szélsőbaloldali radikalizálódáshoz a vezetők személyes orientációján túl a világgazdasági válság hatásai is hozzájárultak. 1930-ban ugyancsak cserkészalapokból jöttek létre a Prohászka Körök, amelyek szintén szociális alapon – mégpedig a keresztényszocializmus elvei alapján – szerveződtek. A csehszlovákiai magyar ifjúság szociális feladatait vállalta fel a Magyar Munkaközösség is, amely Szent-Ivány Józseffel együttműködve számos szociáldemokrata és szabadkőműves sarlóst integrált a mozgalomba.

Az első bécsi döntést követően a csehszlovákiai magyar értelmiség jó része Magyarországra került, és rövid időn belül betagozódott az anyaországi értelmiségbe. Ebben nagy szerepe volt a népi mozgalomnak, amellyel a fiatal kisebbségi értelmiség számos tagja állandó kapcsolatot ápolt. A fiatalok nemcsak a magyarországi kulturális közegbe kerültek be, de néhányan – például Jócsik Lajos – állami szolgálatba is álltak. Az értelmiség másik része – például Szalatnai Rezső, Brogyányi Kálmán, Duka Zólyomi Norbert stb. – a visszacsatolást követően a Szlovák Köztársaságban maradt.

Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság főtítkára lett és több lap munkatársaként működött. A második világháborús szerepvállalásáért 1946-ban letartóztatták, majd bebörtönözték. SZMA: Duka Zólyomi Norbert – <http://adatbank.sk/lexikon/duka-zolyomi-norbert/> [2020.03.16.]. Vass László (1905–1950) rosznyói származású sarlós, akit a mozgalom magyarországi „követének” is neveztek. Budapesten tanult és az Eötvös Kollégium tagja volt. 1934-ben hamis vádak miatt tartóztatták le. 1939-től Budapesten élt. SZMA: Vass László – <http://adatbank.sk/lexikon/vass-laszlo-dokus-denes/> [2020.03.16.].

⁷⁹ BALOGH 1981. 361.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- DDM SGy Debreceni Déri Múzeum, Sarlós-gyűjtemény
MNL OL K 63 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Külügyminiszteri Levéltár, Politikai osztály általános iratai (1918–1944)

SAJTÓFORRÁSOK

- A Mi Lapunk, 1925, 1927.

IRODALOM

- ANKÉT 1932 Ankét a csehszlovákiai magyar főiskolai hallgatók ideológiai mozgalmairól. *A Jövő* 1. (1932):3. 86–89.
- BAJCSI 2013 BAJCSI Ildikó: Sarlósok a két világháború közti Érsekújvár jelentőségéről. *Bumm.sk Szlovákiai magyar hírportál* (<http://www.bumm.sk/89419/sarlosok-a-ket-vilaghaboru-kozti-ersekujvar-jelentosegerol.html>) [2020.03.12.]
- BAJCSI 2015 BAJCSI Ildikó: A Prohászka Ottokár Körök Szövetsége az első Csehszlovák Köztársaságban. Generációs önszerveződés a keresztényszocialista ideológia jegyében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 17. (2015):4. 61–86.
- BALOGH 1932 BALOGH Edgár: Szlovenszko új kultúrfronton. *Új Szó* 2. (1932):5–6. 26.
- BALOGH 1973 BALOGH Edgár: Ankét a nemzedékről. *Korunk* 32. (1973):6. 842–844.
- BALOGH 1981 BALOGH Edgár: *Hét próba*. Budapest, 1981.
- BÁRDI 2004 BÁRDI Nándor: Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In: *Nemzet a társadalomban*. Szerk. FEDINEC Csilla. Budapest, 2004. 251–274.
- BORBÁNDI 1989 BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Budapest, 1989.
- BORSODY 1991 BORSODY István: *Európai évek*. Budapest, 1991.
- BROGYÁNYI 1932 BROGYÁNYI Kálmán: A magyar reakció csatateré Szlovenszkon. *Új Szó* 2. (1932):7–8. 16–19.
- CORNELIUS 1998 CORNELIUS, S. Deborah: *In Search of the Nation. The New Generation of Hungarian Youth in Czechoslovakia 1925–1934*. Boulder, Colorado, 1998.
- CSANDA 1968 CSANDA Sándor: *Első nemzedék. A csehszlovákiai magyar irodalom keletkezése és fejlődése*. Bratislava, 1968.

- DOBOSSY 1978 DOBOSSY László: A Sarló művelődéspolitikai szerepe és hatása. In: *Ez volt a Sarló. Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok.* Összeáll. SÁNDOR László. Budapest, 1978. 108–133.
- DUKA ZÓLYOMI 1932a DUKA ZÓLYOMI Norbert: A magyar ifjúsági mozgalmak története Csehszlovákiában. *Magyar Írás* 12. (1932):2. 109–113
- DUKA ZÓLYOMI 1932b DUKA ZÓLYOMI Norbert: A Magyar Munkaközösség Mozgalma. *Magyar Írás* 1. (1932):3. 221–223.
- FAZEKAS 2008 FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. *Egyháztörténeti Szemle* 9. (2008):4. 133–155. (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/fazekas-prohaszka.htm>) [2020.03.12.]
- FILEP 2007 FILEP Tamás Gusztáv: A „felvidéki szellem”-ről és utóéletéről. *Limes Tudományos Szemle* 20. (2007):2. 109–132.
- FOGARASSY 1992 FOGARASSY László: *Magyar cserkészmozgalom Csehszlovákiában.* Dunaszerdahely, 1992.
- FÓNOD 1997 FÓNOD Zoltán: *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona.* Pozsony, 1997.
- KEMÉNY 1940 KEMÉNY Gábor: *Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története 1918–1938.* Budapest, 1940. (<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1315>) [2020.05.05.]
- KOVÁCS 1938 KOVÁCS Endre: A Sarló. In: *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938.* Szerk. BORSODY István. Budapest, 1938. 178–188.
- KOVÁCS 1981 KOVÁCS Endre: *Korszakváltás.* Budapest, 1981.
- KRAMMER 1935 KRAMMER Jenő: *A szlovenszkói magyar serdülők lelkivilága. Szociálpszichológiai tanulmány.* Budapest, 1935. (<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=1183>) [2020.03.12.]
- MAJOR 1932 MAJOR József: Mozgalmaink: Pozsony. *Új Élet* 1. (1932):11. 448.
- MKL *Magyar Katolikus Lexikon.* I–XVI. kötet. Budapest, 1993–2013.
- MOLNÁR 1999 MOLNÁR Imre: A szlovenszkói magyar közművelődés meghatározó összetevői 1920–1945 között. In: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története, II.* Szerk. TÓTH László – FILEP Tamás Gusztáv. Budapest, 1999. 179–233.
- ÖLVEDI 2012 ÖLVEDI János: A szlovenszkói új magyar generáció. A Sarlótól a Prohászka-körig. *Magyar Szemle* 1935. 24. köt. 47–57.
- PEJŠA 2017 PEJŠA, Robert: *Vztahy Československa a Maďarska v letech 1918–1939.* Praha, 2017.
- PONGRÁCZ 1935 PONGRÁCZ Kálmán: A katolicizmus és az új Európa. *Új Élet* 4. (1935):7–8. 344–353.

- POPÉLY 2009 POPÉLY Gyula: Ez volt a Sarló (2). *Irodalmi Szemle* 52. (2009):7. 62–70.
- SARLÓ 1932 *A Sarló jegyében. Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig. A Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga.* Pozsony, 1932. (<http://foruminst.sk/tevekenysegi-korok/konyvek-evkonyvek-folyoirat-kiadasa/a-sarlo-jegyeben-az-ujarcu-magyaroktol-a-magyar-szocialistakig-a-sarlo-1931-iki-pozsonyi-kongresszusanak-vitaanyaga-pozsony-sarlo-oroszagos-vezetosege-1932/>) [2020.03.12.]
- SIMON 2015 SIMON Attila: Nyilasok a spájzban. Szélsőjobboldali kísérletek a szlovákiai Magyar Párt átalakítására és Esterházy János eltávolítására a pártelnöki tisztségből 1939 és 1945 között. *Fórum* 17. (2015):4. 31–60.
- SINKÓ 1938 SINKÓ Ferenc: A főiskolások. In: *Magyarok Csehszlovákiában (1918–1938)*. Szerk. BORSODY István. Budapest, 1938. 166–177.
- SINKÓ 1990 SINKÓ Ferenc: A felvidéki ifjúsági mozgalmak kezdetei Trianon után. *Regio* 1. (1990):2. 148–160.
- SZALATNAI 1929 SZALATNAI Rezső: Új arcú magyarok. *Korunk* 3. (1929):12. 875–881.
- SZALATNAI 1984 SZALATNAI Rezső: Újarcú magyarok. In: *Szlovénzkői küldetés. Csehszlovákiai magyar esszéírók 1918–1938*. Összeáll. SZEBERÉNYI Zoltán. Bratislava, 1984. 32–33.
- SZMA *Szlovákiai Magyar Adatbank. A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig.* (<http://adatbank.sk/tudastar/a-csehszlovakiai-magyarok-lexikona-csehszlovakia-megalakulasatol-napjainkig/>) [2020.03.02.]
- SZVATKÓ 1994 SZVATKÓ Pál: A változás élménye. In: SZVATKÓ Pál: *A változás élménye. Válogatott írások*. Szerk. FILEP Tamás Gusztáv – G. KOVÁCS László. Pozsony, 1994. 114–115.
- TURCZEL 1967 TURCZEL Lajos: *Két kor mezsgyéjén*. Pozsony, 1967.
- TURCZEL 1988 TURCZEL Lajos: Érsekújvár és a Sarló. *Irodalmi Szemle* 31. (1988):6. 623–636.
- VASS 1934 VASS László: Kisebbségi magyar értékek. Tichy Kálmán. *Új Élet* 3. (1934):5. 276–278.
- VÍGH 2004 VÍGH Károly: A felvidéki Sarló mozgalom története. *Valóság* 47. (2004):8. 64–73.
- ZAPF 1933 ZAPF László: A Magyar Munkaközösség válsága. *Magyar Írás* 2. (1933):1. 138–141.

Ideological Alternatives Among the Hungarian Youth in Czechoslovakia Between the Two World Wars

by Bajcsi Ildikó

(Summary)

This study deals with the ideological movements of the Hungarian minority intelligentsia in Czechoslovakia between the two World Wars. The process of organizing the first generation of minorities sheds light on the ideological responses that have mostly determined the life path of the young generation who have largely been socialized in Czechoslovakia. The discussed youth movements started from Scouting groups and were organized within the frameworks of veteran Scouting organizations formed around universities. Hungarian youth in Czechoslovakia, within these intellectual communities, considered handling social responsibilities and problems as a key task in creating their identity as a minority. The most important ideological group was the leftist “Sarló” (Sickle) movement, which was founded in 1928. They considered building a leftist, socialist oriented intellectual generation to be their most important task. The Prohászka Circles, formed in 1930, were also formed along the lines of socialist thought and operated on the basis of Christian socialism. Founded in 1932, the Hungarian Workshop (Magyar Munkaközösség), like the two movements above, were defined by socialistic and nationalistic values and gathered the Hungarian youth in Czechoslovakia on those foundations. By the mid-1930s the movements suffered from symptoms of ideological detachment in their leadership which caused their early initial dynamics to subside among the youth. In the second half of the 1930s the focus also shifted in favour of “national closure” and the creation of an unified Upper Hungarian identity.

Katharina Lenski

Tudásrendszerek

Bürokrácia és képzés az NDK egyetemén

1. Bevezetés

A képzés (*Bildung*)¹ története arról tanúskodik, hogy jelentése milyen nagymértékben függ az adott korszak jellegzetességeitől. Míg a fogalom kezdetben a vallási tudás megszerzését jelentette, később a világ megismerhetőségének tudatában személyes sikert és így felemelkedést ígért.² Az egyes oktatási szintek egymás utáni gyors és eredményes teljesítése egy ideje elengedhetetlennek látszik a sikeres élethez. A globalizált világban az életkörülmények állandó változása megköveteli az élethosszig tartó tanulást, amely arra ösztönzi az egyént, hogy versenyképes maradjon.

Mindez azonban nem elegendő egy humánus társadalom kialakításához és fenntartásához. Ezért érdemes a tudományelmélettel foglalkozó Wilhelm Dilthey filozófushoz fordulni, aki szerint a reflektált élményeken alapuló tudáson keresztül a képzés az egész életen át kifejti hatását. Dilthey ily módon a „képzés” fogalmát az egyénnek azzal a képességével hozta összefüggésbe, hogy képes mind a hétköznapi, mind pedig a kultúra által közvetített élményekre reflektálni, és ezáltal cselekvése eszközeit kiszélesíteni, elmélyíteni és megsokszorozni, hogy ily módon a jót, az igazat és a szépet gyarapítsa.³

A szocialista modernitásban e három kategória egy olyan jövőre irányuló elvárásban összpontosul, amelyben az ember folyamatos kritikával szembesül és az önkritika állandó gyakorlásával tökéletesíti magát. A szocialista társadalom mérnökeinek szándéka szerint az „új embernek” folyamatos és gyors fejlődést kell előmozdítania a tudomány és a gazdaság területén.⁴ A sztálini módon adaptált eszme agitációval és eltitkolással egyaránt áthatott megvalósítása azonban brutálisan elnyomta a formálандó személyek valós tapasztalatait, ami végzetes következményekkel járt. A képzés eszméje a „szocialista embertípus”, a szocialista társadalom *hasznos* tagjának „kinevelésére” redukálódott, a szocialista nevelés pedig egy olyan „új ember” kialakítását vette célba, aki tudatát folyamatosan a kollektív követelményekhez igazítja. Erre a jelenségre utalt az a Jürgen Fuchs író, pszichológus⁵ és

1 A specifikusan német fogalom, a *Bildung* rendkívül összetett és gazdag jelentéstartalmának feltárása önmagában is számos filozófiai, neveléstudományi írás tárgya. A fogalmat – tudományos diszciplínától és kontextustól függően – leggyakrabban *oktatásnak*, *képzésnek*, illetve *művelődésnek* fordítják. Jelen írásban a *képzés* fogalmát használjuk, követve a szerző által hivatkozott filozófiai, szociológiai munkák magyar fordításait, illetve interpretációit. – A ford.

2 Többek között Max Schelerre hivatkozva vö. KOSELECK 2010. 114–115., 154. Jelen tanulmány doktori disszertációm néhány gondolatát fejleszti tovább. Vö. LENSKI 2017.

3 DILTHEY 1883/1942. 3–23.

4 BAUERKÄMPER 2017.

5 Jürgen Fuchs (1950–1999): polgárjogi aktivista, író. Reichenbach am Vogtland városában született a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK). Apja villanyszerelő, anyja alkalmazott volt. 1969-ben érettségizett és

egykori tanára, Gerhard Hieke között zajlott beszélgetés, amely *Dummgeschult (Ostobává iskolázott)* címmel jelent meg nem sokkal az 1989-es fordulat után.⁶ Fuchst 1975-ben, nem sokkal az utolsó államvizsgálója előtt zárták ki a Jénai Egyetemről. Az eltávolításáért felelős keletnémet egyetem eljárása tipikus példát szolgáltat a stratégiai szintű (el)hallgatás gyakorlatára, melynek főszereplői az autoriter szereptípus megtestesítőiként tűntek ki. Mesterei voltak annak, hogy a kimondott szót konkrét értelmétől megfosztják, és a személyes tapasztalatot az állampárt irányvonalaikhoz igazítják. Beszédmódjuk nemcsak nyelvi, hanem mind a személyek, mind pedig a tér vonatkozásában strukturálisan is át volt szöve titkos szintekkel, titkos diskurzusokkal és elleplező gyakorlatokkal.

De vajon hogyan lehet e közeg elemzése során elkerülni az affirmatív interpretáció kísértését? Ezek a kísértések változatosak lehetnek, ha a vizsgált korszak stratégiai és politikai kérdéseivel megegyeznek. A következőkben ezért egy társadalmilag konstruált kommunikációs tér modelljét alkalmazzuk, mely lehetővé teszi, hogy mind az életutakat, mind pedig a főszereplők cselekedeteit vizsgálat tárgyává tegyük, s feltárjuk a szituatív és a hosszú távú összefüggéseket is. A kommunikációs teret egy olyan szétdarabolt térként képzelhetjük el, amelyet rejtett cselekvések titokzatos szintjei (Arkanebenén) apróztak fel. Nemcsak világnézeti premisszák formálták, hanem az ideologizálás, a bürokratizáció és a militarizáció ismertetőjegyeit is magán viselte. A cselekvők egy olyan teret hoztak létre itt, ahonnan a stratégiai szintű hallgatás gyakorlata éppen azt szorította ki, ami a tanulás és oktatás folyamataiban alapvető fontossággal bír: a nyílt és transzparens kommunikációt. A bizonytalan, kreatív, kísérleti jellegű dolgokat egyre inkább elfojtották.⁷ Az *eltitkolás* nemcsak a titkok megtartását jelentette, hanem kiterjedt a személyes kapcsolatokra és a

---

szakmunkásvizsgát tett az államvasútnál. 1969 és 1971 között katonai szolgálatot teljesített. 1971-től szociálpszichológiai tanulmányokat folytatott a jénai Friedrich Schiller Egyetemen (Friedrich-Schiller-Universität Jena [FSU]). 1973-ban a Németország Szocialista Egységpártja (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands [SED]) tagja lett. 1974-től kezdte közzétenni első elbeszéléseit és verseit, nyilvános és magán felolvasásokon vett részt, ahol szövegeiben a társadalom militarizálásával szemben foglalt állást. 1975 áprilisában „a szocialista társadalom alapjai elleni ellenséges támadás” miatt kizárták a pártból. 1975 júniusában elutasították a korábban jeles minőségű diplomamunkáját, majd kizárták az egyetemről és eltiltották a publikálástól. Ezután szállítómunkásként, majd ápolóként dolgozott. Egy ideig a szintén rendszerkritikus Robert Havemann-nál lakott családjával a Berlintonól tíz km-re fekvő Grünheide településen. 1976 novemberében nyíltan tiltakozott Wolf Biermann állampolgárságtól való megfosztása ellen (lásd a 39. sz. jegyzetet), ezt követően kilenc hónapot töltött előzetes letartóztatásban államellenes izgatás miatt az Állambiztonsági Minisztérium börtönében, Berlin-Hohenschönhausenben. Ezalatt a Német Szövetségi Köztársaságban megjelent *Gedächtnisprotokolle* című kötete. 1977 augusztusában megfosztották keletnémet állampolgárságától. Nyugat-Berlinben szabadúszó író lett, ahol többek között a következő kötetei jelentek meg: *Vernehmungsprotokolle* (1978), *Tagesnotizen* (1979), *Einmischung in eigene Angelegenheit* (1984), *Ende einer Feigheit* (1988). 1989-ig kapcsolatot tartott fenn NDK-s ellenzékiekkel. 1990-ben az Állambiztonsági Minisztérium felszámolását végző bizottságok tagja lett. 1992/93-ban az egykori NDK állambiztonsági szerveinek iratait kezelő hivatal munkatársa volt (Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik [BStU]). 1994-től pszichológiai tanácsadóként dolgozott. 1996-ban alapító tagként vett részt a kommunista diktatúra törvénytenségeinek feldolgozásában pszichológiai és jogi segítséget nyújtó civil irodák létrehozásában (Bürgerbüro zur Aufarbeitung von Folgeschäden der SED-Diktatur). Fuchs, Jürgen. In: MÜLLER-ENBERGS 2010. 356–357. Elérhető online: <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/juergen-fuchs> [2020.04.20].

⁶ FUCHS – HIEKE 1992.

⁷ A kommunikációs tér részletes leírását lásd: LENSKI 2017. 35–42.

csoportdinamikákra is. Titkosak voltak az emberek közötti viszonyok, de önmagában az egyes témák és általában minden lehetséges kontextusban a konkrétumok elhallgatása is.

Az egyetemek gyakorlata ily módon nem a propaganda által hirdetett „kollektíva” kialakítását segítette elő, hanem inkább egyfajta kaszárnyamentálisnek engedett teret, lerombolva ezzel az egyes csoportok és generációk közötti bizalmat. Az író Jürgen Fuchs már jénai pszichológiai tanulmányai idején bírálta e jelenséget.⁸ 1975-ös diplomamunkájában a „kaszárnyakollektivizmus” antropológiáját tárta fel. Fuchs úgy vélte, ez nem a hallgatók gondolkodási készségeinek fejlesztését szolgálta, hanem a feltétel nélküli engedelmesség kialakítását célozta. A kaszárnya metaforájával a szaktudáshoz való korlátozott hozzáférés mellett az egyetemek katonai mintákat követő, autoriter stílusára is felhívta a figyelmet. A párt- és a közigazgatási bürokrácia az elhajlókat egyoldalú érveléssel, az észlelési és a tapasztalati horizontok kizárásával az állampárt aktuális állásfoglalásaihoz igazodva fegyelmelte meg, esetenként teljesen ki is rekesztette őket. Mai szemmel vizsgálva ez a teljesítménykövetelmények formájában tált hatalomérvényesítési gyakorlat gyakran csak villanásnyira válik láthatóvá,⁹ például olyan esetekben, amikor a hatalom az egyetemek bürokratikus eljárásai révén legitimálták a kritikát megfogalmazó hallgatók kizárását vagy ellehetetlenítését, végül pedig ez a gyakorlat ismét láthatatlan lett és csak a beavatottak számára vált hozzáférhetővé.

Ha a *képzés* a „határok diktatúrájának”¹⁰ perspektívájából szemléljük, érdemesnek tűnik a *képzés* és a bürokrácia közötti kapcsolatot vizsgálni. Jürgen Fuchs történetét azért idézzük fel, mert ő maga is dokumentálta e folyamatokat, és mert esete jól mutatja a szakadékot az első, már az NDK-ban felnövekvő generáció és az annak alapítása előtt születettek között. Még beszédmódja is különbözött az idősebbektől: míg utóbbiak megmaradtak az általánosságok szintjén, addig Fuchst a konkrét események foglalkoztatták.

2. Jürgen Fuchs a „kaszárnyaszocializmusról”

Jürgen Fuchs 1977-ben publikált, *Gedächtnisprotokolle (Emlékezetből lejegyzett jegyzőkönyv)* című munkájában írta meg 1975-ös egyetemi kizárásának történetét.¹¹ Fuchs a tárgyalások sablonos kommunikációs helyzetét a csendes többséggel szemben nem fogadta el, hanem nyíltan képviselte saját álláspontját.¹² A következőkben ezt a korabeli viszonyok között felforgatónak számító tettet vizsgáljuk meg közelebbről.¹³

Először azonban ismerjük meg röviden Fuchs addigi pályafutását. Még a vogtlandi Reichenbachban érettségiző diákként szerezte meg és olvasta el az SED egyik tagjának padlásán raktározott Marx–Engels-összkiadást. Fuchs ahhoz az első, már az NDK-ban felnövekvő generációhoz számította magát, amely egy szabadabb szocializmusra vágyott. A

---

⁸ A társadalmilag konstruált tér fogalmához lásd: LENSKI 2017. 35–42.

⁹ BENJAMIN 1974. 697–698.

¹⁰ Vö. LINDENBERGER 1999; LINDENBERGER 2016.

¹¹ A további kontextushoz vö. LIEBERMANN 2014.

¹² Az először szamizdatként keringő szövegek 1977-ben jelentek meg *Gedächtnisprotokolle*, illetve 1978-ban *Vernehmungprotokolle* címen a Rowohlt Kiadónál. A két művet 1990-ben egy kötetben adták ki: FUCHS 1990a, különösen: 9–23.

¹³ A következőkhöz lásd: FUCHS 1990a; továbbá FUCHS 1984; FUCHS 2008; LIEBERMANN 2008; LIEBERMANN 2013; LIEBERMANN – FUCHS – WALLAT 1998; REIPRICH 1996; SCHEER 2007a.

katonai szolgálat azonban kiábrándította. A néphadsereg tisztjei vasfegyelemmel üldözték az engedetlenséget, mellyel nemcsak a „porosz szellem” mellett kötelezték el magukat, de a szocialista utópiát is elárulták. A prágai tavasz azért is okozott csalódást számára, mert kriminalizálták a kritikát, amely annál inkább a felszínre akart törni. Fuchs jénai egyetemi éve alatt ugyanakkor a „Literatur und Lyrik” (Irodalom és költészet) csoportban egy félig titkos közeget talált gondolatai kifejtéséhez. Írásait végül nyilvánosan is felolvasta, hallgatósága Weimarban, Bad Köstritzben és Jénában is lelkesen fogadta, s úgy nyilatkoztak, hogy a fiatal író saját élményeiket, tapasztalataikat szabadította ki a kimondhatatlanság birodalmából.¹⁴

Egy tübingiai kisvárosban, Bad Köstritzben tartott felolvasás után az esetről értesített egyetemi vezetés kihallgatásra idézte be.¹⁵ Bár írásait alig ismerték, a pártból és az egyetemről való kizárását már előre eldöntötték. Attól azonban nem tudták visszatartani, hogy a tárgyaláson fel ne olvassa néhány írását. Elsősorban a *Fußballspiel (Focimeccs)* című ön-életrajzi karcolata okozott zavart a hallgatóság soraiban. Az azonban, hogy egy vasárnapi futbalmeccs közben egy kétségbeesett bajtárs az újonc Fuchs szeme láttára lőtte agyon magát, a kihallgatás résztvevőit, csakúgy mint azelőtt az ügyeletes katonatiszteket, csak rövid időre kavarta fel. Ezt követően az egyetemistát az eset nyilvánosságra hozatala miatt már árulással is vádolták. Míg Fuchs a történeteket önmagára nézve egy létfontosságú, fájó és megrázó élményként élte meg, s a nevelőitől ezen a ponton legalább némi együttérzést várt volna, addig azok az öngyilkosságot illetően semmilyen részvétet sem mutattak, arra pusztán hatalmi pozícióból, technokrata módon reagáltak.¹⁶

Míg az eljárást kritizáló Fuchs a tapasztalatok és konfliktusok elhallgatásának, kibeszéletlenségének, valamint kényszerű elnyomásának stílusát kérte számon, addig a funkcionáriusok a tárgyalás során e kritikát a tapasztalat szubjektív és ezáltal illegitim voltára való hivatkozással fosztották meg legitimitásától. Így akaratlanul is igazolták Fuchs kritikáját: a konkrét esemény tudomásul vétele helyett, a tények kimondóját vádolták meg árulással. Az egyetemistát egocentrikusnak és végső soron az állam ellenségének bélyegezték, ezáltal legitimálva a már régen meghozott döntést a pártból és az egyetemről való kizárásról.

Maga a döntési folyamat azonban titkos maradt. A döntéshozatal e módja az állam-szocialista egyetemen bevett gyakorlat lényegére utal, amely során az elhajlókat – mint Fuchs – egy az eljárásnak hitelességet kölcsönző bürokratikus folyamat során zárták ki. E működési mechanizmusok a harmadik felsőoktatási reformtól¹⁷ kezdve intézményesültek az egyetemeken. Abból indultak ki, hogy a problémát jelentő hétköznapi folyamatok nyilvános kitérgetése és dokumentálása ellentétes az állam, annak szervei és a párt érdekeivel, így az ellentmondások és problémák nyílt kimondása károsnak minősült. Az, aki valamely kérdésben nem értett egyet, csak kódolt beszédmódot alkalmazhatott vagy a teljes

¹⁴ Vö. RHG TH–11/03. Gedächtnisprotokoll von Jürgen Fuchs (Kopie): Aussprache in der Universitätsparteileitung der FSU [Jürgen Fuchs: Emlékezetből lejegyzett jegyzőkönyv (Másolat): Tárgyalás az FSU Egyetemi Pártvezetőségén], 1975. március 12. 17 óra (oldalszám nélkül), 3. lap.

¹⁵ Lásd: FUCHS 1990a.

¹⁶ FUCHS 1990b.

¹⁷ A harmadik felsőoktatási reform bevezetésével a hatvanas évek közepétől az NDK egyetemei a termelés követelményeihez igazodtak, Jénában pedig különösen a katonai kutatásokhoz. A többi keletnémet egyetem esetében e folyamatot még nem vizsgálták. A reform az ideologizálás, a bürokratizáció és a militarizáció növekedésével járt együtt, amelyekkel szemben a tudományos kritériumok alárendelt szerepet játszottak.

hallgatást kellett választania. Azt, amit Dilthey tapasztalatból fakadó, reflektív tanulási folyamatként írt le, ebben az esetben a döntéshozatal titkos módja gátolta meg, amelyet az intézményesített keretek is felerősítettek.

Így jelenítődnek meg a kimondható dolgok körei, például a tömegszervezetek, pártbeli csoportok, katonai körök vagy titkos irodák összesúgó, zárt közösségeiben, amelyekből további bizalmas, suttogó útvonalak nyíltak. A nyilvánosság az ellenség szövetségesének számított, szabályozó funkciója nem érvényesült. Mindez a valóság szféráinak olyan felosztásán alapult, amelyben csak barát és ellenség, a propagandaelit és az agitáció célközönsége létezett.¹⁸ Miközben a nyilvánosságot az ellenség szférájához sorolták, a bizalmas körök szövetségesnek számítottak. Ez a modell mindazonáltal csak úgy maradhatott meggyőző, ha a tapasztalatok szintjét kizárták belőle, és ha a barát és az ellenség kategóriája hosszabb ideig meghatározta a cselekvési mintákat. Mindez a gondolkodás bürokrácia által meghatározott keretrendszerét mutatja. Aki sikeres akart lenni, annak legalább az engedelmség látszatát kellett mutatnia. A valóság ily módon való kétszeres negligálása és a konkrétumokra vonatkozó reflexiók stigmatizálása jelölték ki a szocialista egyetem mozgásterének kereteit.

3. Bürokrácia és szocializmus

Max Weber bürokráciaelmélete felvázolja a személytelen szervezetek jellegzetességeit, s rámutat a hivatali adminisztráció és a bürokraták speciális, csak a beavatottak számára hozzáférhető, titkos tudásának összefüggéseire is.¹⁹ Ahogyan Milovan Djilas szocializmusról szóló leírása rávilágított, a rendszert csak a pártbürokrácia hatalma tette képessé a túlélésre, hiszen ez biztosította az erőforrások feletti rendelkezést.²⁰

A probléma tárgyalása ezzel azonban még korántsem merült ki. A bürokratikus tudás csak beavatott körök számára hozzáférhető, cselekvéseik csak saját kódjaikon keresztül fejthetők meg. E tudás a nyilvánosságon keresztül nem ellenőrizhető, mítoszok és történetek formájában kódoltan létezik, és mint tapasztalati tér alig megragadható. A társadalmat romboló potenciál megsokszorozódott a titkos bürokráciában. A titokban cselekvő funkcionáriusok azon túl, hogy a döntéseikért *nem kellett* nyilvánosan felelniük, a konkrét problémákat szisztematikusan elhallgatták, és ezeket saját céljaiknak megfelelően értelmezték át.

Az elitizálás ugyanakkor nemcsak a pártfunkcionáriusok, hanem minden beavatott számára a legfontosabb összekötő kapcsot jelentette ebben a titkos kozmoszban. Az NDK egyetemei így többszörösen is a speciális tudás visszatartásának problémájával, titkosított eljárásokkal és titkos fórumokkal voltak terhelve, ahogyan ez az egyetemi igazgatás és az állambiztonság tevékenységének átfedésében is megnyilvánult. Mindkét terület jelentős bürokratizálódáson ment keresztül az 1960-as években. A harmadik felsőoktatási reformtól kezdve az egyetemi igazgatás összekapcsolódott az állambiztonság titkos tudásával, amely már nem csupán egyes személyek számára alakított ki titkos szerepköröket, hanem ezen túl transzferintézmények és -pozíciók is keletkeztek, hogy a titkos cselekvéseket hivatalossá tegyék. Ily módon a harmadik felsőoktatási reform során szekciókká átnevezett

---

¹⁸ Vö. LENSKI 2007a.

¹⁹ WEBER 1921. 571–573.

²⁰ DJILAS 1957. 62–66.

fakultások például az újonnan bevezetett információs rendszeren keresztül hivatalosan is jelentettek a politikai elhajlásokról és konfliktusokról. Ezt eddig az állambiztonság titkos informátorai intézték, most már hivatalosan, mindenki szeme láttára zajlott. Az átalakulás megvalósításához megfelelően képzett személyekre volt szükség, akiknek mind az egyetemen előírt végzettséggel, mind pedig biztos egyetemi állással kellett rendelkezniük, hogy bizalmas pozícióikat ki tudják alakítani, és be tudják tölteni.

Ennek figyelembevételével indokolt a fent leírt esetet még egyszer felidézni. A Jürgen Fuchs elleni tárgyaláson részt vevő funkcionáriusok – az első rektorhelyettes, Heinz Keßler, az első párttitkár, Erich Tennigkeit, valamint az agitációs titkár, illetve a szekció párttitkára – a közvetlen egyetemi vezetéshez tartoztak. Az agitációs titkár feladata volt, hogy a propaganda hivatalos irányvonalának áthágását megállapítsa: a konkrét problémáknak ugyanakkor titokban kellett maradnia, azokat a(z állam)szocializmus átfogó utópiájának érdekében nem lehetett tematizálni. A kizárásról való döntés jogkörét mindazonáltal az első rektorhelyettes és az egyetem első párttitkára gyakorolta. Ha megkíséreljük az említett résztvevők cselekedeteit Karl Mannheim generációs modellje alapján, az őket ért hatásokon és tapasztalatokon keresztül értelmezni, feltűnik, hogy mindkét vezető szerepet betöltő személy a Hitlerjugend-, illetve (a háború utáni) újjáépítés generációjához (Aufbaugeneration) tartozott. Tennigkeit és Keßler iskolás gyermekként éltek meg a nemzetiszocializmus hatalomra jutását és radikalizálódását, annak nevelési intézményeiben, tömegszervezeteiben és az erőszakos „népközösségben” szocializálódtak, majd részt vettek a háborúban. Ezután „átnevelésüknek” köszönhetően a modernizáció leple alatt az új oktatási rendszer bürokratáivá avanzáltak. Mindez pontosan tükröződik titkos karrierjükön, és jelzi életútjaik prioritásait.

4. A pártbürokrata: Erich Tennigkeit

Erich Tennigkeit maga is a Hitlerjugend csapatvezetője volt, 1942 és 1944 között Hadamar város „fasiszta tanárképző intézetében” tanult, majd ezt követően a Birodalmi Munkaszolgálatnál teljesített szolgálatot. Azon kevesek közé tartozott, aki később elismer- te, hogy ebben az időben „teljesen a fasiszta ideológia hatása alatt” állt.²¹ Az 1927-es születésű Tennigkeit gyermekkorától kezdve hozzájárult a család megélhetéséhez. A háború utolsó évében a nyugati fronton, Ostfriesland régiójában harcolt a Wehrmacht kötelékében, ahol angol hadifogságba esett. 1946-tól Nordhausenben (Nordhausen im Harz) járt a Pedagógiai Szakiskolába, ahonnan Jénába küldték a Munkás-Paraszt Karra.²² Miután 1952-ben Jénában történelem diplomát szerzett, az ottani Friedrich Schiller Egyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszékén helyezkedett el. Öt évvel később sikerült bekerülnie az egyetemi pártvezetésbe: 1961-től 1966-ig az orvosi kar főállású párttitkára volt. Az ideológiai orientáció szerepe tehát már fiatalkorában megmutatkozott, az 1945 után megnyíló

²¹ A megállapítás a Jénai Egyetemi Levéltár (Universitätsarchiv Jena [UAJ]) és a BStU vonatkozó forrásain alapul. A részletes kifejtést lásd: LENSKI 2017. 192–197., 252–261.

²² A Munkás-Paraszt Karok (Arbeiter- und Bauern-Fakultäten [ABF]) 1949-ben váltották fel az 1945-ben alapított egyetemi előkészítő intézeteket (Vorstudienanstalten). Céljuk a munkás- és parasztszármazású fiatalok felsőfokú tanulmányokra való felkészítése volt. 1963-ban szüntették meg őket, de a hallei egészen 1989-ig működött. A Jénai Munkás-Paraszt Kar történetéhez lásd: PLOENUS s. a.

felemelkedési lehetőségek révén pedig ismét ideológiával átszótt tevékenységi területre került.

A harmadik felsőoktatási reformot követően az egyetemek a gazdaság hasznosságra vonatkozó elvárásaihoz igazodtak, ezért a párt vezetősége ismételten támogatta a Carl Zeiss Állami Vállalattal kapcsolatos publikációkat. Az elvárás egy olyan történet megalkotása volt, amely egy fekete–fehér, barát–ellenség narratívát követve mutatja be a hadiipari vállalat átalakulását békés célokat szolgáló, népi tulajdonban lévő üzemmé. Tennigkeit először egy tanulmányt szentelt az 1951 és 1955 közötti időszaknak, amelyet 1965-ben disszertációvá bővített ki.²³ Miközben 1961-től 1966-ig főállású párttitkárként működött az orvosi karon, az utolsó évben még a Német Demokratikus Köztársaság Érdemrendjét is megkapta. Párttitkárként hivatalos kapcsolatban állt az Állambiztonsági Minisztériummal, azaz a Stasival, így figyelt fel rá egy állambiztonsági tiszt, aki nem-hivatalos munkatártnak (inoffizieller Mitarbeiter) majd nem sokkal később az informátorok vezetőjének (Führungs-IM) szervezte be.²⁴ Tennigkeiteknek főként orvos-informátorok jelentettek, ezért a párt orvosi köreiből származó értesülések mellett olyan indiszkrét információkról és feljelentésekről is értesült, amelyek a saját tapasztalati horizontját, cselekvési terét is befolyásolták: ő döntötte el, hogy mikor és mit továbbít a tartótisztjének. 1975-ben, Jürgen Fuchs kizárásának évében kapta meg a Nemzeti Néphadsereg Érdemrendjének bronz fokozatát, amellyel az állambiztonság számára kifejtett tevékenységét ismerték el. Tennigkeit 1968-tól rehabilitációjára készülve tovább dolgozott a Zeiss-témán,²⁵ 1972-ben azonban félbehagyta, amikor az elsőtitkári pozíciót elfoglalta.²⁶

1972 és 1981 között kilenc évig, valószínűleg a leghosszabb ideig töltötte be az egyetemi elsőtitkár posztját. Az elsőtitkárok generációs váltógazdálkodásában Tennigkeit révén láthatóvá váló törés jól jelzi a személyéhez kötődő hatalompolitikai tartalmat. A Zeiss-üzemmel és az egyetemi katonai kutatásokkal kapcsolatos speciális tudásával, valamint párttitkárként és az informátorok vezetőjeként a pozícióihoz kapcsolódó, orvosi körökről rendelkezésére álló bizalmas információkkal két fontos megfigyelési terület erőforrásait egyesítette az állambiztonság számára. Egyúttal az egyetemi világ látható és rejtett szféráihoz való többretegű és többértelmű kötődés mutatkozott meg személyében.

---

²³ TENNIGKEIT 1965. A gyár történetéhez lásd: SCHUMANN 1962.

²⁴ Tennigkeit 1968-ig szerepelt az Állambiztonsági Minisztérium Hírszerző Főigazgatósága (Ministerium für Staatssicherheit, Hauptverwaltung Aufklärung [MfS HV A] nyilvántartásában, ezt később a Stasi jénai körzeti kirendeltségének kérésére megszüntették. 1968-ban a feleségével együtt beszervezték „Falk“ fedőnéven az informátorok tartójaként, és egy orvosokból álló hálózatot irányított. Miután az egyetem első titkára lett, ezt a bejegyzést törölték, mert ekkortól kötelező lett a hivatalos kapcsolattartás a referatúrafelettel. BStU MfS BV Gera AIM 355/72, I/1. rész, 5–9. Vö. KLUGE – MEINEL 1997. 8., 97.; BStU MfS BV Gera AIM 355/72, I/1. rész: Telegramm des MfS Berlin/XII an Kreisdiensstelle Jena [MfS Berlin/XII. távirata a jénai körzeti egységnek], 10.; valamint megjegyzés a bejegyzés törléséről: BStU MfS BV Gera XV. osztály.

²⁵ BStU MfS BV Gera AIM 355/72, I/1. rész: Aussprachebericht Sacher/Tennigkeit [Tárgyalási jelentés Sacher/Tennigkeit], 1968. augusztus 16., 88.

²⁶ Az Állambiztonsági Minisztérium jénai körzeti kirendeltségének jegyzőkönyve szerint aspirantúráját 1970-ben lezárta, hogy utána az egyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszékén dolgozzon. BStU MfS BV Gera AIM 355/72, I/1. rész: Jegyzőkönyv, 1970. június 11., 103.

5. A tudományburokrata: Heinz Keßler

A tudományburokrata Heinz Keßlernek, az egyetem másik hivatalos képviselőjének esetében ugyanez a jelenség érhető tetten. A Tennigkeitnél csak néhány évvel idősebb Keßler 1941-től jogot és nemzetgazdaságtant hallgatott, amíg 1942-ben be nem hívták a Wehrmachtba. 1945 májusában szovjet hadifogságba került, s 1947-ben egy évfolyamot elvégzett a krasznogorszki Központi Antifasiszta Iskolában. 1947 decemberében térhetett haza, majd belépett az SED-be.²⁷ A jénai Friedrich Schiller Egyetemen elvégzett háromszemeszteres társadalomtudományi képzés után, 1950-től tizenkét éven át a Munkás-Paraszt Kar igazgatója volt. E kulcspozíció „*az egyik legfontosabb eszköznek*” számított „*az antifasiszta-demokratikus átalakuláshoz és a munkásosztály vezető szerepének kivívásához*”.²⁸ Bár az 1953. június 17-i felkelés után opportunistaként elbocsájtották az egyetemi pártvezetésből, 1959-ben megkapta a Német Demokratikus Köztársaság Érdemrendjét, 1960-ban pedig A Nép Érdemes Tanára címmel tüntették ki. A Munkás-Paraszt Kar megszüntetése után az egyetemi szakszervezet főállású elnöki pozícióját foglalta el, és ezzel ismét bekerült a pártvezetőség körébe. Néhány egyéb pozíció után, 1968-ban első rektorhelyettes, ezzel pedig az egyetem legbefolyásosabb embere lett. Egészen 1984-ig maradt hivatalban, és ebben a pozícióban döntő hatással volt az egyetem működésére.²⁹ Mivel már a Munkás-Paraszt Kar igazgatójaként is nélkülözhetetlennek bizonyult az új elit kinevelésében, ideális választásnak tűnt az első rektorhelyettes posztjára, aki ráadásul a karon hűségüket már korábban bizonyító kollégáira is támaszkodhatott.

Személyes irataiban feljegyzések maradtak fenn azokról a személyekről, akik a bizalmi pozíciók betöltésekor szóba kerültek, és közbenjárásának köszönhetően kapták meg a posztot vagy utasították el őket.³⁰ Ez a közeg a hallgatás, az elfojtott tapasztalat, a fegyelem, az engedelmesség és a részrehajlás kultúrájával olyan mélyen azonosult, hogy bár a „tudomány erődítményét”³¹ úttörőként rohamozták meg, a hivatalos retorika ellenére azt nem kinyitották, hanem új módon zárták be. A források egy megmerevedett valóságról tanúskodnak. Keßler könyörtelenségéről volt híres, e tulajdonságát a nemzetiszocialista időszak, a Wehrmacht és az antifasiszta iskola formálta ki. A szakmai kérdések forradalmi retorikával való túlarsogása majdnem korlátlan lehetőségeket teremtett számára a döntéshozás területén. Esetében e beszédmód nem a forradalmi lendület fokozására, hanem a bürokratikus hatalom kiépítésére szolgált. Keßler hivatali működését ezért csak titkos funkcióinak kontextusában lehet megérteni.

27 FÖDERALE ARCHIVAGENTUR 2010. 111.; ROBEL 1974. 200–201. Vö. DIESENER 1983.

28 LINDENLAUB 1971. 29.

29 Ezen és a következő adatok igazolásához lásd: UAJ PA D 5079. Továbbá: WOYWODT 2007. 173–174.; WOYWODT 2009. 76–88.; KAISER 2007; MESTRUP 2007. 2031.; „Die Skeptiker behielten nicht recht...” Streiflichter aus 15 Jahren Tätigkeit Dozent Heinz Keßlers an der Universität. *Sozialistische Universität* 7. (1964): 20. 3. Keßler KGB-tevékenységéhez lásd: KLUGE – MEINEL 1997. 97.; LENSKI 2007b. 544–548. Keßler 1984-ben bekövetkezett haláláig a jénai városi küldöttek tanácsának (Jenaer Stadtverordnetenversammlung) tagja volt, ahol 30 éven keresztül különböző bizottságokat vezetett, többek között az oktatásit is.

30 UAJ V. állomány, XX. oszt. Heinz Keßler: Munkakönyv 19. (1968. december 23. – 1969. április 14.), 102.

31 Utalás a reformerek jelszavára: „... stürmt die Festung Wissenschaft!”. Lásd: MÜLLER – MÜLLER 1953.

Erre utal pozícióinak és kitüntetésekének összevetése is. 1968-ban, mindössze két évvel doktorátusa megszerzése után, professzori címet kapott.³² Három évvel később megkapta a Hazáért Érdemrend bronz, majd 1979-ben az arany fokozatát. 1973-ban elfoglalta a professzúrával személyéhez kötődő Összehasonlító Pedagógiai Tanszék vezetését, ezzel párhuzamosan pedig átvehette a Nemzeti Néphadsereg Érdemrendjének ezüst fokozatát és az Állambiztonsági Minisztérium Díszjelvényét – ez utóbbit titokban.³³ 1957-ben szervezték be titkos informátorként, előtte a KGB-nek dolgozott.³⁴ 1984-ig töltötte be az egyetemen az állambiztonság számára legfontosabb pozíciót.³⁵ Keßler jelentősége az Állambiztonsági Minisztérium számára a harmadik főiskolai reformmal kialakított egyetemi igazgatási struktúrából következett. 1966-tól az Állambiztonsági Minisztérium érdekeinek megfelelően gyakorolt kontrollt az egyetem külföldi kapcsolatai felett, ami első rektorhelyettesként amúgy is kötelességei közé tartozott. 1968-tól ő irányította a részben újjászervezett Igazgatóságot és a Rektori Hivatalt, amelyhez olyan, az állambiztonság szempontjából fontos pozíciók tartoztak, mint a biztonsági és titkos ügykezelésért, valamint a zárolt anyagokért felelős megbízott, az egyetem és a minisztérium közti információáramlásért felelős megbízott, valamint a polgári védelemért felelős megbízott hivatala: valamennyien az állambiztonság nem-hivatalos munkatársai is voltak egyben. A később alapított Nemzetközi Kapcsolatok Irodája, a külföldi utak és a nemzetközi kapcsolatok szervezésének központja, szintén Keßler felügyelete alatt állt.³⁶ Ily módon rendelkezett az exportkérdések, a strukturális átalakítások, az egyetem „belső biztonsága”, a területi polgári védelem, a lakhatási ügyek, valamint a művészeti és kulturális javak felett is. Mindez azonban – egy a titkosításra vonatkozó feljegyzés szerint – a nyilvánosság előtt rejtve maradt.³⁷

32 Keßler *Ergebnisse und Perspektiven der Bildungspolitik im Herrschaftssystem des staatsmonopolistischen Kapitalismus Westdeutschlands unter besonderer Berücksichtigung der Pläne zur Reform des Schulwesens* című disszertációja 1971-ig titkosítva volt.

33 Bármennyire is büszke volt az Állambiztonsági Minisztérium Díszjelvényére, későbbi életrajzaiban nem tett róla említést.

34 BStU MfS BV Gera GI „Gerhard Austin“ Reg.-Nr. 502/57, AIM 948/71; BStU MfS BV Gera Reg.-Nr. X/490/68, P-dosszié, I. kötet, 8. Keßler az Állambiztonsági Minisztérium I. sz. részlegében a jénai Munkás-Paraszt Kar és az egyetem vonalán volt foglalkoztatva. Beszervezéséhez lásd a „Nem-hivatalos munkatársak“ akta első részét. Nyomtatásban megjelent: KLUGE – MEINEL 1997. 97–100.; BStU MfS BV Gera X/490/68, P-dosszié, I. kötet, 8. Heinz Keßlerhez lásd: WOYWODT 2009. 199–206.; WOYWODT 2007. 173–174.

35 1980-ban az Állambiztonsági Minisztérium átdolgozott rendelkezéseinek következtében társadalmi kapcsolatként (Gesellschaftlicher Mitarbeiter für Sicherheit [GMS]) regisztrálták. BStU MfS BV Gera GMS „Austin“ X 1669/80, AGMS 537/85. Az 1/79-es irányelvnek megfelelően minden nem-hivatalos munkatársat átminősítettek, akik „a párt és a kormány politikáját szakmai és társadalmi tevékenységük során, valamint a nyilvánosságban egyaránt” érvényre juttatták, ugyanakkor befolyásos szakmai pozíciót töltöttek be. Az 1/79-es irányelvet nyomtatásban lásd: MÜLLER-ENBERGS 1996. 369.

36 Az intézet igazgatóját és helyettesét a többi munkatárshoz hasonlóan nem-hivatalos munkatársként is beszervezték. UAJ VA 2619 (oldalszám nélkül): 1. Prorektor, Auswahl und Einsatz von Kadern für hauptamtliche gesellschaftliche und staatliche Leitungsfunktionen, 1975–1980: Antrag. [Rektorhelyettes, Káderek kiválasztása és alkalmazása főfoglalkozású társadalmi és állami vezető pozíciókra, 1975–1980: javaslat].

37 UAJ VA 2619 (oldalszám nélkül): 1. Prorektor, Auswahl und Einsatz von Kadern für hauptamtliche gesellschaftliche und staatliche Leitungsfunktionen, 1975–1980: Antrag. [Rektorhelyettes, Káderek kiválasztása és alkalmazása főfoglalkozású társadalmi és állami vezető pozíciókra, 1975–1980: javaslat]. Lásd különösen az alábbi dátum alatti iratokat: 1984. november 15. (NfD, azaz „csak hivatali használatra” megjelöléssel ellátva).

Az egyetem és az állambiztonság közötti gördülékeny kapcsolatok így az első rektorhelyettes személyében összpontosultak, aki kiváló pozícióban volt a titkosszolgálati érdekek érvényesítéséhez.³⁸ A kettős titoktartás és a belső bizalmi körök térnyerése a hivatalos bürokráciában egy olyan struktúrát mutatnak, amely rögzülő „másodrendű” valóságtereket, és ezzel csak kevesek számára hozzáférhető uralmi tudást generáltak. Ezáltal egy új társadalmi osztály jött létre: a titkos bürokrácia osztálya, ahol a bizalmi körök szédületes gyorsasággal differenciálódtak, hogy a Dilthey által felvázolt, élményeken és reflexión alapuló Bildung-eszményt a *létező* bürokratikus szocializmus pályájára állítsák.

6. A bürokrácia ellenében: Jürgen Fuchs

A Jürgen Fuchs elleni eljárásban – már az 1976-os Biermann-ügy³⁹ előtt – egy olyan általános cselekvési séma mutatkozik meg, amelyben a tapasztalatok elnyomása és az erőszakos (titkos) eljárások elhallgatása *normálisnak* számított.⁴⁰

Jürgen Fuchst az Állambiztonsági Minisztérium jénai körzeti kirendeltsége már 1971 óta megfigyelés alatt tartotta egy ún. operatív személyi kontroll eljárás keretében (OPK), 1973-ban egyetemi besúgónak is be akarták szervezni, de ő ezt elutasította.⁴¹ Ennek következményeként a pártba való felvételi eljárása is elhúzódott,⁴² a párttitkár Tennigkeit újabb és újabb elbeszélgetésekre idézte be.⁴³ A végzős, pszichológia szakos hallgató Fuchs 1974-ben – már párttagként – egy tudományos dolgozatában kritikát fogalmazott meg a „kaszárnyaszocializmussal” szemben, 1975-ben pedig a már említett Bad Köstritz-i felolvasáson vitára bocsájtotta elbeszéléseit.⁴⁴ A militarizálódást kritizáló dolgozatára tanárától, Edith Wolftól „jeles” minősítést kapott; nyilvánvalóan csak oktatója ismerte az abban felvetett gondolatokat.⁴⁵ Az 1975. februári felolvasás után azonban ez megváltozott.⁴⁶

38 LENSKI 2007b. 540–554. Vö. BStU MfS BV Gera AGMS 537/85. Treffbericht [Találkozási jelentés] GMS „Gerhard Austin”, 1971. március 2., 69–74.

39 Wolf Biermann (1936–) német költő, dalszerző, énekes. Életrajzát lásd: Biermann, Wolf. In: MÜLLER-ENBERGS 2010. Elérhető online: <https://www.bundestiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/wolf-biermann> [2020.04.20.]. Az ún. Biermann-ügy 1976/77-ben zajlott, amelynek során a rendszerkritikus énekest – egy NSZK-ban tartott turnéja alatt – megfosztották keletnémet állampolgárságától, és az ennek nyomán 1976 végétől egyre hangosabbá váló tiltakozást a hatalom erőszakkal elnyomta.

40 Wolf Biermann állampolgárságtól való megfosztásáról szóló, széleskörű szakirodalomból lásd például: PLEITGEN 2006. Roland Jahn esetéhez lásd részletesen: LENSKI 2017, különösen az egyetemistákról szóló részt. Jürgen Fuchs esetéhez vö. SCHEER 2007b. 2170–2193.; SCHEER 2007a.

41 FUCHS 1998. 347–350.

42 Vö. ThStA Rud BPA SED Gera BL SED Gera A 4982. Dossier/Vermerke zu Jürgen Fuchs [Akta/Megjegyzések Jürgen Fuchsról], 203a–207.

43 ThStA Rud BPA SED Gera UPL Jena 199. Aussprache mit Jürgen Fuchs [Tárgyalás Jürgen Fuchsszal], 59–60. Vö. FUCHS – HIEKE 1992. 51–52.

44 Jürgen Fuchsnak a Jénai Egyetem pszichológia szakán benyújtott diplomadolgozatát lásd: FUCHS 1974, különösen: 17.

45 Edith Wolfot eddig egyik megnevezett publikációban sem említették. Vö. SCHEER 2007a. 100. A diplomadolgozat a vezetőképzsés–menedzsment témakörében született.

46 Így Jürgen Fuchst feljelentve Werner Riebel, a későbbi rektorhelyettes is tájékoztatta a kerületi pártvezetőt. ThStA Rud BPA SED Gera BL SED Gera A 4982. Information von Dr. Werner Riebel zur bisherigen Auseinandersetzung mit dem Genossen Jürgen Fuchs, Student an der Sektion Psychologie der FSU Jena

Az SED és ifjúsági szervezete, a Szabad Német Ifjúság (Freie Deutsche Jugend) először is megfosztotta párttagságától, majd a témavezetője, Manfred Vorweg utasította vizsgálja a diplomamunkáját „*arra hivatkozva, hogy tartalmában anarchista tendenciákat mutat, valamint nem állapítható meg, hogy Fuchs pozitív beállítottságra tett volna szert a Német Demokratikus Köztársaság politikai rendszerét illetően*”.⁴⁷ Ezzel lehetővé vált az egyetemről tisztán „szakmai alapon” való kizárása.

Fuchstot a stigmatizáció az ellenség szerepébe kényszerítette, tapasztalatait a fikció szintjére degradálták. Bűnösnek nyilvánították, miszerint nem igyekezett a valóság „helyes” értelmezését elsajátítani, ami gyanússá tette az ösztársadalomhoz való viszonyát. Azzal, hogy az uralkodó osztály modellként szolgáló tudását konkrét tapasztalatokra építve kérdőjelezte meg, és nyilvános vitára bocsájtotta, két íratlan szabályt is megsértett egyszerre: saját tapasztalatainak átértelmezése vagy elhallgatása volt az egyik, a másik szabály pedig a nyilvánosság előtti beszédet tiltotta meg. Erre ugyanis a hatalom által lehatárolt (bizalmi) szférák voltak fenntartva.

Az egyetemi vezetés tagjai egy minden szakmaiságot nélkülöző, moralizáló, ellenségképeket gyártó retorikával mentették ki magukat a gondolkodó fiatal elvtárssal szemben, így akaratlanul is a kritizált mintát igazolták.⁴⁸ A bürokratikus cselekvésmód emellett a Szociálpszichológia Szekcióra is kiterjedt, így már nem csak a bűnös politikailag nem megfelelő jellemét, hanem szakmai kompetenciáját is érintette, amelyet ugyanúgy elvittak tőle.

7. Összegzés: bürokrácia és képzés

A fent bemutatott egyetemi vezetők egy militarizált szervezetek által átszőtt társadalomban nőttek fel, mindketten olyan iskoláztatásban részesültek, amelyben a párt- és a titkos bürokrácia nevelési folyamatai érvényesültek. Elsősorban hallgatást, alkalmazkodást, fegyelmet és engedelmességet tanultak. A Hitlerjugendben és az 1945 utáni „átnevelés” során szerzett alapélményeikről csak elvétve találunk reflexiókat. A párt- és a tudománybürokraták életútját a pártpolitikához való folyamatos alkalmazkodás határozta meg; az

---

[Dr. Werner Riebel információi Jürgen Fuchsszal, a jénei Friedrich Schiller Egyetem Pszichológia Szekciójá hallgatójával folytatott vitájáról], 206–207.

⁴⁷ BStU MfS ZAIG 2414. Information über den ehemaligen Studenten der Psychologie an der FSU Jena Fuchs, Jürgen [Információk a jénei Friedrich Schiller Egyetem egykori pszichológia szakos hallgatójáról, Jürgen Fuchsról], [1975], 10. A Bad Köstritzben tartott felolvasáshoz lásd: SCHEER 2007b. 2175–2176.; DUMONT 2003. Végül Udo Scheer vitatott biográfiája: SCHEER 2007a. Manfred Vorweg témavezetőhöz lásd: LENSKI 2017.

⁴⁸ A *Gedächtnisprotokoll*nak a Robert-Havemann-Gesellschaft levéltárában található példánya a nyomtatott verziótól annyiban tér el, hogy abban Peter Schulze, a pszichológia szak párttitkára is a kihallgatás résztvevőjeként van feltüntetve. Vö. RHG TH–11/03. Gedächtnisprotokoll von Jürgen Fuchs (Kopie): Aussprache in der Universitätsparteileitung der FSU [Jürgen Fuchs: Emlékezetből lejegyzett jegyzőkönyv (Másolat): Tárgyalás a Friedrich Schiller Egyetem Egyetemi Pártvezetőségén], 1975. március 12. 17 óra (oldalszám nélkül). Peter Schulze 1975-től „Hans Schindler” fedőnéven, X 137/75 regisztrációs szám alatt volt nem-hivatalos munkatárs. A kaszárnyákat idéző durva hangvétel miatt több panasz is érkezett, ennek dokumentumait lásd: ThStA Rud BPA SED Gera UPL Jena 1252. Handel am 21.2.1962 an die SED-Kreisleitung [Megbeszélés a Német Szocialista Egségpárt Körzeti Vezetőségén, 1962. február 21-én], 77.

önkritika gyakorlása behódolási rítussá degradálódott az állampártban. A reflexiókon alapuló cselekvés tehát erre korlátozódott, és csupán a merev alkalmazkodást támogatta.

Az egyéni tényezők akkor váltak homályosan láthatóvá, ha az aktuális állapot biztonsága kétségessé vált. Heinz Kessler például 1953. június 17-én – a kommunista rendszer elleni felkelés napjaiban – otthagya a jénai Munkás-Paraszt Kart, és a fordulatra számítva megszabadult párttagkönyvétől, amiért később retorzióban is részesült. Ezt követően a rendszerkritikusok elleni kíméletlen fellépéssel újra pozíciót szerzett magának az egyetemi pártvezetésben, eleinte egy mellékes beosztásban, miközben a titkos hálózatokba is beépült. A hozzá hű munkatársak pozicionálásával az évek során saját kis birodalmat épített fel, amely távozásával a vezető beosztásokat illetően gyorsan szétesett, de a középső szinteken megmaradt.

Tennigkeit pozíciója az informátorok tartójaként végzett tevékenységén keresztül hosszú távon stabilizálódott: a titkos információs csatornák biztosításával nélkülözhetlenné vált a bürokráciában, ahol a pártban betöltött funkcióinak köszönhetően a titkári rangig emelkedett, és – ahogyan Kessler is – ebbe a pozícióba kerülve titkos információs és döntéshozói erőforrásokkal ellátva hosszú éveken át tartani tudta helyzetét. Ez egyúttal hatással volt az egyetemi közegre is. E szereplők saját hálózatuk tagjait juttatták stabil pozíciókba, ahol a hallgatás és elhallgatás dinamikája hatványozottan érvényesült, ami meggátolta a rendszer megújulását. Az olyan *kívülállóknak*, mint Jürgen Fuchs, alig volt esélyük, hogy áttörjék e rendszer blokádjait.

Az a gyakorlat mutatkozik meg itt, amely során a politikai hatalom birtokosai az ellenfelek tapasztalatait elhallgatták, más jelentéssel ruházták fel és saját céljaiknak megfelelően használták fel. Vajon ugyanígy taszították feledésbe saját élettapasztalataikat is? A nemzetiszocializmus alapélménye a háborús erőszakkal együtt nyilvánvalóan megmaradt. Egyrészt az életfordulókhoz kötődő társadalmi rítusok (Passageriten) révén és ezzel összefüggésben a vitás kérdésekről való hallgatással, másrészt a „rendbontók” elleni harccal olyan közeg alakult ki körülöttük, amelyben e két személy az önálló gondolkodás és a konkrét reflexió határát csak akkor lépte át, ha ez a rendszerbe illeszkedő eredményekhez vezetett. A dolgok értelmére és relevanciájára vonatkozó kérdések megvitatása, amelyre – mai perspektívából szemlélve – a második világháború után sürgősen sort kellett volna keríteni, elmaradt: e problémák ugyanúgy betemetve maradtak, mint a háborús romok alatt megbúvó pincék. Ugyanakkor ez magával hozta azt is, hogy az új élettapasztalatok is eltűntek a titoktartás leple alatt, és csak akkor tematizálódtak, ha erre kívülről jött utasítás.

A szakmai életben a végtelen ülésezések, munkacsoport-értekezletek és megbeszélések hallgatási és megalázkodási rítusa dominált. A hivatalosan elismert beszédmódtól való eltérés a közösségből való kizárást és ezzel együtt a jövőbeli karrierről való lemondást is jelentette, ahogyan ezt Jürgen Fuchs példája is megmutatta. A titkos tudással és módszerekkel kormányzó, önmagát titkos terekben reprodukáló új bürokrácia működése a többség mindennapi „normalitásaként” szilárdult meg.

Téves következtetés lenne azonban mindezt kizárólag az állambiztonság számlájára írni. A módszereik és a tudásuk nem véletlenszerűen, hanem rendszerszinten fedték át egymást. A fent említett módszerek transzferzónákat hoztak létre, melyek kiterjedtebbek voltak, mint az egyetemek esetében amúgy is feltételezhető szakismeretek területe. Ezért nem csodálkozhatunk azon, ha valakitől, aki konkrétumokra hivatkozott, az erkölcsi hi-telesség mellett a szakmai tudást is elvitatták. Az élet zavartalansága érdekében a „képzés”

eszméje ehhez a tudásrendszerhez való alkalmazkodássá zsugorodott. Dilthey bizonyára egyetértett volna azzal a megállapítással, hogy a megismerés folyamatát ez esetben is a tapasztalat irányította, ám oly módon, hogy blokkolta a világról szerzett ismereteket, hogy az egyén cselekvőképes maradjon.

Jürgen Fuchs nem fogadta el az eltitkolás közegét, amely nem ismerte el a konkrétumokat. Egyetemi kizárását követően, majd 1976-ban a börtönben lejegyezte tapasztalatait, a reflektálás lehetőségét nyújtva a következő generációknak.⁴⁹ Az emlékeit és kihallgatásait megörökítő *Gedächtnisprotokolle* és *Vernehmungsprotokolle* (*Kihallgatási jegyzőkönyv*) című 1977-ben, illetve 1978-ban Nyugat-Berlinben megjelent művei szamizdatként keringtek az NDK-ban, ahol a másképpen gondolkodóknak segítettek a bebörtönzéstől való, mindennapok részévé vált mitikus félelem oldásában.

A társadalom máig hordozza az elhallgatás és az eltitkolás kulturális mintáit, miközben képtelen arra, hogy a konfliktusokat ne fenyegetésként, hanem új lehetőségek kereséseként értelmezze. Az egyetemek kommunikációs tereiben pedig különös gondot kell fordítani arra, hogy azok őszinte, ellentétes véleményeknek helyt adó és sokszínű párbeszédet tegyenek lehetővé.

Fordító: Méreg Martin

Szakmai és nyelvi lektor: Slachta Krisztina

FORRÁSOK

BStU MfS	Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Ministerium für Staatssicherheit
BV Gera	Bezirksverwaltung Gera / Gera Kerületi Vezetőségének iratai
ZAIG	Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe / Központi Kiértékelő és Információs Csoport iratai
UAJ	Universitätsarchiv Jena
PA D	Personalakten / Személyi akták 1989-ig
V. állomány XX. osztály	Teilnachlass Prof. Dr. Heinz Keßler, Diensttagebücher / Prof. Dr. Heinz Keßler részleges hagyatéka, Szolgálati naplók 1–57. kötet (1962–1984)
VA	Verwaltungsarchiv / Igazgatási iratok (1968–1990)
RHG	Robert-Havemann-Gesellschaft, Berlin
TH–11	Thematische Sammlungen, Kunst/Kultur / Tematikus gyűjtemények (1976–1989), Művészet/kultúra

---

⁴⁹ Mivel a börtönben sem papír, sem pedig írószerszám nem állt rendelkezésére, Fuchs kifejlesztett egy mnemotechnikai módszert, hogy gondolatait fejezetről fejezetre rögzítse, és szabadon bocsájtása után gyorsan le tudja írni. Vö. LIEBERMANN 2014. 28–32.

ThStA Rud	Landesarchiv Thüringen – Staatsarchiv Rudolstadt
BPA SED Gera	Bezirksparteiarchiv, Bezirksleitung der SED Gera / Gera
BL SED Gera	Kerület pártiratai, Kerületi SED-Pártvezetőség iratai (1952–1989)
BPA SED Gera	Bezirksparteiarchiv, SED-Universitätsparteileitung der
UPL Jena	Friedrich-Schiller-Universität Jena / Gera Kerület pártiratai, Jénai Friedrich-Schiller Egyetem SED-Pártvezetőségének iratai (1946–1990)

IRODALOM

- BAUERKÄMPER 2017 BAUERKÄMPER, Arnd: Der Neue Mensch, Version: 1.0. *Docupedia-Zeitgeschichte*, 2017.04.07.
(http://docupedia.de/zg/bauerkaemper_neue_mensch_v1_de_2017) [2020.04.21.]
- BENJAMIN 1974 BENJAMIN, Walter: Thesen zur Geschichte. In: *Gesammelte Schriften*. Band I/2. Hrsg. TIEDEMANN, Rolf – SCHWEPPEHÄUSER, Hermann. Frankfurt am Main, 1974. 693–704.
- DIESENER 1983 DIESENER, Gerald: *Geschichtspropaganda und Geschichtsdenken im Nationalkomitee „Freies Deutschland“*. Doktor (PhD) diszertáció. Universität Leipzig, 1983.
- DILTHEY 1883/1942 DILTHEY, Wilhelm: Studien zur Grundlegung der Geisteswissenschaften. In: DILTHEY, Wilhelm: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. 2. Aufl. Leipzig – Berlin, 1942. 3–23.
- DJILAS 1957 DJILAS, Milovan: *Die neue Klasse. Eine Analyse des kommunistischen Systems*. München, 1957.
- DUMONT 2003 DUMONT, Kitty: Die Sektion Psychologie an der FSU in den 70ern. Was warf man dem Studenten Jürgen Fuchs vor? *Gerbergasse 18*. Sonderausgabe (2003):8. 93–98.
- FÖDERALE ARCHIVAGENTUR 2010 *Orte des Gewahrsams von deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion (1941–1956). Findbuch*. Hrsg. Föderale Archivagentur der Russischen Föderation. Dresden – Kassel – Moskau – München, 2010.
- FUCHS 1974 FUCHS, Jürgen: *Philosophische und methodische Probleme der Persönlichkeitsforschung (Analyse unterschiedlicher methodologischer Ansätze in der Persönlichkeitstheorie)*. Szakdolgozat. Sektion Psychologie der Friedrich-Schiller-Universität Jena, 1974.
- FUCHS 1984 FUCHS, Jürgen: *Einmischung in eigene Angelegenheiten. Gegen Krieg und verlogenen Frieden*. Reinbek bei Hamburg, 1984.
- FUCHS 1990a FUCHS, Jürgen: *Gedächtnisprotokolle. Vernehmungsprotokolle November '76 bis September '77*. Hamburg, 1990.

- FUCHS 1990b FUCHS, Jürgen: Das Fußballspiel. In: FUCHS, Jürgen: *Gedächtnisprotokolle. Vernehmungsprotokolle November '76 bis September '77*. Hamburg, 1990. 18–23.
- FUCHS 1998 FUCHS, Jürgen: *Magdalena: MfS, Memfisblues, Stasi, Die Firma, VEB Horch & Gauck. Ein Roman*. Berlin, 1998.
- FUCHS 2008 FUCHS, Lilo: „Haltet zusammen und verläßt das Land so schnell wie möglich.“ Tödliche Zersetzung, unsere Mutter Dorothea Uschkoreit. *Horch und Guck* 59. (2008):1. 44–45.
- FUCHS – HIEKE 1992 FUCHS, Jürgen – HIEKE, Gerhard: *Dummgeschult? Ein Schüler und sein Lehrer*. Berlin, 1992.
- KAISER 2007 KAISER, Tobias: Stalinistische Säuberung. Anmerkungen zum Schicksal der ersten Verwaltungsdirektorin Hanna Henniger. In: *Hochschule im Sozialismus. Studien zur Geschichte der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Hrsg. HOßFELD, Uwe – KAISER, Tobias – MESTRUP, Heinz. Köln – Weimar – Wien, 2007. 1981–1992.
- KLUGE – MEINEL 1997 KLUGE, Gerhard – MEINEL, Reinhard: *MfS und FSU. Das Wirken des Ministeriums für Staatssicherheit an der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Erfurt, 1997.
- KOSELLECK 2010 KOSELLECK, Reinhart: *Begriffsgeschichten*. Frankfurt am Main, 2010.
- LENSKI 2007a LENSKI, Katharina: Propaganda als Waffe der „Sozialistischen Universität“? Disziplinierungen und Verhaftungen in der zweiten Hälfte der 1950er Jahre am Beispiel des Eisenberger Kreises, des Physiker- und des Chemikerballs. In: *Hochschule im Sozialismus. Studien zur Geschichte der Friedrich-Schiller-Universität Jena (1945–1990)*. Hrsg. HOßFELD, Uwe – KAISER, Tobias – MESTRUP, Heinz. Köln – Weimar – Wien, 2007. 212–238.
- LENSKI 2007b LENSKI, Katharina: Durchherrscher Raum? Staatssicherheit und Friedrich-Schiller-Universität. Strukturen, Handlungsfelder, Akteure. In: *Hochschule im Sozialismus. Studien zur Geschichte der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Hrsg. HOßFELD, Uwe – KAISER, Tobias – MESTRUP, Heinz. Köln – Weimar – Wien, 2007. 544–548.
- LENSKI 2017 LENSKI, Katharina: *Geheime Kommunikationsräume? Die Staatssicherheit an der Jenaer Universität*. Frankfurt am Main – New York, 2017.
- LIEBERMANN 2008 LIEBERMANN, Doris: „Was soll ich tun“. Jürgen Fuchs, 1968 und das östliche Europa. *Osteuropa* 58. (2008):7. 95–108.
- LIEBERMANN 2013 LIEBERMANN, Doris: *Landschaften der Lüge. Gespräche mit Jürgen Fuchs*. [Hangoskönyv] Hamburg, 2013.

- LIEBERMANN 2014   LIEBERMANN, Doris: Landschaften der Lüge – Gespräch mit Jürgen Fuchs. In: *Im Dialog mit der Wirklichkeit. Annäherungen an Leben und Werk von Jürgen Fuchs*. Hrsg. KUCZYŃSKI, Ernest. Halle, 2014. 20–43.
- LIEBERMANN – FUCHS – WALLAT 1998   *Dissidenten, Präsidenten und Gemüsehändler. Tschechische und ostdeutsche Dissidenten 1968–1998*. Hrsg. LIEBERMANN, Doris – FUCHS, Jürgen – WALLAT, Vlasta. Essen, 1998.
- LINDENBERGER 1999   LINDENBERGER, Thomas: Die Diktatur der Grenzen. Zur Einleitung. In: *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Hrsg. LINDENBERGER, Thomas. Köln – Weimar – Wien, 1999. 13–44.
- LINDENBERGER 2016   LINDENBERGER, Thomas: Das Land der begrenzten Möglichkeiten. *Deutschland Archiv*, 2016.08.10. (www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/deutschlandarchiv/232099/das-land-der-begrenzten-moeglichkeiten-machtraeume-und-eigen-sinn-der-ddr-gesellschaft) [2019.02.23.]
- LINDENLAUB 1971   LINDENLAUB, Georg: *Die Friedrich-Schiller-Universität Jena auf dem Weg zur sozialistischen Hochschule 1961–1965. Ein Beitrag zur Geschichte des Hochschulwesens der DDR*. Doktor (PhD) disszertáció. Universität Jena, 1971.
- MESTRUP 2007   MESTRUP, Heinz: Führungskrisen in der Universitätsparteilitung Jena der SED in den 1950er und 1960er Jahren. Die Fälle „Wagenhaus“ und „Seemann“. In: *Hochschule im Sozialismus. Studien zur Geschichte der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Hrsg. HOßFELD, Uwe – KAISER, Tobias – MESTRUP, Heinz. Köln – Weimar – Wien, 2007. 2019–2049.
- MÜLLER – MÜLLER 1953   MÜLLER, Marianne – MÜLLER, Egon Erwin: „... stürmt die Festung Wissenschaft!“. *Die Sowjetisierung der mitteldeutschen Universitäten seit 1945*. Berlin, 1953.
- MÜLLER-ENBERGS 1996   *Inoffizielle Mitarbeiter des Ministeriums für Staatssicherheit. 1. Band. Richtlinien und Durchführungsbestimmungen*. Hrsg. MÜLLER-ENBERGS, Helmut. Berlin, 1996.
- MÜLLER-ENBERGS 2010   *Wer war wer in der DDR? Ein Lexikon ostdeutscher Biographien*. Hrsg. MÜLLER-ENBERGS, Helmut. Berlin, 2010. (<https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken>) [2020.04.20.]
- PLEITGEN 2006   *Die Ausbürgerung. Anfang vom Ende der DDR. Wolf Biermann und andere Autoren*. Hrsg. PLEITGEN, Fritz. Berlin, 2006.
- PLOENUS s. a.   PLOENUS, Michael: *Kaderschmiede und Karrieresprungbrett. Die Geschichte der Jenaer Arbeiter- und Bauernfakultät*. S. a. (<https://www4.uni-jena.de/DDR.html>) [2020.04.20.]

- REIPRICH 1996 REIPRICH, Siegfried: *Der verhinderte Dialog. Meine politische Exmatrikulation, eine Dokumentation*. Berlin, 1996.
- ROBEL 1974 ROBEL, Gert: *Die deutschen Kriegsgefangenen in der Sowjetunion. Antifa*. München, 1974.
- SCHEER 2007a SCHEER, Udo: *Jürgen Fuchs. Ein literarischer Weg in die Opposition*. Berlin, 2007.
- SCHEER 2007b SCHEER, Udo: Frei sein von allen Zwängen des Denkens und Sprechens. Literarische Opposition und politische Exmatrikulation von Jürgen Fuchs. In: *Hochschule im Sozialismus. Studien zur Geschichte der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Hrsg. HOßFELD, Uwe – KAISER, Tobias – MESTRUP, Heinz. Köln – Weimar – Wien, 2007. 2170–2193.
- SCHUMANN 1962 *Carl Zeiss Jena einst und jetzt*. Hrsg. SCHUMANN, Wolfgang. Berlin, 1962.
- TENNIGKEIT 1965 TENNIGKEIT Erich: *Entwicklungsprobleme und Ergebnisse bei der Verwirklichung des ersten Fünfjahrplanes im VEB Carl Zeiss Jena (1951 bis 1955)*. Doktori (PhD) disszertáció. Universität Jena, 1965.
- WEBER 1921 WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft*. Teil II. Tübingen, 1921.
- WOYWODT 2007 WOYWODT, Jana: Die DDR – das Land der unbegrenzten Möglichkeiten? Zur Geschichte der Arbeiter- und Bauernfakultät Jena (1949–1963). In: *Hochschule im Sozialismus. Studien zur Geschichte der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Hrsg. HOßFELD, Uwe – KAISER, Tobias – MESTRUP, Heinz. Köln – Weimar – Wien, 2007. 172–190.
- WOYWODT 2009 WOYWODT, Jana: *Die Arbeiter- und Bauern-Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena 1949–1963. Eine Geschichte der ABF aus Sicht ihrer Dozenten und Studenten*. Hamburg, 2009.

**Systems of Knowledge
Bureaucracy and Education at the Universities of the GDR**

by Katharina Lenski

(Summary)

According to the German philosopher, psychologist and pedagogue Wilhelm Dilthey (1833–1911), education should promote the “true, good and beautiful” by enabling people to use their experiential expertise. An analysis of the relationship between education and bureaucracy in East German universities reveals their tendency to stigmatize, ignore and impose sanctions on empirical knowledge in the interest of the authorities. The example of Jürgen Fuchs, student of psychology in Jena in the 1970s, shows how criticism put forward on his day-to-day experience, was framed in abstract terms, fitting stereotypes of the enemy, by academic and party bureaucrats. Their approach gives witness to an academic culture of the clandestine, which did not only concern specific situations but was systematic in nature. Drawing on Georg Simmel and Pierre Bourdieu, one can speak of academic institutions in the GDR as “spaces of the clandestine”. In their context, betrayal appeared as trust and irresponsibility as discipline, obedience and partiality. Secret action encompassed both themes and groups of people in equal measure and is evident in the way conflicts were navigated. University members who spoke out and displayed their dissent were disciplined and repressed with the help of (clandestine) bureaucratic patterns and procedures. The resulting double blindness to reality on the one hand, and the stigmatized reflection of problems on the other, thus framed the practice at the socialist university. Judgements which arose from specific situations were thus transformed into long-term prejudices which in turn served as frameworks of future action, curbing innovation and infringing upon academic freedom.

Pieter Dhondt – Florea Ioncioaia

Karácsonyi éneklés Bukarestben és tábortűz körüli dalolás Iaşiban¹

A hallgatók mint sajátos társadalmi csoport Ceauşescu Romániájában²

Bevezetés

1968 szentestéjén a meghökkent járókelők egy utcai demonstrációnak lehettek szemtanúi Bukarest központjában, melynek szemmel láthatóan semmi köze sem volt a rezsim szokásos, többé-kevésbé irányított felvonulásaihoz. A második világháború óta ez volt az első alkalom, hogy Bukarest utcáin spontán, tiltakozó megmozdulásra került sor. Bár a részvevők jelszavai látszólag semmilyen politikai tartalmat sem hordoztak, a felvonulás ténye önmagában is szokatlan, sőt – a Varsói Szerződés tagállamainak nemrég, csehszlovákiai megszállásának fényében – provokatív volt. Habár 1968. augusztus 21-i beszédében Nicolae Ceauşescu erősen elítélte a megszállást, ez még nem jelentett jogot a nyílt demonstrációkhoz.

Mintegy húsz évvel később, 1987 februárjában csaknem azonos eseménysor zajlott le Észak-Románia jelentős egyetemvárosa, Iaşi lakóinak szemei előtt. A bukarestiekhez hasonlóan megtapasztalhatták egy, az átlagemberek által mellőzött, illetve privilegizálnak tekintett társadalmi csoport éjszakai kirohanását, a karneváli és polgári attitűd ugyanazon különös kétértelműségét. Ugyanolyan gyors és spontán, de nyílt politikai követelésektől mentes demonstrációnak, s legfőképpen, a városlakókkal való egyesülés iránti hasonló vágyak lehettek tanúi.

Leszámítva a brassói munkások Ceauşescu gazdaságpolitikája elleni, 1987. novemberi lázadását, a bukaresti és a iaşi hallgatók demonstrációi voltak az egyetlen utcai tiltakozások Romániában 1946 és 1989 között. Az eltérő történelmi kontextus ellenére a két eseménysor közti hasonlóságok döbbenetesek. Mivel magyarázhatók e demonstrációk, a hasonlóságuk és az ismétlődésük? Milyen logika rejlett mögöttük? Az akciók a mély, folyamatos elégedetlenség megnyilvánulásai voltak, vagy pusztán a nyugati ellenkultúra korabeli utánezetei? Egy tiltakozásalapú kultúra csírát mutatták, vagy csak kisebb „rendszerhibát” jelentettek? És milyen jelentőséggel bírtak az egyetemi hallgatók világára nézve?

1 Eredeti megjelenés: DHONDT, Pieter – IONCIOAIA, Florea: Christmas Carolling in Bucharest and Campfire Singing in Iaşi. Students as a Specific Social Group in Ceauşescu's Romania. In: *Student Revolt, City, and Society in Europe: from the Middle Ages to the Present*. Eds. DHONDT, Pieter – BORAN, Elizabethanne. Routledge, New York, 2018. 203–216. (Routledge Studies in Cultural History 52.) A kötet hivatkozási gyakorlatát – lehetőség szerint – hozzáigazítottuk jelen folyóirat hivatkozási szokásaihoz. A tanulmányban hivatkozott weboldalak elérhetőségét ellenőriztük, illetve szükség esetén frissítettük.

2 A kutatás a Román Nemzeti Tudományos Kutatási Hatóság támogatásával készült (CNCS–UEFISCDI, a projekt kódszáma: PN-II-RUTE-2011–3–0165).

Milyen mértékben járultak hozzá a totalitárius rezsimmal szembeni ellenállás kritikus politikai kultúrájának formálódásához?

Jelen tanulmány először az események és azok kontextusának rekonstrukciójára törekszik: a demonstrációk okainak, folyamatának és változásának, céljainak valamint a hallgatói miliőre gyakorolt hatásának feltárását célozza. A két epizód jelentőségéből fakadóan, még ha az ilyesfajta tiltakozó akciók kivételesnek számítotnak is, illetve amiatt, hogy mindkét esetben az események katalizátorai a hallgatók voltak, a tanulmány másodsorban a kommunista rendszer és a hallgatói közösség viszonyának általánosabb elemzésére törekszik. A Ceauşescu-rezsimmel a hallgatókról, a társadalom e speciális csoportjáról alkotott elképzeléseinek vizsgálata a tiltakozásokat tágabb történelmi és politikai kontextusba helyezi. Végezetül, a tanulmány harmadik célja annak feltárása, hogyan bontakozott ki fokozatosan egy olyan sajátos hallgatói ellenkultúra, amely autonóm teret biztosított a politikai rendszerrel szembeni különvélemények kinyilvánítására. Az 1970-es és 1980-as években a hallgatói miliő, ez a társadalmon belül nagyon nyitott, liberális és kozmopolita közeg a túlnyomórészt csendes és nem politikai jellegű lázadás különféle formáin keresztül minden bizonnyal kulcsszerepet játszott a totalitárius rezsimmal szembenálló politikai kultúra kialakulásában.

Éneklés az utcákon

E szelídebb jellegű diákmegmozdulások egyik legkorábbi példája az európai diáklázadások utóhatásaként 1968. december 24-én zajlott. A hatvanas évek román egyetemistái számára a szenteste olyan volt, mint bármelyik másik nap. Az oktatás ez idő alatt nem szünetelt, és a nyilvános vagy magánjellegű ünneplés bármilyen formában teljességgel tilos volt, akár börtönbüntetéssel is járhatott. A karácsony megünneplése komolyabb törvénysértésnek számított, mint egy köztörvényes bűncselekmény. Mivel a szekuláris radikalizmustól való elhajlásnak minősült, a román kommunista rendszer lényegi alapelveivel való szembeszegülésnek tekintették. A karácsony a kvázi-hivatalos nyelvben „nemzeti folklórfesztiválként” szerepelt.³

Ironikus módon éppen az ilyesfajta korlátok tették a rendszert sebezhetővé. Amikor szenteste a különféle bukaresti egyetemek hallgatói csoportjai spontán összegyűltek a kampuszokon, hogy karácsonyi dalokat énekeljenek, senki sem tudta, hogyan reagáljon, és senki sem tudta elképzelni, hogy mi következhet. A kezdeményezés azonnal sikert aratott, rövid időn belül több mint 2000 diák csatlakozott az éneklőkhöz. A kampuszokat általában nemek szerint alakították ki – egyeseket kizárólag lányok, másokat fiúk számára –, ami egyfajta, majdhogynem érzéki feszültségeket keltett. A távolság az egyes egyetemi kampuszok között ráadásul meglehetősen nagy volt, egyiktől a másikig a várost is át kellett szelni, így a hallgatók ünnepi menete a bukaresti lakosok figyelmét (és szimpátiáját) is felkeltette. A lehetséges és a tiltott határai ezáltal elkerülhetetlenül elmosódtak. Az egyetemi téren, amely a város földrajzi és szimbolikus központja is volt, az éneklők a *hora unirii*-t (egy erős hazafias felhangokkal bíró néptáncot) is eltáncoltak. Innen a menet a csehszlovák nagykövetséghez vonult (1968 decemberében a prágai tavasz és a Varsói Szerződés inváziója még élénken élt az emlékekben), majd a Bukarest-Északi Pályaudvarhoz indult.

3 ŞINCAI – CIOFLÂNCĂ 2006.

Útközben a lakosok éljenezték a diákokat, és a karácsonyi hangulatban süteménnyel és almával kínálták őket ablakaikból.

A hallgatók egészen tétova és ártatlan jelszavakat kiabáltak, például „*Szabadságot, szabadságot a hallgatóknak!*”.⁴ A feszültség azonban fokozatosan nőtt. A szelíd jelszavakat először a rendfenntartó erők, különösen az állambiztonság (a *Securitate*, a titkosrendőrség) tisztjeivel és a kommunista párt tagjaival (köztük számos vezető funkcionáriussal) folytatott verbális összecsapások váltották fel. Ezt követően a rendőrség megakadályozta, hogy a menet az amerikai nagykövetséghez vonuljon. A rendőri készültségből a hallgatók számára is nyilvánvalóvá vált, hogy átléptek egy határt. Egyetlen lehetőségük immár az volt, hogy bátran folytatják megmozdulásukat anonimitásba burkolózva, amit részben az esemény spontán, ártatlan és némiképp felelőtlen volta tett lehetővé. Ezért megpróbálták valahogy összetartani a csoportot. Ahogy azonban az események eszkalálódni kezdtek, az egyetemisták többsége elhagyta a menetet, főként azután, hogy a rendfenntartó erők folyamatosan növekvő létszámú és egyre agresszívebb taktikájának köszönhetően hiába próbálták meg elérni Ceaușescu villáját.

A represszió azonban mindent egybevetve egészen mérsékelt volt, és a feltételezett vezetőkre és felbujtókra korlátozódott. A hatóságok kezdetben a hallgatóság kampuszon tartásával pusztán a menethez való csatlakozást próbálták megakadályozni. Ezek az erőszakmentes próbálkozások azonban sikertelennek bizonyultak, így a résztvevők száma növekedett, a demonstrálók pedig megszállták a város főbb utcáit és piactereit. A rendfenntartókat ezért elkezdték átcsoportosítani, felkészülve arra, hogy ha kell, erővel is megakadályozzák a tiltakozó menet további kibontakozását. Az erőszakosabb akciókkal egy időben egyes párttagok tárgyalásba kezdtek a hallgatók képviselőivel, hogy meggyőzzék őket, amilyen gyorsan csak lehet, fejezzék be a menetelést. A rezsím célja szemlátomást nem a büntetés, hanem az elrettentés volt. E mérsékelt alaphangot rögvest maga Ceaușescu adta meg. A következő napon mindazonáltal három hallgatót is letartóztattak. Egyiküket egymás után kétszer is bíróság elé is állították, és egy időre beutalták egy pszichiátriai klinikára. Ana Șincainak nemcsak az egyetemet kellett otthagynia, de elvesztette bármilyen állami állás lehetőségét is. Rákényszerítették, hogy hagyja el Bukarestet, és mondjon le újságírói állásáról.⁵ A represszió további áldozatairól azonban alig tudunk valamit.

Emellett elbocsátottak néhány, főként a propagandaterületen dolgozó pártfunkcionáriust, úgy vélték ugyanis, hogy legalábbis részben ők felelősek az események alakulásáért. A politikai rendszer láthatóan nemcsak külső körülményeket vett figyelembe, hanem a belső okokat is kereste, amikor megkísérelte megérteni, miért is ünnepeltek meg a hallgatók hirtelen egy olyan vallási eseményt, mint a karácsony. Más szavakkal, a rendszer elismerte határait, ám tévedéseit nem. Ez a hozzáállás tökéletesen beleillett a Ceaușescu-rezsím első éveinek működésébe. Ceaușescu 1965-ben lett a Román Kommunista Párt főtitkára, és kezdettől fogva hangsúlyozta, hogy a társadalom és a rendszer közti „szerződést” új alapokra kívánja helyezni. Az 1960-as évek végétől kezdve a politikai represszió új formákat öltött: rendszer- és egyéni szinten egyaránt önkritikára ösztönzött, s a kényszerítő, befolyásoló eszközök között a propagandára és a retorikára helyezte a hangsúlyt. A fizikai

4 BĂDESCU 1995; ȘINCAI – CIOFLÂNCĂ 2006; BERINDEI – DOBRINCU – GOȘU 2013. 499.

5 BĂDESCU 1995. 6.

jellegű büntetéseket egyre inkább a pszichikai erőszak váltotta fel, bár ez természetesen nem jelentette azt, hogy az erőszak alkalmazását teljesen elvetették volna.

A bukaresti eseményeket követő napokban a kommunista párt kezdeményezésére országsszerte számos gyűlést szerveztek a különféle román egyetemek és fakultások hallgatói számára. A hatóságok egyfajta „szociológiai” érdeklődéssel fordultak a diákok felé. A párt által kiadott nyilatkozatokból nyilvánvaló, hogy a gyűléseken résztvevő pártvezetők olyan színben igyekeztek feltüntetni magukat, mint akik mérsékelni próbálják az elnyomást, és inkább beszélgetésekkel igyekeztek meggyőzni a hallgatókat.⁶ Az arra felhatalmazottak (vezető funkcionáriusok vagy idősebb apparatszikok) bizonyosan éltek a verbális erőszak eszközeivel, de igyekeztek őket féken tartani, inkább a hallgatói „hangadók” és a „tömeg” közti világos lehatárolást preferálva; utóbbinak megadott a tévedés lehetősége által, hogy cselekedeteiket naivitásuk számlájára írták.

A másik stratégia a demonstráció depolitizálása volt. Ion Iliescu, aki a párt ifjúsági szervezetének vezetőjeként, illetve ifjúsági ügyekért felelős miniszterként formálisan a román fiatalság hivatalos vezetője volt, számos alkalommal rámutatott az esemény „huligán” jellegére. Arra jutott, hogy ez nem volt más mint „*anarchikus, hallgatói vagánykodás*”, mely inkább a szociálpatológia területére tartozik, s nem valamiféle politikai megnyilvánulásként értelmezendő. Iliescu azt is kihangsúlyozta, hogy az események során az átlagdiákokat „*túszul ejtették*” a „*nem kellőképpen józan alakok*”, „*zavaros figurák*”, és e „*megettévedt elemek lettek az esemény vezérei*”. Élükön „*egy lány állt (...), aki laza erkölcséről ismert*” és mindig is a bajt kereste, egy kétes figura, egy szociopata – fogalmazott Iliescu –, aki „*örültnek*” nevezve magát Ceauşescut is kritizálni merészelt. Egy másik kommentátor, az újságíró és propagandista Niculae Stoian pedig elhatárolta a hallgatók csendes tömegét attól a „*3–4 elvetemülttől, akik a többieket uszították*”.⁷

Ez a maró, leegyszerűsítő nyelvezet, amely a demonstrálókat szociális devianciákkal azonosította, a totális állam társadalommal szembeni magatartásának alapvető változására is rávilágít, amely néhány évvel azelőtt elképzelhetetlen lett volna. Ez nemcsak azt mutatta, hogy többé nem az osztályharc jelentette a politikai cselekvés elsődleges mozgatórugóját, hanem azt is, hogy a pártállam az előző évtizedek forradalmi erőszakának igénybevétele nélkül akart kormányozni (és erre képesnek is érezte magát), és „normális” eszközöket is tudott használni.

A iaşi egyetemisták húsz évvel későbbi, 1987. február 17-i demonstrációja a bukarestinél jóval radikálisabb volt. Ráadásul teljesen más volt a történelmi kontextus is. Ceauşescu már nem állt népszerűsége csúcsán, mint ahogy 1968-ban – épp ellenkezőleg –, s ebben az időszakban már komoly gazdasági és társadalmi problémák is jelentkeztek. A demonstráció indítósziokrája egy tábortűz körüli spontán hallgatói találkozó volt a kis Puskin parkban, az egyik egyetemi kampuszon. A találkozóra két okból került sor: a.) lekaptak az áramot a kampuszon és b.) a hallgatók egy vidám diplomaosztó bulit tartottak.

A képlet nagyon hasonlított az 1968-ashoz: az eseményekben a népzene, az alkohol és a frusztráció diffúz állapotának keveréke játszott szerepet, melyet ez esetben az váltott

6 BERINDEI – DOBRINCU – GOŞU 2013. 498.

7 BERINDEI – DOBRINCU – GOŞU 2013. 506. A kommunista párt levéltárában fellelhető eredeti dokumentumok jelenleg csak a román kommunista diktatúra tanulmányozására létrejött elnöki bizottság tagjai számára hozzáférhetők.

ki, hogy kikapcsolták az áramot a kampuszon. Ahogy bukaresti társaik, a iași egyetemisták is megpróbálták a város más kampuszairól és egyetemeiről bevonni hallgatótársaikat a történésekbe. Nehéz megmondani, hogy tüntetni akartak-e a diákok, vagy csak együtt ünnepelni, szolidaritásukról biztosítani egymást, vagy csak társasági életet élni.⁸ Mégis, egyetemisták ezreinek sűrű menete kelt át éjjel több mint tíz kilométert vonulva a város egyik végéből a másikba népdalokat énekelve, és ez esetben már igencsak konkrét követelésekkel teli jelszavakat kiabálva, főként az egyetemi kampuszok áram- és melegvízkorlátozásait kritizálva.

Ahogy Bukarestben húsz évvel korábban, a hatóságok egyrészt a hallgatók kampuszon tartásával próbálták meg kordában tartani az eseményeket, másrészt verbálisan és fizikai erőszakkal léptek fel a résztvevőkkel szemben, és néhányukat le is tartóztatták. Amikor a város legnagyobb kampuszán lakó egyetemistákat elszigetelték, a tiltakozás szétforgácsolódott, noha egy jelentősebb méretű csoportnak sikerült folytatni a menetet Iași adminisztratív központja, a kerületi hivatal felé, ahol a diákok már nyíltan kifejezték különvéleményüket.

Az események után ismételten elmaradtak a nagyarányú letartóztatások. A represszió inkább „ideológiai” és adminisztratív eszközökre támaszkodott. Így a következő napokban, komoly feszültségek közepette minden egyetemen végnélküli „leleplező és rágalma-zó” röpgyűléseket tartottak – a sztálinista politikai praxis hirtelen felelevenítéseként.⁹ A csoportosulás vezetői közül néhányat az állambiztonság vallomástételre idézett be, és hallgatói feketelisták is készültek, amelyek alapján az egyetemi hatóságok többeket is kizártak. E rendszertelen eltávolítások azonban inkább az állambiztonsági tisztek megnyugtatását szolgálták, mintsem bármilyen nyilvánvaló, közvetlen kapcsolatban lettek volna az eseményekkel. A kommunista rezsim néhány konkrét intézkedést is hozott a hallgatók felügyeletének biztosítására és minden nyilvános hivatalos és informális eseményt betiltott.

Mindezen hasonlóságok ellenére egy döntő különbség volt a bukaresti éneklés és a iași tábortűz körüli dalolás között. Míg 1968-ban az eset után azonnal sor került a történéseket megvitató hivatalos találkozókra a hallgatók és a párt képviselői között, ilyen párt- vagy állami keretek között zajló, formális tárgyalásokról szó sem lehetett 1987-ben. Ceaușescut még csak nem is értesítették az eseményekről, ami már önmagában is egyfajta engedetlenségi aktust mutatott. Nyilvánvaló, hogy a helyi hatóságok nem akartak mártírokat kreálni a hallgatókból vagy tovább fokozni a társadalmi feszültségeket, és különösképpen nem kívánták beismerni az esemény politikai dimenzióját. Ez az elhallgató attitűd egyszersmind rávilágít, milyen merevvé váltak a rendszer struktúrái. A társadalmi repedések lehetőségének gondolata is elfogadhatatlan volt. A hatóságok természetesnek vették, hogy a társadalom egy emberként áll Ceaușescu mögött és ebből fakadóan a megosztottság bármely formája elképzelhetetlen volt. Következésképpen azt, ami Iașiban történt, nem lehetett az ország autoriter vezetőjének jelenteni.

---

⁸ Sajnálatos módon az 1987. februári iași demonstrációval összefüggésben nem állnak rendelkezésünkre kiterjedt, elbeszélő források. Különösen azok a beszámolók hiányoznak, melyek arról tudósíthatnának, hogyan tapasztalták meg és értelmezték az eseményeket a párhierarchiában. Ebből fakadóan jelen tanulmány főként az eseményekben közvetlenül is érintettek beszámolóin, azaz a résztvevő hallgatókkal készített interjúkon, illetve hivatalos pártjelentéseken alapul.

⁹ STROESCU-STĂNIȘOARĂ 1992. 82.; PANAETE – PETRUCA – SANDRU 2010.

A hallgatók és a kommunista rezsím kölcsönös bizalmatlansága

Ily módon a represszió 1968 decemberében és 1987 februárjában is egészen korlátozott és elsősorban retorikai jellegű volt. Az eseteket követő napokban Bukarest és Iaşi valamennyi egyetemén intenzív tájékoztató kampányok indultak, hogy lejárassák a tüntetéseket és feltételezett vezetőiket, széleskörű letartóztatásokra vagy kizárásokra viszont nem került sor. A román kommunista rezsím represszív karakterét tekintve ez a tény általában véve meglepőnek tűnhet és szoros összefüggésben kell, hogy álljon az események szélesebb politikai kontextusával. A hatóságok e két esetre adott kivételes reakciója mindenekelőtt a Ceauşescu-rezsím és a hallgatók ambivalens viszonyára mutat rá.

A propagandakérdésekért felelős funkcionáriusokat és titkosrendőröket az 1968-as egyetemi demonstráció személyükben is érintette, hiszen saját pozíciójuk forgott kockán. Így nem meglepő, hogy az eseményekkel kapcsolatban eléggé kemény álláspontot foglaltak el, és nem riadtak vissza az erőszak alkalmazásától sem. Ugyanakkor a kommunista párt felsőbb köreinek hangneme érzékelhetően jóval nyugodtabb volt. Ceauşescu bizonyos kérdésekben még egyet is értett a hallgatókkal, így például maga is kritizálta azokat professzorokat, akik – állítólag – nem tartották be a tanévi vizsgák számát maximalizáló oktatási törvényt. Persze a felsőbb pártvezetők sosem ismerték el az esemény legitimitását, ám lehetséges politikai jellegének negligálásával (valamint azáltal, hogy a korábbiaktól eltérően a megnyilvánulást nem bélyegezték ellenségesnek vagy antikommunistának), lehetőség nyílt, hogy bizonyos rendszerhibákról mégis tudomást vegyenek és megoldhassák azokat. Így például húsz év után visszaállították a hallgatók karácsonyi szünetét, és megerősítették, hogy a vizsgák száma egy tanévben nem haladhatja meg a hetet.

Úgy gondolták, hogy a tüntetés fő oka az egyetemisták közötti helyes ideológiai propaganda hiánya volt, ami némiképp zavarba ejtette a párt vezetőit, s ami miatt kissé szégyenkeztek is. Ebben az időszakban ugyanis a hallgatókat még nem sikerült kellőképpen integrálni a pártállamba. Ezért egyfelől nagyrésztben a hallgatók „éretlenségét” tették felelőssé, másfelől – ahogy Iliescu hangsúlyozta – a december 24-i események bebizonyították „szervezetünk gyengeségét egyesekkel szemben, valamint az UTC¹⁰ munkatársai és tagjai harciasságának és politikai szilárdságának hiányát”¹¹ mutatták.

Az „egyesek” határozatlan névmas használata sok mindent megmagyaráz. Annak ellenére, hogy a Ceauşescu-rezsím első éveiben jóval nyíltabban állt a társadalomhoz és különösen a diákokhoz, a párt számára a hallgatói millió továbbra is idegen területnek számított. Még az olyan pártértelmiségiek számára, mint amilyen például Iliescu is volt – egyike azon keveseknek, akik a pártadminisztrációban felsőfokú végzettséggel rendelkeztek –, a hallgatók olyan társadalmi csoportot jelentettek, mellyel szemben a párt „kulturális” nehézségekkel küzdött. Kik is voltak valójában ők? És tényleg készek lettek volna egészében betagozódni a rezsím és a politika keretei közé? Részben bizonytalan társadalmi és kulturális korlátainak köszönhetően a hallgatói millió addig kétségtelenül kivonta magát a rendszerből. A hatvanas évek végén ők jelentették az azt egyetlen szignifikáns társadalmi csoportot, amelyet még mindig nem sikerült megfelelően integrálni a pártállamba. Azok a szervezetek, amelyek arra törekedtek, hogy rábírájék a diákokat a rezsím támogatására,

¹⁰ Uniunea Tineretului Comunist (Kommunista Ifjúsági Szövetség), a Román Kommunista Párt ifjúsági szervezete.

¹¹ BERINDEI – DOBRINCU – GOŞU 2013. 498. Kiemelés tőlünk – P. D.–F. I.

nem vonzották őket, annak ellenére, hogy 1965 után a párt maga is komoly erőfeszítéseket tett, hogy javítson a hallgatók mindennapi életkörülményein, sőt arra is, hogy növelje a szólásszabadságot. A kommunista párt nem tartotta markában őket, ennél fogva hajlott arra, hogy antikommunistának és a rendszerellenesnek bélyegezze őket. A hatvanas évek végén ugyanakkor a helyzet ennél jól láthatóan bonyolultabb volt.

Romániában a negyvenes évek végén, a kommunista rendszer kialakulásakor a hallgatói identitást többféleképpen értelmezték. Egyrészt a hallgatóságot tartották a szocialista forradalmat megvalósító, magasan képzett szakértelmiség lehetséges forrásának. Másrészt, éppen azért, mert feltörekvő értelmiségiek voltak, automatikusan gyanakvással szemlélték őket. Köztudomású volt, hogy az értelmiség nem tartozott a rendszert alapító osztályok közé (az ugyanis – legalábbis a hivatalos ideológia szerint – a munkásosztály és a dolgozó parasztok szövetségére épült). A hallgatókat különösen is olyanak tekintették, mint akik potenciálisan – burzsoá és kozmopolita attitűdökkel átitatva – magukban hordozzák az „ellenforradalom” csíráit (mely nézet az 1956-os magyarországi forradalmat követően, amikor számos hallgató vett részt a különféle „ellenséges” cselekményekben, tovább erősödött).¹² Mintegy preventíve a román rezsim arra kényszerítette a hallgatókat, hogy a társadalom többi részétől elzárva afféle „aranykalkába” (*golden ghetto*) zárják magukat. Ennek következtében a hatvanas évek közepén a hallgatói miliő egy nagyrésztben depolitizált, de a rezsim számára továbbra is potenciálisan veszélyes területnek számított, melyet szisztematikus propagandakampányokkal és represszióval, de legfőképpen a felvétel és a tanterv drasztikus ellenőrzésével tartottak szoros felügyelet alatt.

Ez magyarázza, hogy miért is ilyen későn került sor a hallgatók második világháborút követő első nyilvános megmozdulására és miért is jelentett akkora meglepetést. A diákok két világháború közötti közéleti aktivitása meglehetősen rossz emlékeket idézett, mivel ezek sok esetben radikális politikai mozgalmak bölcsőinek bizonyultak. A hallgatói szerepvállalás politizálódásának tendenciái a második világháborút követően is folytatódtak, a diákok ekkor főként a kommunista rendszer elleni tiltakozás különféle megnyilvánulásaihoz csatlakoztak. Az 1948-as alkotmány bevezetése után azonban a kemény represszió és az új felsőoktatási felvételi politika (mely egy társadalmi szempontból korlátozó *numerus clausus* jelentett) az egyetemistákat arra ösztönözte, hogy eltűnjenek a közéletből és lemondjanak önálló akcióikról.

A hallgatók csak a hatvanas évek közepén nyertek vissza egy bizonyos fokú autonómiát, amikor az elnyomás csökkent, és a felvételi korlátozások is fokozatosan fellazultak. A pártállam a felvételi eljárásban ugyanis ekkorra feladta az osztályharcos logikát, így a „kétes származású” hallgatókat (mindazokat, akik nem munkás- vagy szegényparaszt-származásúak voltak) már nem utasították el automatikusan. Mi több, a hallgatók már nem tartoztak azok közé, akiket a rezsim szokványos módon gyanakodással szemlélt. Jóllehet, a párt felügyelete alatt, lehetőség nyílt saját írásaik megjelentetésére, külföldiekkel való kapcsolattartásra, elsősorban pedig – a nyugati politikai kultúra fejlődésével összhangban – nagyobb mozgásteret kaptak.

Jobban mint valaha, a hallgatók számítottak a tudáson és technológiai fejlődésen alapuló, csodás román jövő letéteményeseinek. Ceaușescu Romániája a hatvanas évek végén csakugyan valóságos technológiai és technokrata fellendülést élt át. Mindez érthetővé

---

12 BOCA 2002. 211–214., 220–224., 227–230.; GRANVILLE 2008. 9.

teszi, miért is volt annyira zavarba ejtő a karácsonyi dalos epizód és a hatóságok felé mutatott engedetlenség a párt hierarchia számára. Megítélésük szerint ugyanis a diákok abszolút hálátlanságot tanúsítottak az utóbbi évek fejleményei iránt. A pártvezetők különösen elborzadtak attól, hogy a tüntetés milyen könnyen magával ragadta az átlaghallgatókat. „A hallgatók (...) úgy követték őket, mint egy birkanycát”, fogalmazott az egyik pártfunkcionárius. „Néhány kollégiumot lezártak és a hallgatók lármáztak, hogy nyissák ki őket, mert ki akarnak menni”.¹³ A naivítás, az alkohol, a „tiltott gyümölcsök” iránti vonzódás vagy a társasági élet utáni vágy a párt számára nem volt elegendő magyarázat. Így az 1968. decemberi események egyfajta mérőföldkövet jelentettek. Bebizonyosodott, hogy a hallgatók „aranykalitkába” kényszerítésére irányuló próbálkozások nem tartották vissza őket attól, hogy fokozatosan visszatérjenek a nyilvános szférákba. Épp ellenkezőleg, a hatvanas évek közepétől kezdődő fellazulás hozzájárult egy sajátos hallgatói ellenkultúra fokozatos kialakulásához.

Lázadás, ellenkultúra és utcai performansz

Az 1968. decemberi eseményekkel összefüggésben a pártbürokrácia a hallgatókat kiszámíthatatlan, sőt veszélyes társadalmi aktorokként írta le. Még súlyosabb volt a „harci feladatok teljesítése iránti igyekvés és elhivatottság” hiánya, illetve a párt politikáját és propagandáját szolgáló, valamint a világnézeti képzés iránti érdektelenség. E hiányt Stoian, aki egy hallgatói publikációkat gondozó szerkesztőbizottság tagja is volt, a következőképp fogalmazta meg: „Számos dolgot kell tekintetbe vennünk, és megnéznünk, vajon képesek vagyunk-e eszmecserét folytatni velük politikai tartalmakról”.¹⁴

Annak megkérdőjelezése, hogy a hallgatók képesek cselekedeteiket „politikai tartalommal” felruházni rendkívül lényeges volt az őket motiváló értékek vonatkozásában. Milyen elképzeléseik voltak a társadalomról? Hogyan vélekedtek arról, hogy hogyan lehet vagy kell átalakítani a társadalmat? A rezsím hatvanas évek közepi ideológiai nyitottsága ellenére és annak dacára, hogy új lehetőségek nyíltak a pre-kommunista rezsímhez és főképpen a kapitalista és liberális nyugati világhoz való kapcsolatok kiépítésére, a bukaresti karácsonyi éneklés nyilvánvalóvá tette, hogy a hallgatók más kulturális és ideológiai referenciákkal is rendelkeznek azokon túl, mint amelyeket a hivatalos propaganda kínált fel számukra. Néhányukat letaglózta a nyugati szórakoztatóipar kultúrája, amely Romániában ebben az időszakban kezdett részint hivatalos, még inkább nem hivatalos, ám relatíve tolerált csatornákon keresztül elérhetővé válni. Ezek az impulzusok korántsem voltak olyan intenzívek, mint Jugoszláviában vagy Magyarországon, egy dogmatikus és prűd társadalom számára azonban kulturális sokkot jelentettek. Emellett a radikális nyugati aktivizmus politikai kultúrája is – jöllehet Romániában meglehetősen esetlegesen volt érzékelhető – valódi revelációként hatott. Végül, amint azt az 1968. december 24-i, karácsonyi éneklés is mutatja, a nyugati értékek ezen akkulturációja a keresztény tradíciókkal átszőtt, hagyományos népi kultúra regenerációjával találkozott.

Az ellenkultúra e fajtája természetesen messze volt bármi szervezettségtől, és nem is minden hallgató vett benne részt. Valójában legfontosabb jellemvonása kifejezetten a

¹³ BĂDESCU 1995. 6.; ŞINCAI – CIOFLÂNCĂ 2006; BERINDEI – DOBRINCU – GOŞU 2013. 498.

¹⁴ BERINDEI – DOBRINCU – GOŞU 2013. 506.

diffúz és szervezetlen, a hivatalos, nyilvános propagandával folyamatosan feszültségben álló karakterében rejtett. A hallgatók mind autonómabb attitűdjét nem tekinthetjük a rendszerrel és ideológiájával szembeni ellenállás tudatos formájának, inkább egyfajta alternatív kultúrának, amely a fiatalságukból fakadó közös identitáson és az óvatos lázadáson mint generációs identifikációs stratégián alapult. Ez egyes esetekben, mint például 1968 szeptestéjén, a bürokratikus kommunizmus elleni valódi ellenállássá alakult, de akkor is inkább implicit, mint explicit politikai karakterrel bírt.

A hetvenes években ez az apolitikus ellenkultúra tolerálhatónak bizonyult, mivel létezett egy ki nem mondott szerződés a rendszer és a hallgatók között. A diákok a kommunista bürokráciába való, meglehetősen nagyfokú beilleszkedésükkel demonstrálták a rendszerbe vetett hitüket. A kommunista párt cserébe megbízott bennük és teret kínált nekik, ahol szabadon kifejezhették eszméiket és megélhették sajátos rítusaikat. Mindez nem jelentett sem frontális ellenállást, sem feltétel nélküli megadást. A diákok továbbra is az erkölcsi tanítások rendszeres céltáblái maradtak (különösképpen az évtized elején, amikor a rendszer ideológiai missziója sokkal hangsúlyosabb volt – lásd például a kötelező hajvágást vagy az öltözködési előírásokat propagáló híres kampányokat), ám ennek ellenére a hetvenes évek a hallgatói aktivizmust és a rezsimhez való viszonyt tekintve talán a legharmonikusabb időszakot jelentették.

A nyolcvanas évek folyamán azonban a feszültségek láthatóan növekedtek. A hallgatókat a rendszerhez fűző kapcsolatok ereje fokozatosan a minimumra csökkent, még ha egyidejűleg minden diákot automatikusan regisztráltak is a párt ifjúsági szervezetébe és a párttagság a karrier nélkülözhetetlen előfeltételévé vált. E formalítások nyilvánvalóan nem nyugtatták meg a vezető pártfunkcionáriusokat, mivel kifejezetten sokat töprengtek azon, vajon a hallgatóknak a párt és szatellit szervezeteibe való formális bevonása elegendő-e rendszerbe való integrációjuk biztosításához. Most már lojális partnereknek tekinthetők a hallgatók a romániai „szocializmus felépítésének nagy művében”? Tekinthetők már a társadalom jövőbeli vezetőinek és példaképeinek?¹⁵

Az ezekre a kérdésekre az 1987. februári események által adott nemleges válasz minden illúziót eloszlatozott. E nyílt utcai performansz során a hallgatók – generációs identitásuk részeként – kipróbálták, meddig mehetnek el szabadságuk megtapasztalásában és kiharcolásában. A performansz jelleg – a demonstráció karneválszerű elemei és a város utcáinak és tereinek éjszakai birtokba vétele – ugyanúgy szemmel látható volt, mint 1968-ban. Mindkét akció a repressziótól való félelmet, de ezzel egyidőben a nyilvánosság és a színpadiasság iránti vágyat is mutatta.

A hallgatói miliő sajátos természete láthatóan befolyással volt arra, hogy a iasi diákok egyes csoportjai milyen mértékben vettek részt a tüntetésben. Nem véletlen, hogy az eseményt túlnyomórészt az egyetemisták kezdeményezték, akik körében liberálisabb, kozmopolita légkör uralkodott. Többségük lány volt (ugyanaz volt a helyzet Bukarestben is), akik irodalmat, történelmet, filozófiát vagy geológiát hallgattak. Őket főként a műszaki képzésben résztvevő hallgatók nagyszámú és heterogén csoportja támogatta. Ezzel szemben az agronómus- és orvostanhallgatók jórészt elutasították a tiltakozásban való részvételt. Az agronómushallgatók rendszerint amúgy is korlátozottan kapcsolódtak be

¹⁵ A szocialista Románia 1965-os alkotmányának második bekezdése szerint az emberek együttes tevékenységének célja a „szocializmus felépítése”. <http://legislatie.resurse-pentru-democratie.org/constitutie/constitutia-republicii-socialiste-romania-1965.php> [2020.03.18.]; ROBINE 1992. 28.

a hallgatói életbe és kampuszuk földrajzilag is meglehetősen elszigetelt volt. Az orvos-tanhallgatók – a maguk részéről – a hallgatói társadalom arisztokráciáját képviselték és jobban aggódtak karrierjük iránt, amelyet egy ilyen jellegű, politikai tartalmú részvétel komolyan befolyásolhatott. Mindkét utóbbi csoport komformistább attitűddel bírt.

A hallgatók mint sajátos társadalmi csoport

Nemcsak az nem jelentett meglepetést, hogy a hallgatók mely csoportjai vettek részt a tüntetésben, az események – ugyanúgy, ahogy húsz évvel korábban Bukarestben – maguk sem a semmiből jöttek. Még ha mindkét esetben egy konkrét indítósziakra volt az események kiváltója (azaz a karácsonyi ünneplés, illetve az áram lekapcsolása a kampuszokon), mindkettő mélyreható, régóta formálódó jelenségekből következett. Emellett azonban más hasonlóságok is szembeötlőek az 1968-as bukaresti karácsonyi éneklés és az 1987. februári iaşi tábortűz körüli dalolás között.

Először is, a cselekvés módja valójában azonos volt. Valahogy akaratlanul, de mindkét tüntetés egyfajta performanszá vált, mellyel a hallgatók birtokba vették a legfontosabb városi tereket. Mindkét esetben a spontán, formális vezetők nélküli éjszakai séta egy szövetségeseket kereső nyilvános aktusként (a lakosok nagy csoportja valóban éljenezte a menetet, anélkül hogy közvetlenül csatlakozott volna hozzá) és az elnyomással szembeni védekezés egy formájaként funkcionált. Főképp az éj sötétje kínált lehetőséget valamiféle társadalmi elrejtőzésre, esélyt a hivatalos, nappali szabályoktól való megszabadulásra. Másodszor, mindkét tiltakozás inkább ünnepi esemény volt, sokféle karneváli elemmel (például énekkel, tánccal, illetve a néphagyomány olyan elemeinek felelevenítésével, mint a hatóságokat gúnyoló tradicionális népdalok), mintsem valódi politikai demonstráció, noha a hallgatók valóban hangot adtak frusztrációjuknak és kifejezték autonómia iránti igényüket. Harmadszor, a kommunista párt reakciója is nagyon hasonló volt. A rendszer a tüntetések dekriminalizálása mellett döntött, és ehelyett az ideológiai, adminisztratív és bürokratikus válaszokat részesítette előnyben. A tömeges elnyomás hagyományos gyakorlatának helyét a hallgatók képviselőivel folytatott alkudozások vették át.

Mindazonáltal ezen hasonlóságok ellenére sem lehet közvetlen kapcsolatot felfedezni a két esemény között. Ha olykor a hallgatói emlékezet össze is mosta őket egy a tiltakozásokról alkotott töretlen mitológiába, az 1987-es iaşi eseményeknek sosem volt célja, hogy ideológiai vagy intellektuális tekintetben megidézze elődje, az 1968-as bukaresti események szellemét. Míg a bukaresti demonstrációnak nem voltak konkrét követelései és kifejezett, jól definiált törekvései, a iaşi diáktüntetés, úgy tűnik, szűk, de specifikus követelésekben megmutatkozó célokkal bírt. Végezetül, habár a hatóságok reakciói mindkét esetben valóban nagyfokú hasonlóságot mutattak, az a mód, ahogy a tiltakozásokat interpretálták, jelentősen különbözött. A bukaresti események egyfajta szociológiai magyarázatot kaptak – az erre adott reakciók, ha nem is voltak nyugodtak, de drámainak sem mondhatók –, s az esetet ürügyként használták fel a rendszer hatékonyságának növelésére. A iaşi eseményeket azonban ignorálta a kommunista párt központi bizottsága. A helyi pártfunkcionáriusok a tüntetést pusztán egyfajta üzemzavarként kezelték, melynek nincs semmiféle hatása a rendszer egészére, s amely pusztán fiatalkori neveltlenségként értelmezhető. E vakság kétségtelenül a gyengeség jele és a rendszer korabeli korlátainak bizonyítéka volt.

Honnan jön akkor mégis a két eseményt összekötő egység érzése? A legfőbb okok a mindkét eseménysorban kezdeményező szerepet játszó hallgatók közös korlátai, félelmei és elvárásai. Mindkét esemény a hallgatók mint sajátos társadalmi csoport léteire vonatkozó, fokozódó tudatosságot illusztrálja mind a diákok, mind pedig a kommunista rendszer szemszögéből. Az elsők, akik ha vonakodva is, de megértették, hogy a hallgatókat a korabeli román társadalomtól elválasztva kell megszólítani, a hatóságok voltak 1968-ban. Ceaușescu új eszközökkel próbálta megérteni és pacifikálni ezt a különös réteget, anélkül, hogy figyelmen kívül hagyta volna az autonóm hallgatói kezdeményezések nemkívánatos voltát. Általában véve a hatvanas évek végén a hallgatók nem dacoltak a párt irányvonalával, nem követték saját törekvéseiket és nem emelték politikai dimenzióba saját cselekedeteiket. Ehelyett azt a benyomást keltették, hogy elfogadják repressziót és helyeslik a rendszer ideológiáját. Nem voltak autonóm cselekvők, noha mindig is azok próbáltak lenni.

Végeredményben a hatvanas évek végén, a Ceaușescu-rezsim által kínált szabadság légkörében egy román hallgatói ellenkultúra alakult ki és a következő évtizedekben fokozatosan kiszabadította magát a rendszer ellenőrzése alól. Ezt az ellenkultúrát sajátos kifejezésmódok jellemezték. Nyilvánvalóan nem jelentette a rendszerhez való őszinte ragaszkodást, de a lázadás nyílt formáját sem, inkább a nyugati ellenkultúra hatásainak és a nem kommunista nemzeti tradíciók helyreállítására irányuló törekvéseknek egyfajta keverékét adta. Ennek az ellenkultúrának a fő vállalása nem a totalitárius rendszerrel szembeni ellenállás volt, inkább egy sajátos, generációs identitás, az autentikusság egy formájának kialakítását célozta a Ceaușescu-rezsim egyre agresszívebb propagandája ellenében. Még ha ez az ellenkultúra nem is közvetlenül gerjesztette e két tiltakozó megmozdulást, egyfajta keretet és talán bizonyos legitimitást kölcsönzött neki.

Fordító: Polyák Petra
Nyelvi lektor: Lengvári István

IRODALOM

- BĂDESCU 1995   BĂDESCU, Cezar-Paul: Ana Șincai despre colindul studentesc din 24–25 decembrie 1968. *Revista* 22 6. (1995):51. 6.
- BERINDEI – DOBRINCU – GOȘU 2013   *Istoria comunismului în România: Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971)*. Eds. BERINDEI, Mihnea – DOBRINCU, Dorin – GOȘU, Armand. Iași, 2013.
- BOCA 2002   BOCA, Ioana: Studenții în anii '50. *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă* 1. (2002):1. 207–242.
- GRANVILLE 2008   GRANVILLE, Johanna: “If Hope is Sin, Then We Are All Guilty”. *Romanian Students’ Reactions to the Hungarian Revolution and Soviet Intervention, 1956–1958*. Pittsburg, 2008. (The Carl Beck Paper in Russian and East European Studies 1905.)
- PANAETE – PETRUCĂ – SANDRU 2010   PANAETE, Alexandra – PETRUCĂ, Gianina – SANDRU, Alexandra: 23 de ani de la revolta studentească din Iași. *Cuzanet* (2010.03.12.) (www.cuzanet.ro/sub-lupa/dosar-de-presa/dosar-23-de-ani-de-la-revolta-studenteasca-din-iasi.html) [2020.03.18.]

- ROBINE 1992   ROBINE, Regine: *Socialist Realism. An Impossible Aesthetics*. Stanford, 1992.
- ȘINCAI – CIOFLÂNCĂ 2006   ȘINCAI, Ana – CIOFLÂNCĂ, Adrian: Cum am devenit instigatoarea numărul unu. *Revista22*, 2006. december 22.
- STROESCU-STĂNIȘOARĂ 1992   STROESCU-STĂNIȘOARĂ, Nicolae: *Pe urmele Revoluției*. București, 1992.

TOVÁBBI AJÁNLOTT IRODALOM

- CIOFLÂNCĂ, Adrian: Repere pentru o istorie a Uniunii Tineretului Comunist. *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”* 43–44. (2006–2007) 527–548.
- DELETANT, Dennis: *Romania, 1948–1989. A Historical Overview*. București, 1997.
- Interjú Ion Iliescuval a Kommunista Ifjúsági Szövetség azon törekvéseiről, melyek a fiatalok hazafias megmozdulásokban való részvételének elősegítésére irányultak. Román Televízió, a sugárzás ideje: 1968.05.11. (www.euscreen.eu/play.jsp?id=EUS_DF922552F9E0425CB759DBACABC28D0A) [2020.03.18.].
- Organisme politice românești (1948–1965): Documente privind instituțiile și practicile*. Ed. STĂNESCU, Mircea. București, 2003.
- Raport final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*. Eds. DOBRINCU, Dorin – VASILE, Cristian – TISMĂNEANU, Vladimir. București, 2007.
- TISMĂNEANU, Vladimir: *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*. Berkeley, 2003.

Jancsák Csaba

A hallgatói autonómia és önkormányzatiság formálódása az 1980-as évek végén Magyarországon

Bevezetés

A felsőoktatási intézmények tereiben az oktatás-képzés mellett igen fontos nevelési feladatok is zajlanak. Ezek körébe soroljuk elsősorban a szakemberré nevelést, de a személyiségfejlesztést és az értelmiségképzést is.¹ Mindezekkel együtt fontos értékátadási és szakmai szocializációs folyamatok² történnek. Az egyetemek hagyományos funkciói közé tartozik az értékteremtés és generációk közötti értékátadás.³ E két funkció, tehát úgy az oktatás-képzés, mint pedig a nevelés-értékátadás a felsőoktatás esetében együttesen, hatásai-ban egymást támogatva jelenik meg, ennek következtében a felsőoktatás értékdimenziói az úgynevezett humanista transztörténelmi értékekkel telítettek. Mindez a műveltség/tudás, a gondolat- és szólásszabadság, az empátia, a szolidaritás, a hazaszeretet, a felelősségvállalás értékeinek preferálását jelenti. Ez az értékegyüttes a felsőoktatási életszakasz alatt a reszocializációs folyamat során alakul, megerősödik, a normák belsővé válnak, az értelmiségi identitások formálódnak.

A hazai egyetemista fiatalok körében folytatott értékvizsgálatok közül e korszakban az első Gábor Kálmán vezette a nyolcvanas évek közepén, az 1986/87-es tanévben 245 fős mintán, majd az 1987/88-as tanévben 235 fős mintán. Ezen kutatások eredménye volt az a felismerés, hogy értékváltás zajlik a fiatalok világában, amely azonképpen következik be Magyarországon, hogy a kulturális tőke felértékelődése és ezzel együtt a posztmaterális értékek preferálása válik az egyetemisták közötti uralkodó trenddé.⁴ Gábor arra következtetett, hogy a magyarországi fiatal diplomások és felsőoktatási hallgatók értékvilágát az individualizáció, a posztmaterializmus és a vállalkozói szellem jellemzi.⁵ Mannheim⁶ alapján azt állította, hogy az egyetemi hallgatók alkotják a magyar fiatalok azon csoportját, akik körében a nemzedéki hatás a leginkább tetten érhető, mind az ideológiák, mind pedig az értékek és normák tekintetében. Gábor eredményeiben azt találtuk, hogy ekkor az egyetemisták csoportjait 1. a jóléti „burzsoá” orientációkat vallók, 2. a tudományos és művészeti ambíciókat vallók és 3. a közéleti-politikai orientáltságú aktív hallgatók alkotják. E kutatás azt mutatta, hogy a közéleti és politikai ambíciók elsősorban a jó tanulmányi eredménnyel és a közepesnél rosszabb kulturális háttérrel hozhatók összefüggésbe.⁷

1 KOZMA 2004; BÄR 2005; WEBER 1998. 70–126., 72.

2 REZSOHAZY 2006.

3 KOZMA 2004; PUSZTAI 2011; PUSZTAI 2015. 79–96.; NEWMAN 2001. 215–225.; BÄR 2005; NÉMEDI 2005. 138–143.

4 GÁBOR 2012.

5 GÁBOR 2012.

6 MANNHEIM 1969. 31–68.

7 GÁBOR 2012.

Első kiinduló állításunk szerint a hallgatói önkormányzati mozgalom az universitasok világának sajátos értékeit és az ezekhez szorosan kapcsolódó társadalmi értékeket, úgymint a szabadság, a szolidaritás, a kritikai gondolkodás, a kreativitás, az újítás, a megújulás értékorientációit képviseli, őrzi, közvetíti és hagyományozza át az ifjú értelmiségi generációra.

Az ifjúságkutatásokból tudjuk, hogy egyes korszakokban a fiatalok maguk fogalmazzák meg a mintáikat,⁸ ilyenkor a fiatalok értékorientációi és cselekvésmintái eltér(het)nek a hagyományos normáktól,⁹ és az ifjúsági mozgalmak a társadalmi innováció katalizátorává, indítószikrájává vagy támogatójává válnak. Az ifjúsági mozgalmak esetében megközelítésünket árnyalja Merton¹⁰ elmélete, aki a társadalmilag elfogadott értékeket az azok megvalósulására rendelkezésre álló eszközök korlátozottságának viszonyrendszerében értelmezi. Szerinte a normák és eszközök közötti konfliktusokat az egyének különbözőképpen oldják meg, amikor is vagy figyelembe veszik a társadalmi szabályokat (konformizmus), vagy megkerülik, illetve elutasítják azokat (nonkonformizmus). Az egyéni alkalmazkodás típusai szempontjából a kulturális célok és az intézményes eszközök viszonyrendszerében a konformizmus, újítás, ritualizmus, visszahúzódság és lázadás kategóriáit különbözteti meg, miközben a lázadást átmeneti reakciónak tekinti. A lázadás ebben az esetben a „környező társadalmi struktúrán”¹¹ való túllépést és nagymértékben módosított (akár új) struktúra megtervezését és létrehozásának kísérletét jelenti új célok és eljárások intézményesítésének útján. Tarrow szemléletmódjában a társadalmi mozgalmak születésükben és formálódásukban a társadalmi jelenre és változására támaszkodnak. A hallgatói mozgalmak strukturális és szubkulturális jelenségek, amelyek nemcsak azt tartalmazzák, „*amit az emberek tesznek, amikor másokkal konfliktusba lépnek, hanem azt is tudják, miként cselekedjenek és mások milyen cselekvést várnak el tőlük*”.¹² Ezen szempontokból tehát a hallgatói mozgalmak megközelíthetőek a „szervezeti személyiség” vizsgálata felől,¹³ amikor úgy tekintünk egy adott mozgalomra, hogy a szervezeti identitás a vallott, képviselt és közvetített társadalmi értékek, a filozófiai talapzat, a cselekvésminták és a célkijelölés együtthatásából egyfajta közös tudatot létrehozva születik és meghatározza egy adott társadalmi szkené aktorának küldetését, stratégiai gondolkodását és cselekvéseit, ugyanakkor lehetőségeit és korlátait is.

A hallgatói mozgalmak születésének egyik indítószikráját a felsőoktatási életszakaszból (a hallgatói szubkultúrából) fakadó mikrotársadalmi problémák jelentik, de megerősítő erővel bírhat a problémák forrásaként, okozójaként, a hibás működés üzemeltetőjeként a mozgalom által meghatározott másik csoport, amelytől való elhatárolódás a csoport-identifikáció egyik főkomponense, közösségszervező erővel bír, és az érték- és érdekképvi- selet megszületésének okadó magyarázatát is jelenti.

Tanulmányunk tárgya – a magyarországi rendszerváltozás hajnalán születő hallgatói önkormányzati mozgalom – esetében ez az elhatárolódás a hatalmat birtokló Magyar

8 A magyarországi 1956-os forradalom egyetemistái a nemzeti függetlenség és a demokrácia értékorientációi mentén, vagy később, az 1960-as évek „nagy generációja” az esélyegyenlőség és a szabadságjogok tekintetében.

9 ZINNECKER 2006. 69–95.; JANCÁSÁK 2009. 29–63.

10 MERTON 2000.

11 MERTON 2000. 81.

12 TARROW 1998.

13 Lásd KOZMA 2004.

Szocialista Munkáspárt ifjúsági szervezete, a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetségtől (KISZ) történt.

„Ebből aztán végképp elégünk lett, egyrészt azt mondtuk, hogy a Diákparlamentek minket többé nem érdekelnek. A Diákparlamenteket a KISZ hívta össze, az akkori KISZ KB szervezte. Meg azt mondtuk, hogy nekünk ne szervezze a KISZ, meg a KISZ KB, meg senki se az életünket, hanem mi magunk ezt fel fogjuk építeni.” (Fábri György)¹⁴

A demokratikus rendszerek működésének legfontosabb alapelvei: a vélemény- és szólásszabadság, az önkormányzatiság és a szubszidiaritás. A nagy rendszerekben mutatott életképesség és sikeres működés indokolta a modern önkormányzatiság kialakulását a felsőoktatási intézmények rendszerében is. A felsőoktatási hallgatói önkormányzatok egyaránt alkalmasak a szakmai és ifjúságpolitikai értékek és érdekek artikulációjára. A felsőoktatás hallgatói önkormányzatisága napjaink egyik legfontosabb „demokrácia iskolája”.¹⁵ A szubszidiaritás elve szerint a döntéseknek ott kell megszületni, ahol a döntések hatása érvényesül, tehát a problémákat leghatékonyabban – önszerveződés révén – az érintettek tudják megoldani. Mindez érvényes a társadalmi alrendszerekre és így az oktatási szcenárióra, a felsőoktatásra is, amelyek belső világában, a felsőoktatási hallgatókat érintő kérdések rendezésébe különböző intézményi formákban az 1980-as évek közepétől egyre bővülő hatáskörrel kerültek bevonásra a diákok.

Az egyetemi mozgalmak részben protestmozgalmak, és ennek következtében a születésüktől a megszűnésig tartó időszak impulzív és időben rövid lefolyású, amelynek okai lehetnek:

1. az ún. liberális asszimiláció (amikor a hatalom birtokosai egyes mozgalmi innovációkat, problémajelölést beemelnek a cselekvésbe, s ezzel egyes követelések megvalósulnak, és a mozgalom kiüresedik);
2. a partikularitás (lokális problémákra keresnek válaszokat, például menzakerdés);
3. a történelmi helyzet változása megmérgezi a mozgalom légkörét (például az 1930-as, 1940-es évek zsidótörvényeinek hatása a magyarországi egyetemek mikroklímájára);
4. az államhatalom erőszakos reakciója (betiltás, továbbá az erőszakos szervezetek akciói elszorvasztják a mozgolódást, mint ahogyan a hazai egyetemi ifjúsági szervezetek esetében 1946–1949 között történt);
5. a katalizátorszerep (a megfogalmazott problémák, illetve a megszületett válaszok egyaránt támogatásra találhatnak a fiatal és a felnőtt társadalomban, és ezzel a mozgalom feloldódik egy generációkon átívelő nagyobb mozgalomban). Ez történt az 1956. október 16-án született Magyar Egyetemisták és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (MEFESZ) követeléseivel, amelyek 23-án a forradalom követeléseivé váltak, október 30-án pedig a Nagy Imre-kormány „programjává”.¹⁶

Második kiinduló állításunk szerint ez utóbbi típusba (katalizátor) tartozik az 1988-ban született magyarországi hallgatói önkormányzati mozgalom is. Tanulmányunkban 1988-tól 1993-ig követjük nyomon és elemezzük a hallgatói önkormányzati mozgalom

---

¹⁴ JANCSÁK 2019. 142.

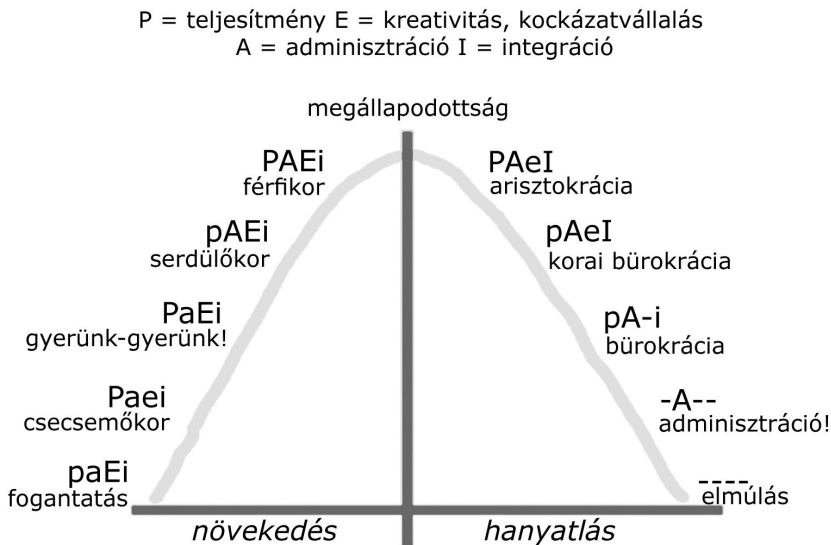
¹⁵ JANCSÁK 2014. 111–127.

¹⁶ JANCSÁK 2016.

útját. A mérföldkövek és a szervezet által a társadalmi kihívásokra adott válaszok elemzésével értelmezzük a jelenlegi hallgatói önkormányzati intézményrendszer születésének időszakát. A fejezet történeti ívét a hallgatói mozgalom vezető szereplőivel készült interjúk részleteivel árnyaljuk.

Harmadik kiinduló állításunk szerint a hallgatói önkormányzatok mozgalmi jellege – a törvény erejével biztosított státusz és hatalmi háttér megteremtésével – háttérbe szorult. Ezt a mozgalom történeti idővonalának megrajzolásán túl Adizes szervezeti életciklus elméletének¹⁷ talaján kíséreljük meg bemutatni.

A modell négy komponens szempontjából követi végig a szervezet útját a születéstől a teljes megszűnésig. A teljesítmény (P), a kreativitás és kockázatvállalás (E), az adminisztráció (A) és az integráció (I) szempontjából egy sajátos evolúciós utat mutat be úgy, hogy a szervezet a hanyatlás felé haladva a hétköznapi praxis során minden esetben sikeresen teljesíti az aktuálisan kitűzött célokat. Ez a szervezeti életút a következő mérföldköveken halad át: a születés innovatív kockázatvállalással teli időszaka után, a növekedési fázisban egyre több kreativitással, egyre nagyobb teljesítménnyel, majd a létrehozott struktúrák és keretek által fokozódó eredményességgel és teljesítménnyel, továbbá magasabb fokú bevonódással és növekvő integrációval éri el a szervezeti csúcspontot. A megállapodott „felnőttkorba” ért szervezet útja innen, tehát a megelégedés időszakát követő hanyatlás fázisában egyre kevesebb kockázatvállalással és kreativitással, illetve kiüresedéssel, teljesítményvesztéssel, illetve annak egyre inkább az adminisztratív feladatokra szűkülésével halad tovább a megszűnésig.

1. ábra – Adizes szervezeti életciklus modellje

¹⁷ ADIZES 1992.

¹⁸ Forrás: <https://adizes.com/wp-content/uploads/2018/12/Lifecycle.png> [2020.04.10.] alapján szerkesztette: J. Cs.

A hallgatói képviseleti rendszer a nyolcvanas években

A nyolcvanas évek közepére a hazai felsőoktatás – az autonómia teljes hiánya és a keretszámok központi szabályozása miatt – egyrésztől elszigetelődött a többi társadalmi alrendszertől, másrészt a képzés rövid távú gazdasági célokat szolgált.¹⁹ Az 1980-as évek reformjainak szükségessége az elsők között érte el a felsőoktatás területét. A válságot felismerve a hetvenes évek végétől a különféle politikai (párt) és szakmai műhelyekben,²⁰ később pedig állami szinten is megjelentek a felsőoktatás átalakításának szükségességére vonatkozó elképzelések. Mindezzel párhuzamosan a hallgatóság a nyolcvanas évek elején (hasonlóan a hatvanas évek végének nemzedékéhez) látványosan aktivizálódott.

Az újraéledő aktivitás a hatvanas-hetvenes évek felsőoktatási kulturális, zenei, képző- és filmművészeti klubéletéből a hallgatói öntevékeny csoportok mozgalma által átörökített és megőrzött önrendelkezés-mintán alapult (egyetemi színpadok, zenekarok, művészeti alkotókörök). Az egyetemi hallgatói tömegek a középosztályi (polgári) értékek felé orientálódtak,²¹ ami egyet jelentett a posztmaterialis értékek és köztük is leginkább a (gondolat-, vélemény-, közéleti cselekvési és fogyasztói) szabadság értékének a preferenciasorrend elejére lépésével. E folyamat során a fiatalok értékorientációi, cselekvési mintái egyre inkább eltértek a hagyományos normáktól, vagyis egyre inkább saját maguk fogalmazták meg mintáikat. Az új ifjúsági korszak legfontosabb jellemzője a nemzedéki szerveződés fontosságának fölerősödése, vagyis az ifjúság autonómiájának nagyfokú növekedése volt.²²

„Először autodidakta, önállótó módon hozták létre a felsőoktatási második gazdaság, »második társadalom«, a »második egyetem« alaptéziseit: házi önképzőköröket, fél-ellenzéki folyóiratokat. Ezután a szamizdatosokkal, a repülőegyetemi előadásokkal kapcsolatba kerülve próbálkoztak meg ama ismereteket megszerezni társadalmukról, amelyeket az első egyetemen nem szerezhettek meg.»²³

A hallgatói mozgalom születése tehát több oldalról is támogatást kapott: egyfelől volt a kulturális és szakmai reformtörekvés, amely elsősorban a társadalom globális mozgólódásának visszhangjaként jelentkezett, másfelől megszületett egy belső, a felsőoktatás aktorainak köréből származó egyetempolitikai reformigény. Ez adta a hallgatói mozgalom születése első szakaszának fő arcélét, amelyben a mozgalmi jelleg párosult radikális elképzelésekkel.

1985-ben új felsőoktatási törvény született. A törvény az egyetemi diákképviseleti rendszerben a KISZ mellett utat nyitott a hallgatók alternatív önszerveződésének is. Ezt követte az intézményi tanácsokban a hallgatóknak egyharmados képviseletet biztosító minisztériumi rendelet.²⁴ Ez volt az a mérföldkő a hallgatói mozgalom történetében, amely nem csupán a hallgatókat, az ifjúságot demokratikusan megillető jogokat, hanem (a ké-

19 SETÉNYI 1994. 36–49.

20 PALOVECZ 1981.

21 GÁBOR 2006. 351–365.

22 ZINNECKER 2006. 69–94.

23 BALOG 1993. 24–25.

24 A művelődési miniszter 20/1986. (VIII. 31.) MM számú rendelete [A felsőoktatási intézmények szervezetről és működéséről]. In: MM 1986. 95–113.

sőbbiekben azt továbbfejlesztve és megszervezve a hallgatói képviselők szándékegységben, egy tömbben történő szavazását az általában „szétszavazó” oktatói körrel szemben) komoly hatalmi státuszt is jelentett az intézményi szervezeti struktúrában.

Az 1986. augusztus 31-i rendeletek²⁵ óriási hajtóerőt jelentettek a hallgatói mozgalom törekvéseihez. Az intézményi-kari szabályzatok (ösztöndíj-, vizsga-, tanulmányi és fegyelmi ügyek) és a hallgatókat közvetlenül érintő oktatásszervezési intézkedések (vizsganapok, vizsgarend) esetében egyetértési joggal ruházták fel a hallgatói önkormányzatokat.

A hallgatói képviseleti rendszer (HKR, e korszakban egyes intézményekben HKB: Hallgatói Képviselő Bizottság, HKT: Hallgatói Képviselő Testület) megalakulása utáni első időszakban még nem tudott kompetens politikát felmutatni. Az újonnan delegált képviselők az Egyetemi Tanácsban nem értették a nyelvezetet sem, továbbá nem ismerték a belső latens struktúrákat, a személyi összefüggéseket,²⁶ illetve nem találták meg a funkciókban „a lényeges súlypontot”.²⁷ A KISZ-képviseleti rendszerben nevelődött diákképviselőkkel szembeni kommunikációs hátrányokról, az „informális egyetemi politikáról” így nyilatkozott akkor a szegedi bölcsészhallgatók diákvezére:

„Aki nem vesz részt ebben, szerintem az elképzelni sem tudja. Az emberre rákényszerítik azt, hogy hazudjon. Az alapvető követelmény, hogy soha ne áruld el a távolabbi célokat. A másik: próbáld meg kompromisszumot kötni, engedj a céljaidból és legyél naiv. Fölkeresed a befolyásos támogatót. Itt előadod a dolgokat, a lehető legbizalmasabb légkörben, baráti beszélgetésről van szó, tehát nem hivatalos. A koreográfia ez: te tanácsot szeretnél kérni, ő ezt elvállalja, s kifejti az aggályait. Semmire sem fog nemet mondani, az ügygel magával egyetért, de a megvalósítás körül vannak kisebb problémák. Elmondja, hogy a kar belső berkeiben milyen fogadtatásra fog ez az ügy találni. Ezen elszörnyülködés, holott mindezt te is tudod. De az elszörnyülködés kell a segítségkéréshez. S ezzel elindul a személyes tárgyalások sora. Ha a javaslatod elutasítják, egyetlen választásod marad, fölvonultatni az arzenálokat, ezen ő fog meglepődni, bár jól tudja, hogy ez az arzenál létezik, s megteszi az első lépést az új kompromisszum felé. Már nyertél egy kicsit. Jó, jó, de... Közben mások elkezdik a vezetónél verni az asztalt, hogyan engedhet meg ilyesmit: Az esélyek újra változnak, jön a megállapodás, ami nem nagy herélés, de azért herélés. Ez persze már rég nem az, amiben az ÉT-csal [Érdekképviseleti Tanáccsal – J. Cs.] megállapodtatok, ott te opportunista vagy, de az ÜGY ÉRDEKÉBEN végül a többiek is elfogadják. Az állami vezetéssel tárgyal, a gyerekek különben is jót akarnak, stb. – mindenki jót akar. S ez még mindig csak személyes megállapodás, ezt még legalizálni kell a Kari Tanácson. Személyes támogatókat kell szerezni, föl kell készülnöd, ha elég jól informált vagy, tudod, kik azok, akiket megnyerhetsz az ügynek. Ismerned kell a különböző oktatói csoportokat. Ez persze majdnem mindig kiismerhetetlen. Személyes HKR-tapasztalatomban a segítségkérés és a segítségnyújtás

25 Az előbbi jegyzetben szereplőn kívül: 22/1986. (VIII. 31.) MM számú rendelet [A felsőoktatási intézmények hallgatóinak fegyelmi szabályzatáról]. In: MM 1986. 136–150.; leginkább: 24/1986. (VIII. 31.) MM számú rendelet [A felsőoktatási intézményekben működő KISZ-szervezetek, továbbá a hallgatói közösségek és a hallgatói képviselők jogairól]. In: MM 1986. 170–173.; 25/1986 (VIII. 31.) számú MM rendelet [A felsőoktatási intézményekben folyó nevelő-oktató munka hallgatói véleményezéséről]. In: MM 1986. 174–176.

26 ÖKRÖS 1997. 18.

27 TAKÁCS 1985. 22.

is teljesen őszinte volt, ám a koreográfia megegyezik a fent leírttal.” (Pikó András egykori JATE bölcsészhallgató, az 1988-as sztrájk főszervezője)²⁸

A nyolcvanas évek végén a politikai hatalomban még kisebbséget alkotó reformer szárny képviselőinek szükségük volt az erős hallgatói támogatottság felhasználására, ezért támogatták KISZ-szel szemben formálódó hallgatói mozgalom alapjainak lerakását. Fordítva viszont a szakmapolitikai és intézményi reformerek a diákszervezetek vezetőitől az érdekkapcsolódás okán számíthattak a reformpolitika támogatására és hallgatói bázisának biztosítására.

„Helyben a rektorral is folytattunk beszélgetést, és az akkor már alakulóban lévő pártok már fontosnak tartottak bennünket. A FIDESZ úgy nyilatkozott, hogy nem revolúció, hanem evolúció szükséges, tehát ők óvatosabban viszonyultak a dolgokhoz. Az akkori MDF viszont nagyon lelkesen és szívesen üdvözölte a forradalmárokat, és mindenképpen igyekeztek úgy láttatni, hogy ez egy ’56-os párhuzam. Az MSZMP meg zavarban volt. A hagyományosabb, régi vágású kommunisták, azt hiszem, szerettek volna verni, láttunk titkosszolgákat sétálni a folyosókon. A reformkommunistáknak viszont kellettünk.” (Szilasi László egykori JATE bölcsészhallgató, az 1988-as szegedi diáksztrájk egyik szervezője)²⁹

Mindemellett fel kell hívnunk arra a figyelmet, hogy ebben az időszakban, a rendszer logikájából következően nem valódi jogokról volt szó. Ez nem jelentette a döntések meghozatalában való aktív participációt. A hallgatói részvétel – a politikai aktorok szemében – az intézményi tanácsokban csak arra szolgált, hogy potenciális szövetségeseket (az egyetemi polgárokat) szembe állítson egymással – a felsőoktatás érdekeiért lobbizó oktatói gárda az 1988. őszi fordulatot megelőzően a hallgatóságot nem tekintette szövetségesének.

A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség a hallgatók független rétegszervezet-létrehozási törekvéseit az 1945–1949 között kipróbált, bolsevik taktikai reflexek mentén abba az országos szervezeti rendbe szerette volna becsatornázni, amelyet maga a KISZ uralt. Ezek egyike az úgynevezett Országos Diáksztrájk volt. A Diáksztrájkot két évente-három évente hívták össze, és ott a fiatalok szűrt, szerkesztett véleményeiket a KISZ védőszerűségei alatt mondhatták el. Ugyanakkor 1988 tavaszán az egyetemeken alulról jövő, a KISZ jelöltjeivel szembeni alternatív jelölésként, demokratikusan választott „diáksztrájk” megjelenésével fordulat állott be. A Veszprémben megtartott Diáksztrájkban a jelenlévők már erős kritikával illették az állami vezetőket az 1983-ban Gödöllőn tartott ülés óta húzódó és elmaradt/elfektetett egyetemi reformok miatt.

1988. ősz, tiltakozás, sztrájk

Az első megmozdulás 1988. szeptember 28-án történt. A szegedi bölcsészkar hallgatói egynapos sztrájkjuk után levelet írtak a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, melyben követelték a felsőoktatási reform megvalósítását.

Az 1988. őszi szegedi megmozdulásnak (mely egy hónap múlva országos diáksztrájkká terebélyesedett) tulajdonképpen egy aprócska ügy adta az indítósíkját. Szeptember

---

²⁸ TAKÁCS 1985. 25. Kiemelés az eredetiben.

²⁹ JANCÁS 2019. 141.

elején nyilvánvalóvá vált, hogy az ötödéves egyetemi hallgatóknak a korábbiaknál kétszer több órát kell az utolsó évben hospitálniuk, hogy így tegyenek eleget a képzés követelményeinek. Ez volt az a csepp, amely az akkor már csíráiban létező, a KISZ-től független hallgatói érdekképviseletet arra ösztönözte, hogy cselekedjék.³⁰

1956 szeptemberéhez hasonlóan, amikor egy hallgatói érdeksérelem megvitatásától október 16-ára odáig jutottak, hogy meg kell alakítani az egyetemisták saját érdekképviseleti szervezetét és az egész felsőoktatást, illetve az egész országot érintő politikai követeléseket kell megfogalmazni, 1988 szeptemberében az érdeksérelem kimondását követő viták alatt odáig, hogy az egész magyarországi felsőoktatási rendszert meg kell változtatni.³¹

A hallgatók úgy látták, hogy a szükségszerű reformok elvi alapját az egyetemi autonómia és a tanszabadság megteremtése jelenti. A diákok 1988. szeptember 28-i követelése³² az alábbiak voltak:

1. A tantervutasítás megszüntetése!
2. A kötelező óralátogatás megszüntetése (ajánlottá tétele)!
3. A tanszékek valóban azt oktassák, ami a nevükben szerepel, s ne a tudományuk egy speciális területét!
4. Az ideológiai tárgyak helyét szabadon választott formában vegyék át az általános társadalomismereti tárgyak és a filozófiatörténet!
5. Az egyetemen folyó tanárképzésben a képzési idő öt év legyen, és ezt kövesse a tanári gyakorlatra való fölkészítés egy esztendeje!
6. Az egyetemek jussanak több pénzhez, az államilag támogatott párt- és tömegszervezetek költségének és a katonai kiadások terhére!
7. Oktatói béremelést! A költségvetés becsülje meg az oktatókat!

A szegedi bölcsészhallgatók szeptember 28-án tartott sztrájkjához csatlakozott az egyetem oktatóinak többsége. A hallgatók kijelentették, hogy

„az egyetem nem általános iskola, tehát módszereiben nem fordulhat visszafelé, s nem is középiskola, mivel eszménye nem egy magas fokú gimnázium, hanem az akadémia. Mindezekből az (is) következik, hogy az egyetem nem pártiskola, a hallgató nem gyermek, az oktató pedig nem tan- és munkafelügyelő. Tisztázni kell (...), hogy a hallgató sem nem ingyenélő, sem nem ingyen élő, tehát az ösztöndíj nem lehet könyöradomány. Az oktatói fizetés hasonlóképp nem lehet éhbér.”³³

1988. október 28-án megérkezett Szegedre a minisztérium válaszlevele, amelyet nem fogadtak el a hallgatók, és eldöntötték, hogy sztrájkot szerveznek, illetve csatlakozásra hívják fel az ország összes felsőoktatási intézményét. A megmozdulás főszervezője Pikó András V. éves hallgató volt. Október 31-én nyílt levelükben országos megmozdulásra szólították fel a többi egyetem és főiskola hallgatóit. 1988. november 23–24-én a zsúfo-

³⁰ JANCÁS – MATISCSÁK 2004. 150–166.

³¹ A diáklázadások sajátossága, hogy a legtöbb esetben egy aprónak tűnő tanulmányi probléma terebélyesedik ki a folyamatban. Az 1968-as párizsi diáklázadás indítószikrája az volt, hogy az ekkor bevezetett tanulmányi reform eredményeként „a diákok, akik a régi rendszerben kezdték tanulmányaikat, elveszthették egy évet, amikor az új rendszerbe léptek”. ARON 2005. 322.

³² D. I.: Sztrájkoltak a bölcsészek. *Délmagyarország*, 1988. szeptember 29. 5.

³³ D. I.: Sztrájkoltak a bölcsészek. *Délmagyarország*, 1988. szeptember 29. 5.

lásig megteltek az egyetemek nagyelődői. A demonstrációkon mindenütt jelen volt az oktatói kar, a pécsi egyetemen az intézményi vezetés is, Ormos Mária történészprofesszor, rektor a hallgatókat támogató beszédet is mondott. A gyűléseken követelték a felsőoktatás anyagi és tárgyi feltételeinek radikális javítását, az intézmények autonómiáját, belső demokráciáját, valamint a tanszabadságot.³⁴

A tanszabadságot kettős módon, az universitas-polgári jogból levezetett oktatói (tantárgymeghirdetési) és hallgatói (tantárgyfelvételi) szabadságként határozták meg: (1a) az oktatók saját szakterületükön újonnan kifejlesztett kurzusokat hirdethessenek meg, (1b) egy-egy főstudiumot több oktató is hirdessen meg párhuzamosan, a hallgatóknak pedig jogukban álljon a szabad (2a) tanár-, illetve (2b) tantárgyválasztás. További követelésük szerint az értelmiségképző, általánosan művelő tárgyak esetében a közismereti műveltség követelményeit ideológiai megfontolásoktól függetlenül kell megállapítani. A diáksztrájkok hangsúlyozták, hogy valóságos intézményi autonómiára van szükség, az intézményi tanácsok önállóan döntsenek a személyi kérdésekben, a felvételi követelményekben és keretszámokban, valamint a képzési rend meghatározásában. A budapesti és a szegedi demonstráción megfogalmazódott az igény egy országos felsőoktatási érdekvédelmi szövetség létrehozására is. Az akkori elképzelések szerint ez az érdekképviseleti egyesület a helyi oktatói és hallgatói körből egyaránt fogad majd tagokat (ez így is történt, tehát tagok lehetnek a hallgatókon kívül az oktatók is), önkéntes csatlakozás által, és az lett volna vállalt feladata, hogy minden törvényes eszközzel fellépjen a felsőoktatás helyzetének radikális megváltoztatása érdekében.

A KISZ megszűnése és az OFÉSZ megalakulása

A társadalom és – ezzel párhuzamosan – a felsőoktatás világát átalakító események felgyorsultak. A hallgatók követeléseinek egy része a reformokba beépülve intézményesült. 1989. január elsején új felvételi rendelet lépett érvénybe, melyben elrendelték, hogy mindenkit fel kell venni az adott intézménybe, aki a felvételi kritériumokat teljesítette és eltörölték a szülők érdemeinek figyelembevételét a felvételi döntéskor. 1989 tavaszán először lehetett úgy beadni a felvételi jelentkezés lapot, hogy nem kellett szerepelnie rajta a középiskolai KISZ jellemzésének, ajánlásának. 1989. április 21-én, XII. kongresszusán megszűnt a KISZ.

1989. május 6-án hallgatókkal és fiatal oktatókkal megalakult az Országos Felsőoktatási Érdekvédelmi Szövetség, az OFÉSZ, amely a magyar felsőoktatás reformjának és a rendszerváltoztatásnak egyik fontos támogatójává vált.

Részben a hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, részben pedig a hallgatók szerveződésével párhuzamosan zajló egyetemi vezetőségváltások tették lehetővé, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét, és a nyolcvanas évek tapasztalataira épülve szervezett egységgé és intézményi szervezeti egységgé váljon. Az 1989 után létrejött politikai-gazdasági vákuumban ez a folyamat nem ütközött akadályba, mert a demokrácia és az állampolgári jogok örve alatt számtalan szakmai és politikai csoportosulás formálódott, amelyek nagy része az új rendszer – a többpártrendszerű demokrácia és a piacgazdaságra épülő kapitalizmus – megszületését és eleven létezését támogatták. Programjaik

---

³⁴ Egyetemi demonstrációk. *Délmagyarország*, 1988. november 24. 5.

már nemcsak a polgári lét társadalmi és közösségi értékeire, illetve ontológiai magyarázatára hivatkoztak, de megoldásokkal álltak elő a problémák esetében is. Így kaphattak széles társadalmi visszhangot, és csak így lehettek részei annak az átalakulási folyamatnak, amelynek alapkövetételénél már ők is legitim szervezetként voltak jelen.

„1989–90 környékén elkezdtük azt megcsinálni gyakorlatilag egyetemről egyetemre, hogy a KISZ jogosítványok, tehát azok a hallgatói képviseleti jogosítványok, amiket korábban a KISZ-ben írtak, ezek szépen hallgatói önkormányzatokra íródjanak át. (...) Ennek az egész országos szinten is szerveződő hallgatói mozgalomnak az egyik legfontosabb eleme az volt, hogy a legelső pillanattól fogva a formálódó hallgatói önkormányzatok, azoknak a vezetői kezdtek egymásra találni, és felfedezték, hogy a másik ugyanazt csinálja a KÖZGÁZ-on, vagy akár a szegedi egyetemen, mint amit mi a SOTÉ-n. (...) Az én megítélésem szerint az egyik legfontosabb dolog az volt, hogy a kezdet kezdetétől próbálkozott mindenki – először helyi szinten, és aztán hogy az OFÉSZ megszerveződött már országos szinten is azzal, hogy legyen egy egységes, modern, európai, koherens, világos felsőoktatás-politikai koncepció, aminek a mentén, és amiből vezetődnek le különböző hallgatói követelések. Ennek két nagy jelentősége volt szerintem. Az, hogy a hallgatói önkormányzatok, illetve a hallgatói önkormányzatok országos szövetsége az egész felsőoktatás átalakításnak valamiféle motorjává vált, és szerepe volt benne.” (Gilly Gyula, a SOTE hallgatói önkormányzatának egykori alapító elnöke, 1991–1992 között az OFÉSZ egyik alelnöke, 1992-től 1993 tavaszáig elnöke)³⁵

Az 1990-es években folytatódott az egyetemi rendszer átalakulása, illetve a társadalmi változásokkal párhuzamosan helyzetének átértékelődése is. A hallgatói létszám növekedésével, és a piaci viszonyok felsőoktatásban történő előretörésével megnőtt a felsőoktatás társadalmi integrációjának a szerepe. A felsőoktatás többé már nem az elit bástyája volt, hanem egyre inkább tömegintézménnyé vált.

A hallgatói mozgalom nagykorúvá válása az 1993. évi felsőoktatásról szóló LXXX. törvény elfogadásával nyert teret. A törvény kimondta a hallgatók önrendelkezéshez és érdekartikulációhoz való jogát, alapot teremtett a demokratikus érdekképviselet működéséhez.

A hallgatói mozgalom ekkor a formálódás időszakát lezárta, és az országos ernyőszervezeten keresztül hatáskörében partnere lett a felsőoktatás reformfolyamatának. Ez a „fel-nőttkor” azonban amellet, hogy törvényileg szabályozott kereteket teremtett, aranykalitkába is zárta a diákszervezetet, mely kubatúrájának és infrastruktúrájának „csillogása” elhomályosította, a szabályrendszer pedig megdermesztette a tömegmozgalmi (radikális) múltat.

1990–1993 között a hallgatói önkormányzatok infrastrukturális hátterének megteremtése zajlott (az intézményi Szervezeti és Működési Szabályzatokban a hallgatói jogok képviseleti kereteinek szabályozása, az előbb említett infrastruktúra és kubatúra, azaz a HÖK-iroda létrehozása, illetve a telefon, az első számítógépek és fénymásológépek beszerzése). Mindeközben pedig a mozgalomban új szemléletmódok kristályosodtak ki: 1) a hagyományos érdekképviseleti mellett, 2) a hivatali–adminisztrációs, 3) a nonprofit–szolgáltató, és a 4) forprofit gazdasági–vállalkozói funkciók ellátását célzó szemléletmódok.

³⁵ JANCSÁK 2019. 150.

A hallgatók részére nyújtott szolgáltatások első csírái ekkor születtek meg (HÖK-ök kezelésben levő egyetemi és főiskolai klubok, fénymásolási szolgáltatások). 1994. szeptember 23-án a Hallgatói Önkormányzatok Országos Szövetsége (HÖKOSZ) megalakulásával megszületett a hallgatók alulról építkező, autonóm, demokratikus diákérdek-képvisellete. Ezzel új fejezetet kezdődött a magyarországi hallgatói mozgalmak történetében.

Összegzés

A nyolcvanas évek végére részlegesen elismert, ám a tömegbázisa és a közösségi cselekvések okán hatásos ereje volt a hallgatói mozgalomnak, amely az egyetempolitikai és az országos politikai szinten egyaránt komoly hatást fejtett ki.

Az első kiinduló állításunk vizsgálata során a hallgatói mozgalom értékorientációjáról azt állapíthattuk meg, hogy az egyetempolitikai követelésekben és közéleti–közösségi cselekvésekben a szabadság (gondolat-, vélemény-, szólás- és tanszabadság), a szolidaritás, a társadalmi innováció értékei jelentek meg, mint a cselekvések mozgatórugói, tehát nemcsak vallott értékeként, hanem a cselekvéseket irányító praxisértékeként.

Az 1988–1990 közötti hallgatói megmozdulások országos méretűvé válása, és főként az azt követő egyetemi és állami vezetőségváltások lehetővé tették, hogy a hallgatói mozgalom kinője mozgalmi szerepét és az 1980-as évek végi tapasztalataira épülve szervezett egységgé váljon. A létrejött politikai-gazdasági vákuumban, a magyarországi rendszerváltoztatás formálódása során ez a folyamat katalizátorszerepet jelentett. Ez a második kiinduló állításunkban szereplő katalizátorszerep véget ért 1990-ben, mivel a hallgatói mozgalom sem a politikai (pártszerű), sem pedig a szakszervezeti „útra” nem kívánt rálépni. A szervezet intézményesülése a felsőoktatási intézményeken belüli szervezeti egységgé válás útját követte.

A hallgatói önkormányzati mozgalom intézményesülésével együtt járt magának a mozgalomnak az átalakulása is. 1988-ban a fennálló rend és intézményrendszer ellen jött létre, egyfajta szakmapolitikai válaszként, és a Kádár-rendszernek, illetve felsőoktatásának bizonyos funkcióit, értékeit kérdőjelezte meg, aztán a mertoni értelemben vett innováció társadalmi/közéleti/politikai asszimilációja, illetve az aktivistáknak a formálódás eredményeként megszülető rendszerbe domesztikálódása a mozgalmi célokat és értékeket „belesimította” az 1993. évi felsőoktatási törvényben és a HÖK SZMSZ-ekben meghatározott keretekbe.

Merton és Adizes elméletei alapján megállapítottuk, hogy a tárgyalt korszakban a célok és keretek elfogadottak, ugyanakkor kiszélesedik a nem megengedett eszközök tárháza, a rétegspecifikus posztkonvencionális kollektív közéleti-közösségi cselekvések (például tiltakozás, tüntetés, demonstráció, sztrájk, szakmapolitikai szerepvállalás). Azután a mozgalom megerősödik és az innovatív légkör a rendszerváltástól a kilencvenes évek közepéig kiszélesedik – a demokratikus törvényi legitimitáció megszületéséig. A felsőoktatási törvény 1993. évi elfogadása után a mozgalomból intézményi szervezeti egység válik (a felsőoktatási intézmények egyik „hivatala”) és felsőoktatás-szakmapolitikai mozgalmi funkció elhalványul.

Mindez által bizonyítottnak tekinthetjük harmadik kiinduló állításunkat is, mely szerint a hallgatói önkormányzatok mozgalmi jellege – a törvény erejével biztosított státusz és hatalmi háttér megteremtésével – háttérbe szorult.

SAJTÓFORRÁSOK

Délmagyarország, 1988.

IRODALOM

- ADIZES 1992 ADIZES, Ichak: *Vállalatok életciklusai*. Budapest, 1992.
- ARON 2005 ARON, Raymond: *Az elkötelezett szemlélő*. Budapest, 2005.
- BALOG 1993 BALOG Iván: Egyetemi hallgatói mozgalmak Szegeden a nyolcvanas években In: *Civilizációs korszakváltás és ifjúság*. Szerk. GÁBOR Kálmán. Szeged, 1993. 24–25.
- BÄR 2005 BÄR, Siegfried: *A cég*. Budapest, 2005.
- GÁBOR 2006 GÁBOR Kálmán: Ifjúsági korszakváltás, ifjúsági és politikai kultúra a kelet- és a nyugat-európai fiatalok körében. In: *Ifjúságszociológia. Szemelvények*. Szerk. GÁBOR Kálmán – JANCÁS Csaba. Szeged, 2006. 351–365.
- GÁBOR 2012 GÁBOR Kálmán: *Válogatott ifjúságszociológiai tanulmányok*. Szeged, 2012.
- JANCÁS 2009 JANCÁS Csaba: Miért jó a rossz a jóban? A kétfarkú kutya jelenség megértése felé. In: *Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 3.0*. Szerk. BIRÓ István. Szeged, 2009. 29–63.
- JANCÁS 2014 JANCÁS Csaba: Álomtalan ébrenlét. A hallgatói önkormányzatiság útja a perifériáról a centrumba és vissza a perifériára. In: *Racionálisan lázadó hallgatók II.: Apátia – radikalizmus – poszt-materializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*. Szerk. SZABÓ Andrea – OROSS Dániel. Szeged – Budapest, 2014. 111–127.
- JANCÁS 2016 JANCÁS Csaba: *Az 1956-os forradalom indítószikrája – a szegedi MEFESZ*. Szeged, 2016.
- JANCÁS 2019 JANCÁS Csaba: *Fejezetek a magyarországi hallgatói mozgalmak történetéből*. Szeged, 2019.
- JANCÁS – MATISCSÁS 2004 JANCÁS Csaba – MATISCSÁS Attila: Hallgatói mozgalom és az önkormányzatiság a '80-as, '90-es években. In: *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben*. Szerk. GÁBOR Kálmán – JANCÁS Csaba. Budapest – Szeged, 2004. 150–166.
- KOZMA 2004 KOZMA Tamás: *Kié az egyetem?* Budapest, 2004.
- MANNHEIM 1969 MANNHEIM, Karl: A nemzedéki probléma. In: *Ifjúságszociológia*. Szerk. HUSZÁR Tibor – SÜKÖSD Mihály. Budapest, 1969. 31–68.
- MERTON 2000 MERTON, Robert K.: Társadalmi struktúra és anómia. In: *Szociológiai irányzatok a XX. században. II. köt.* Szerk. FELKAI Gábor – NÉMEDI Dénes – SOMLAI Péter. Budapest, 2000. 62–90.

- MM 1986 *A felsőoktatásra vonatkozó jogszabályok.* Kiadja a Művelődésügyi Minisztérium. Budapest, 1986.
- NÉMEDI 2005 NÉMEDI Dénes: *Klasszikus szociológia 1890–1945.* Budapest, 2005. 138–143.
- NEWMAN 2001 NEWMAN, John H.: Az egyetem eszméje a tudás célja önmaga. In: *Az európai egyetem funkcióváltozásai.* Szerk. TÓTH Tamás. Budapest, 2001. 215–225.
- ÖKRÖS 1997 ÖKRÖS Csaba: *Eper és bér.* Szakdolgozat. Szeged, 1997.
- PALOVECZ 1981 *A felsőoktatás helyzete.* Szerk. PALOVECZ János. Budapest, 1981.
- PUSZTAI 2011 PUSZTAI Gabriella: *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig.* Budapest, 2011.
- PUSZTAI 2015 PUSZTAI Gabriella: Tanulmányi eredményességet támogató tényezők az egyetem falain belül és kívül. In: *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Szerk. PUSZTAI Gabriella – KOVÁCS Klára. Nagyvárad – Budapest, 2015. 79–96.
- REZSOHAZY 2006 REZSOHAZY, Rudolph: *Sociologie des valeurs.* Paris, 2006.
- SETÉNYI 1994 SETÉNYI János: Felsőoktatás-politika. *Educatio* 5. (1994):1. 36–49.
- TAKÁCS 1985 TAKÁCS József: Az ügy érdekében. Beszélgetés Pikó Andrással. *Gondolat-jel* 5. (1985):4. 20–26.
- TARROW 1998 TARROW, Sidney: *Power in Movement. Social Movements and Contentious Politics.* Cambridge, 1998.
- WEBER 1998 WEBER, Max: A szociológiai és közgazdasági tudományok „értékmentességének” értelme. In: *Tanulmányok.* Szerk. WEBER, Max. Budapest, 1998. 70–126.
- ZINNECKER 2006 ZINNECKER, Jürgen: A fiatalok a társadalmi osztályok terében. Új gondolatok egy régi témához. In: *Ifjúságszociológia. Szemelvények.* Szerk. GÁBOR Kálmán – JANCsÁK Csaba. Szeged, 2006. 69–95.

The Formation of Student Autonomy and Self-government in the Early 1980s in Hungary

by Csaba Jancsák

(Summary)

In addition to providing education and training, higher education institutes are also engaged in the important tasks of sensitisation of students for their future roles in society as university graduates. This function of higher education is realised in the context of teacher–student relationships and institutional interpretive communities. Student councils serve as such communities. The student council movement represents, preserves and transmits particular values of the university and trans-historical values closely related to these (freedom, critical thinking, solidarity, empathy and activity) to new generations of students. Our paper follows and analyses the student council movement in Hungary from 1988 to 1993. In the late 1980s, only partially did the state power recognize the rights to freedom most important to students (freedom of thought, freedom of opinion, freedom of speech and academic freedom). Student councils, which were formed at that time, could exert serious impact at the level of both university politics and national politics. This phenomenon is regarded as a manifestation of social innovation. By the early 1990s, due to its status ensured by law and the realization of a power structure, the community and movement characteristics of the student council faded into the background, and the organization became bureaucratic. This led to the transformation of the movement.

MŰHELY

Raposa Vivien Kitti

A pécsi bajtársiak antiszemita beiratkozási sztrájkja az 1933/34-es tanévben

A *numerus clausus* 1920-ban történt bevezetését követő években a Turul Bajtársi Szövetség és a Foederatio Americana pécsi tagegyesületei többször is követelést nyújtottak be a rektornak a jogszabály szigorúbb betartását illetően.¹ Az Erzsébet Tudományegyetemhez (ETE) tartozó bajtársi egyesületek először 1923. december 14-én intéztek közös ifjúsági memorandumot az egyetem vezetéséhez. A beadvány jogosságát a bajtársi tagok abban látták, hogy az izraelita hallgatók aránya a *numerus clausus* törvény ellenére sem csökkent jelentős mértékben, továbbá kiemelték azt az álláspontjukat, mely szerint a zsidó hallgatók magas száma veszélyezteti az egyetemen uralkodó békét, a tanulás menetét, sőt az egyetem fennmaradási esélyeit is.² Ezt a memorandum a következőképp fogalmazta meg:

„A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem alulírott keresztény egyesületei keretébe tartozó egyetemi polgárság hitében, érzésében megrendítve látja, hogy a száműzött egyetemünk hallgatóságának legnagyobb része zsidó-fajú, a faji egységünk védelmére egy példaként álló törvényre emelt numerus clausus intézkedésének ellenére. S még emellett magatartásuk, viselkedésük úgy az előadásokon, mint másutt az egyetemünkön oly annyira kihívó, megbotránkoztató, hogy az együtt haladást veszélyezteti, s keresztény magyar mivoltunkat legmesszebbmenően sérti és az egyetemi békét[,] komoly, munkás továbbhaladást teszi kétségessé. Belátva száműzött egyetemünk fenntartásáért, elhelyezéséért vívott mély küzdelmet s ennek körülményeit[,] mi bizva reménységgel a jövőben[,] belenyugodtunk abba, hogy egyetemünk hallgatóinak túltöbbsége zsidó fajú volt, abban a hitben, hogy Pécsen nyitott egyetemünk ilyenentén szabad, önállóan a felvételeknél a törvényre támaszkodva a zsidó súlytó tultengést megakadályozza és szigoruan a numerus clausus oly értelmű rendelkezésére helyezkedik[,] a 6,5%-ra[,] és így hittük elérkezni azt az időt, midőn majdan minden fakultásunkon, minden évfolyamunkon csak a szigoruan megengedett számú zsidó-fajú hallgatóság szerepelhet. [sic!]”³

A hallgatók a benyújtott kérvényben indítványozták még a felsőbb évfolyamokra vonatkozólag, hogy a zsidó hallgatók a külföldi intézményekben lehallgatott féléveiket az egyetemre való felvétel során ne számíttathassák be. Miután véleményük szerint a *numerus clausus*ban foglaltak nem valósultak meg, az első öt félévre történő visszamenőle-

¹ A *numerus clausus*ról és bevezetésének társadalmi-politikai háttéréről részletesen lásd: KOVÁCS 2011; KOVÁCS 2012a; KOVÁCS 2012b; KOVÁCS 2016; GALI 2018; OROSZ 2018; JOÓ 2018; VÖRÖS 2011; HAJDU 2011; FAZEKAS 2010; FAZEKAS 2011; VONYÓ 2011; LADÁNYI 2012; FENYVES 2012; DEBRECENI 2018; UJVÁRY 2019. 50.; BÓDY 2020.

² LENGVÁRI 2010. 311–312.; PAKSY 2019a. 102–103.; PAKSY 2019b.

³ PTE EL VIII.101.b. 15. d. 1285–1925/26. A Werbőczy és Csaba Bajtársi Egyesület, a Nagy Lajos Bajtársi Egyesület, a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete és a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete kérvénye a numerus clausus pontos betartása érdekében, 1923. december 17.

ges revíziót is követeltek, valamint azt, hogy a tanársegédi, gyakornoki és demonstrátori pozíciókban izraelita vallású egyetemistákat ne alkalmazzanak.⁴ Azt is kérték továbbá, hogy miután – véleményük szerint – a zsidó hallgatók viselkedése az előadásokon „nem megfelelő”⁵ és magas létszámuk miatt a keresztény diákoknak alig jut hely, a tanteremben a keresztény hallgatók számára tartsák fenn az első sorokat. Az egyetemi karok meglehetősen gyorsan, már 1924 januárjában nyilvánosságra hozták határozataikat az ifúsági memorandumban foglaltakkal kapcsolatban. Az Egyetemi Tanács egyedül az ülőhelyekkel foglalkozó felterjesztést tartotta jogos igénynek, és a keresztény hallgatók számára számozott ülőhelyek biztosítását mondta ki, melyek kiosztását az egyes karokra bízta.⁶

Az 1923-as memorandum tekinthető a következő években egyre gyakrabban jelentkező antiszemita indíttatású megmozdulások, sőt atrocitások pécsi nyitányának, melyek mögött elsősorban az állt, hogy a diákok úgy érezték, javaslataik és petícióik nem érik el céljaikat. Ráadásul a pécsi egyetemisták valóban azt tapasztalhatták, hogy a vidéki egyetemeken – így a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen is – a fővárosi tudományegyetemhez képest magasabb volt a zsidó származású diákok aránya. Ez abból a felvételi eljárásból adódott, hogy a budapesti egyetemre a felsőbb éves, ún. „szerzett jogos” zsidó hallgatókat sem engedték beiratkozni, holott a törvény csak az elsőévesekre vonatkozott. A *numerus clausus* bevezetésének első évében a zsidó diákok száma a felsőoktatási intézményekben az 1917/18-as tanévi 6027 főhöz képest az 1920/21-es tanévre 1712 főre esett vissza, mely tehát összesen 4315 fős csökkenést jelentett. A legnagyobb arányban a budapesti felsőoktatási intézményekben, ahol az izraelita hallgatók aránya 3880 fővel lett kevesebb. Vidéken (Szegeden, Debrecenben, Pécsen) valóban magasabb volt az összes évfolyamon a zsidóság aránya a fővároshoz képest, ennek hátterében azonban az állt, hogy ezekben az intézményekben a felsőbb éves izraelita hallgatók beiratkozását a törvény értelmében továbbra is engedélyezték a felvételi bizottságok.⁷ A Pázmány Péter Tudományegyetem által követett gyakorlattal az ETE rektorai és kari vezetői nem értettek egyet. Véleményük szerint a *numerus clausus* egy pontatlanul és rosszul megfogalmazott törvény volt, mely erős antiszemita éllel rendelkezett. Azonban kétség sem fér hozzá, hogy pont e hiányosságok adták meg a lehetőséget a vidéki egyetemeknek (köztük a pécsinek is), hogy kihasználja a jogszabályban megbúvó kiskapukat, például azt a tényt, hogy a törvény nem határozta meg, miként kell eljárni a megkeresztelkedett vagy áttért zsidók, illetve a külföldön ta-

4 A kibontakozó antiszemita hangvételű akciók során a keresztény hallgatókban fel sem merült, hogy az egyetemre való felvétel vagy az egyes tanársegédi, gyakornoki állások elnyerése során különböző szakmai szempontok, a rátermettség vagy az alkalmasság döntsön. Az egyetemisták elvárták az államtól, hogy nekik, mint „törzsökös keresztény magyar” csoport tagjainak biztosítsa az álláslehetőségeket és az egzisztenciális biztonságot. Magát az egyetemet is elsősorban a társadalmi felemelkedés szükségszerű állomásának, semmint olyan intézménynek tekintették, amely őket az általuk választott hivatás szakmai elsajátítására és gyakorlására készíti fel. Ebből kifolyólag a keresztény hallgatók nem is látogatták gyakran az előadásokat. PAKSY 2019b. 129–130.

5 PTE EL VIII.101.b. 15. d. 1285–1925/26. A Werbőczy és Csaba Bajtársi Egyesület, a Nagy Lajos Bajtársi Egyesület, a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete, a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete és a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete kérvénye a numerus clausus pontos betartása érdekében, 1923. december 17.

6 PTE EL VIII.101.b. 15. d. 1285–1925/26. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1924. évi január hó 30-i IV. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1924. január 30.

7 Kovács 2012a. 131–135.

nuló izraelita hallgatók esetében.⁸ Ennek a gyakorlatnak a helyességét maga Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter is elismerte 1924 júniusában.⁹ A pécsi egyetem vezetőségének álláspontját, nemcsak a diszkrimináció és a szélsőjobboldal előretörése ellen való küzdelem vagy az alapvető emberi jogok mellett való harc és meggyőződés vezette,¹⁰ hanem az a tudat is, hogy az egyetemre jelentkezett keresztény diákok száma önmagában sokszor nem volt elégséges a felsőoktatási intézmény megfelelő működéséhez.¹¹ A pécsi egyetem hozzáállása így lehetővé tette, hogy a Pázmány Péter Tudományegyetemről eltáncsolt „szerzett jogos” hallgatók egy része tovább folytathassa tanulmányait.¹²

Ha a vidéki egyetemek első évfolyamain mégis magasabb volt a zsidó diákok aránya, mint az előírt 6%, annak oka az volt, hogy a felvett keresztény hallgatók jelentős része, akár az évfolyam kétharmada nem jelent meg az egyetemen az oktatás megkezdésekor.¹³ Arról nem is beszélve, hogy – ha az első szemeszteres és végzős egyetemisták közötti arányokat vizsgáljuk – a keresztény hallgatók között nagyobb volt a lemorzsolódás mértéke

⁸ PAKSY 2019a. 102., 105–106.

⁹ Klebelsberg Kunó 1924 júniusában teljes mértékben igazat adott az egyetem ellen felhozott vádakokat cáfoló pécsi rektornak, Halasy-Nagy Józsefnek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter elismerte azt a gyakorlatot, miszerint a beiratkozási engedélyeket a keresztény hallgatók számára kiadott engedélyek alapján számítják ki és határozzák meg, hogy az egyes fakultások esetében a törvény által előírt 6%-os kvóta hány zsidó vallású fiatalnak felel meg. Viszont a keresztény hallgatók a beiratkozási engedélyeket nem minden esetben vették igénybe, ugyanis sokszor előfordult, hogy visszaléptek, vagy más egyetemre iratkoztak be, ami az izraelita fiatalokra nem volt jellemző. A zsidó hallgatók arányát az is növelte, hogy a keresztény felsőbb éves hallgatók körében erőteljesebb átjelentkezési tendencia is mutatkozott, arról nem is beszélve, hogy a törvény megszületése előtt az egykori pozsonyi egyetemen a zsidóság igen magas arányban képviseltette magát, az ő tanulmányaik korlátozását pedig a törvény nem írta elő. Klebelsberg engedékeny magatartására az ország külpolitikai helyzete is magyarázattal szolgálhat, hiszen a *numerus clausus* antiszemita éle kedvezőtlenül befolyásolhatta az ország külpolitikai esélyeit, köztük az éppen esedékes népszövetségi kölcsön felvételének sikerességét, melyre szintén 1924 júniusában került sor, így a jogszabály zsidóellenes szándékát nyíltan nem lehetett felvállalni. Márpedig a vidéki egyetemek felelősségre vonásának híre a *numerus clausus* be nem tartását illetően biztosan eljutott volna a Népszövetséghez és a győztes országokhoz is. Kovács 2012a. 131–141.; PAKSY 2019b. 139.; Joó 2019. 80.

¹⁰ PAKSY 2019a. 105.

¹¹ A *numerus clausus* törvény bevezetése után sem növekedett meg drasztikus módon az érettségi megszerzése után felsőoktatásba jelentkező keresztény diákok száma, ellentétben a zsidó hallgatókéval, akik körében mindvégig hagyományosan magasabb volt a továbbtanulók aránya. Kovács 2012a. 33–36.

¹² FEKETE 2012. 149.

¹³ KOVÁCS 2012a. 131–141. A keresztény hallgatók távolmaradásának lehetséges oka anyagi háttérükkel is magyarázható. Ellentétben a zsidó lakosság többségével, akik városiak voltak, a keresztény társadalmi csoportok nagy része agrártelepülésen élt, így ők elsősorban a lakóhelyük közelében lévő oktatási intézményekben folytatták tanulmányaikat, hiszen a távolabbi oktatás költségeit sok esetben nem tudták finanszírozni, ellentétben a zsidósággal, akik oktatási lehetőségei ilyen szempontból előnyösebbek voltak amiatt, hogy az iskolák helyi szinten elérhetőek voltak számukra. Az egyetemre beiratkozott hallgatók nagyrésze is anyagi gondokkal küszködött. Összehasonlítva a külföldi egyetemek beiratkozási költségeivel látható, hogy Magyarországon az egyetemi tandíj szinte kifizethetetlenül magas volt. A hallgatók kiadásához továbbá hozzáadódott a szigorlat, az alapvizsga és a különböző laboratóriumok használati díja, illetve a szállás és az étkezés ára is. Mindezek súlyos anyagi terhet jelentettek a családoknak és a diákoknak, akik sokszor még a tandíjtámogatás és a különböző segélyek mellett sem tudták gördülékenyen folytatni tanulmányaikat. Kovács 2011. 41.; FENYVES 2012. 152.; GALI 2018. 116.; POHÁNKA – LENGVÁRI 2011. 60.; FEKETE 2012. 52–64., 103–114., 116–124.

is, mely szintén eltolhatta a keresztény és izraelita ifjúság megoszlásának arányát.¹⁴ Ebből fakadóan a zsidó diákok felülreprezentáltsága a diplomát szerzők között is megmutatkozott. A budapesti orvoskari dékán, Kenyeres Balázs 1931-ben az 1920 és 1931 között végzett orvostanhallgatók adatainak vizsgálatával megállapította, hogy a pécsi egyetemen a zsidó hallgatók aránya 17,1% és 63,4% között mozgott. 1921 és 1930 között a pécsi egyetemen 501 orvosi diplomából 426-ot zsidó hallgató szerzett meg.¹⁵

A turulista és emericánás hallgatók a húszas–harmincas években nem tágtítottak ideológiai meggyőződésük mellől, és sorra szervezték különféle antiszemita mozgalmaikat, melyek közül a leglátványosabb akció az 1933/34-es beiratkozási sztrájk volt. Ennek az epizódnak a vizsgálata azért is indokolt, mert ezen keresztül jól bemutatatható azoknak az eszközöknek a széles palettája is, amelyet a harmincas évek elején a bajtársi egyesületek a politikai jellegű érdekeik érvényesítése érdekében vetettek be, de megvilágítható a kormányzat és az egyetemek hozzáállása is a hasonló jellegű akciókhoz. Jelen írás egy a pécsi bajtársiak antiszemita megmozdulásait vizsgáló kutatás része, mely a korabeli sajtóforrások felhasználásával az 1933/34-es beiratkozási sztrájk országos kontextusának, a pécsi események hátterének feltárására törekszik.

A Turul Bajtársi Szövetség

A Turul Bajtársi Szövetség 1919-ben jött létre *Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti „Turul” Szövetség* néven budapesti székhellyel.¹⁶ A húszas évek során sorra alakultak a szövetségbe tagozódó bajtársi egyesületek szerte az ország egyetemein.¹⁷ A Turul Szövetség szervezeti felépítését és szokásrendjét a német Burschenschaftok mintájára alakította ki. Az eredeti német szervezeti elemeket honfoglaláskori és középkori magyar, illetve latin elnevezésekkel váltotta fel.¹⁸ A Turul Szövetség céljai között határozta meg a keresztény-nemzeti érzés és hazaszeretet hangsúlyozását, továbbá tanulmányi, kulturális, gazdasági, szociális kérdések napirenden tartását. Emellett a tagok testi nevelésében is tevékenyen részt kívánt venni. Ideológiai-politikai céljai között megjelent a széthúzó magyar társadalom és nemzet bajtársi eszmén keresztül való egységesítése.¹⁹

A Turul ideológiájának hangsúlyos eleme volt az antiszemitizmus, mely áthatotta az egyesület 1920-as és 1930-as évekbeli tevékenységét.²⁰ A Turul Szövetség ideológusai a „zsidókérdést” társadalmi-szociális problémaként közelítették meg, mivel úgy vélekedtek, hogy a szociális kérdések megoldása összefüggésben áll a társadalom és a gazdaság korabeli

---

¹⁴ LADÁNYI 2000. 87–89.

¹⁵ BENKE 1999. 137. A Péccsett oklevelet szerző zsidó hallgatók karonkénti megoszlásához lásd továbbá: LENGVÁRI 2008. 398–399.; LENGVÁRI 2015. 225–226.

¹⁶ SZÉCSÉNYI 2009. 133.

¹⁷ ROZS 1989. 173–174.

¹⁸ ROZS 1989. 178.

¹⁹ SZÉCSÉNYI 2009. 133–134.; UJVÁRY 2019. 45.

²⁰ KEREPESZKI 2009. 74., 78. A Turulban az 1930-as évek második felétől az antiszemitizmus mellett fel erősödött a németellenesség is. Lásd: ROZS 1996. 233.; ROZS 1999. 249–253.; UNGVÁRY 2016. 29–31.; KEREPESZKI 2009. 79–85.

állapotával.²¹ Ambrus József – a Turul Szövetség ideológusa – a *Bajtársban*²² megjelentetett 1938-as cikkében a „*magyar társadalom betegségéről*” értekezett, melynek okát az „*idegen uralomban*”, azaz a zsidóság vétkes tevékenysége nyomán létrejött egészségtelen vagyon- és jövedelemmegoszlásban látta. Ez pedig – véleménye szerint – szükségessé teszi a magyar faj védelmét, sőt a faji törvények megalkotását is.²³

A Turul legfőbb politikai törekvése a zsidókérdés radikális megoldása volt, melynek gyakorlati elemét az 1920-as években a *numerus clausus* szigorúbb alkalmazására és a felvételre kerülő zsidó hallgatók számának jelentős csökkentésére irányuló követelés jelentette.²⁴ Az 1930-as évek folyamán kibontakozó törekvéseik azonban már nem korlátozódtak kizárólag a *numerus clausus*ra, programjukban egyre nagyobb hangsúlyt nyert a zsidóság fajjá nyilvánítása, valamint a részesedésük korlátozása a kulturális és gazdasági szférában. Az 1938-as első zsidótörvényt nem tartották elégségesnek, s követelték a zsidóság faji kisebbséggé nyilvánítását, amellet a vegyesházasságok és a névmagyarosítás megtiltását, az állampolgárság felülvizsgálatát, a zsidó bankok és a zsidók földvásárlási jogának elvételét, valamint az egyes értelmiségi pályákra megállapított 20%-s kvóta csökkentését. Ezek a törekvések az 1939-es második és az 1941-es harmadik zsidótörvény előzményéül is szolgáltak.²⁵

Az akkor még Budapesten működő Erzsébet Tudományegyetemen az Orvostudományi Kar Csaba Bajtársi Egyesülete 1921-ben alakult meg, majd ezt követte a jogi karon működő Werbőczy Egyesület 1922 őszén. A Turul Szövetség pécsi kerületeinek megalakító táborozására 1924. március 17-én került sor. A korporációk közül a Werbőczy és a Csaba Bajtársi Egyesület jellemezte leginkább a Turul itteni tevékenységét, mivelhogy ez a két egyesület a Turul teljes pécsi fennállása alatt működött. Ez nem volt elmondható a bölcsészhallgatók Árpád Bajtársi Egyesületével kapcsolatban, mely 1926. március 16-án alakult meg, s miután a második bécsi döntés következményeként a pécsi bölcsészkart 1940-ben Kolozsvárra helyezték át, a karral együtt a Turul Szövetséghez tartozó bölcsészek is távoztak a városból.²⁶

A Foederatio Americana

Az 1933/34-es tanévben kibontakozó beiratkozási sztrájkban a Turul Egyesületen kívül a kor másik számottevő bajtársi szervezete, a Foederatio Americana is részt vett, mely 1921. június 21-én jött létre Budapesten, mint az első keresztény katolikus bajtársi egyesület. Ez a szer-

²¹ Rozs 1996. 242. Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződést követően az országban erős inflációs hullám söpört végig, mely elsősorban a háborús eladósodásból fakadt. A helyzetet az is rontotta, hogy a jóvátételi kötelezettség miatt a győztes országokat zálogjog illette meg, melynek hatására Magyarország nem jutott hozzá külföldi kölcsönökhöz, hogy azok segítségével stabilizálja az ország pénzügyi rendszerét. (Erre 1924-ben került sor a népszövetségi kölcsön megszerzésével.) A jelentkező inflációt a kormány az állami hivatalnokok körében véghezvitt leépítési hullámmal és fizetésük csökkentésével, úgynevezett takarékosági programmal kívánta megoldani. Ennek hatására az egykori erős, fix fizetéssel rendelkező középosztály helyzete kétségkívül megrendült, mely táptalajként szolgált a „középosztály lesüllyedéséről” szóló képzetek kialakulásához. Feltételezhetően az imént leírt tapasztalatok voltak a legfontosabb mozzatgerő a magyar bajtársi ifjúság körében is kibontakozó, a középosztály és a „keresztény magyar társadalom védelmét” célzó jelszavaknak, melyeket zömében antiszemita akciók követtek. BÓDY 2020. 768–769.

²² A Turul Szövetség központi lapja. Rozs 1996. 233.

²³ AMBRUS József: A magyar társadalom beteg. *Bajtárs*, 1938. július–augusztus 5. Idézi: Rozs 1996. 242.

²⁴ KEREPESZKI 2011. 262–263.

²⁵ LADÁNYI 1995. 274.

²⁶ ROZS 1989. 179–185.

vezet rövid idő alatt nemcsak az egyik legnagyobb magyar katolikus diákegyesületté, hanem az egyik leghatalmasabb társadalmi egyesületté terebélyesedett a korszakban. A Foederatio Emericana első pécsi corporatiója, a *Quinque* 1923-ban alakult meg, később a taglétszám növekedésével 1925-ben jött létre a *Ludovicana* és a *Barania* corporatio, 1927-ben alakult meg a Tolna megyeiek közösségét célzó *Alta Ripa*, 1935-ben pedig az *Istropolitana*.²⁷

Az Emericana elsődleges célja a keresztény és nemzeti eszmék közvetítése volt az egyetemisták és főiskolások számára úgy, hogy mindeközben a Turulhoz képest egy semlegesebb hangnemet vett fel a magyar nemzet, a magyar fajiság kérdésének propagálása során. A szervezet a társadalmi kirekesztést mellőző hazafiság tanításával párosítva képviselte a keresztény, katolikus erkölchöz való hűség szükségességét, melyet összekapcsoltak a magyar történeti hagyományok kötelező tiszteletével. Ezzel a keresztény vallás és az ősi magyar kultúra összetartozását nyomatékosították.²⁸

A ciszterciek vezetése alatt álló Emericana bajtársi szervezet a konzervatív katolikus felfogást képviselte, így alapelveként rögzítette, hogy politikai tevékenységet nem folytat és tagjaira politikai befolyást nem gyakorol.²⁹ Ez az idea azonban csak normatívaként szerepelt, hiszen a gyakorlatban az Emericana igenis politizált. Állást foglalt a *numerus clausus*, a zsidókérdés, a szociális kérdés, a politikai jobb- és baloldal, a revízió, a bolsevizmus és a nemzetiszocializmus kérdéseiben is. Az igaz, hogy az Emericana vezetői igyekeztek megakadályozni a tagok túlzott politizálását, akár fegyelmi felelősségre vonással is, viszont az 1930-as évek elején ez már csak nagy nehézségek árán sikerült, főként a *numerus clausus* törvénnyel összefüggésben, mely ebben az időszakban nagymértékben foglalkoztatta a közvéleményt.³⁰ Míg 1933 őszén és 1934 elején az Emericana vezetősége ellenezte az egyetemi atrocitásokat és a tervezett diáksztrájkokat, 1938-ban az első zsidótörvény megszületésének idején kiadott kiáltványa már lényeges változást jelentett. E deklaráció második pontja szerint nem feltétlenül tartotta magyarnak a megkeresztelkedett zsidókat, sem azok utódait, harmadik pontjában pedig kimondta, hogy a földművelésből, iparból és kereskedelemből származó nemzeti jövedelemben és vagyonban számarányának megfelelően a magyarságnak is részesülnie kell, másrészt minden kulturális intézményben magyar legyen a vezető. Az egyetemi felvétel során az eddiginél is szigorúbb eljárás alkalmazását indítványozta.³¹

Az 1930-as évek közepétől az Emericana bekapcsolódott a falukutató mozgalomba is, mely során 1935-ben két curia³² végzett falukutató szociográfiai adatgyűjtést.³³ A népi

27 UJVÁRY 2010. 430.; ROZS 1991. 204–205.

28 ROZS 1991. 201–202., 208.

29 POLLNER 1978. 88.

30 ROZS 1991. 200–216.

31 LADÁNYI 1995. 265–284.

32 Az Emericana helyi szintű corporatiói három részből tevődtek össze, melyek közül az egyik volt a leventék és az apródok egyesülése, vagyis *curiája*, melynek élén a *senior* állt. A másik kettő a *dominusok conventje* és a *nagyasszonyok* és a *kisasszonyok famíliája* volt. Az 1930-as években az Emericana szervezetét *blokkok* létrehozásával egészítették ki, melyek egyetemi szakonként, karonként (jogi, orvosi, bölcsész- stb. blokk) gyűjtötték össze a fiatalokat. 1939-ben különválasztották az Emericana világi-társadalmi és ifjúsági mozgalmi tevékenységét egy Társadalmi és egy Bajtársi tagozat létrehozásával. A társadalmi szervezetben működött a *convent* és a *familia*, mely továbbra is a corporatio része maradt, míg a *curia* Bajtársi tagozat néven átvette a blokkok addigi szerepét. Ezután *hivatás curiaként* működött tovább élén a *Dominus Magisterrel*. ROZS 1991. 203.; UJVÁRY 2010. 438–439.; LADÁNYI 1995. 268.

33 LACKÓ 1975. 15.

gondolat és a falukutatás támogatása akár kapcsolatot jelenthetett volna a baloldali körök felé is, de az Emericana központi vezetősége elhatározta magát a *Márciusi Fronttól*, egyedül szociális követeléseiket fogadták el.³⁴

Az 1933-as beiratkozási sztrájk

Bár a *numerus clausus* törvény 1928-as módosításának hatására némiképp növekedett a felvett zsidó hallgatók létszáma a felsőoktatási intézményekben, ez a folyamat 1931 után ismét csökkenő tendenciát mutatott. Ennek hátterében Gömbös Gyula és Hóman Bálint politikája állt, akik jelentősen korlátozták az egyetemekre felvehető izraelita hallgatók számát.³⁵ Hóman nyilatkozataiból hamar kiderült, hogy nem osztja a Bethlen-féle kompromisszumos politizálást, és számos utalást tett arra, hogy a minisztersége alatt törekedni fog a 6%-os kvóta erélyesebb betartására. 1932 őszén utasította is az egyetemeket, hogy a felvételnél a korábbiakhoz képest szigorúbb felvételi eljárást vezessenek be, melynek hatására a zsidó hallgatók száma szinte azonnal csökkenésnek indult.³⁶

A sztrájk meghirdetése és a 30-as bizottságok felállítása

A bajtársiak igyekeztek kihasználni a miniszterelnök és a kultuszminiszter által propagált irányelveket és érvényt szerezni a húszas évek óta hangoztatott követeléseiknek. A pécsi egyetemi hallgatóság egy része³⁷ 1933 novemberében kérvényt nyújtott be a rektornak, amelyben céljaik között fogalmazták meg a keresztény lakosság védelmét a nem-keresztény, azaz izraelita csoportokkal szemben, valamint, hogy megóvják a magyar keresztény ifjúság jogait és érdekeit, nemcsak az egyetemi, de a gazdasági és társadalmi szférákban is. A tagok a memorandum első pontjában megfogalmazták, hogy „*a numerus clausus törvény olyan módon hajtassék végre, hogy általa minden fakultás összhallgatóságának figyelembevételével legyen biztosítva a keresztény magyar ifjúságnak megfelelő számarány. Ennek folyományaként mindaddig zsidó hallgatók az egyetemekre felvételt ne nyerhessenek ameddig a zsidóság országos számarányának megfelelő perceptuális érték el nem éretett.* [sic!]” A második

³⁴ POLLNER 1978. 101.; ROZS 1991. 208–209.

³⁵ Az izraelita hallgatók aránya az 1928/29-es tanévi 9,4%-ról az 1931/32-es tanévre 14,1%-ra emelkedett. Azonban Hóman és Gömbös kultúrpolitikájának eredményeként az izraelita vallású elsőévesek száma az 1931/32-es és az 1938/39-es tanév között 83,8%-kal csökkent. Arányuk az 1938/39-es tanévben az összes felvett hallgató között mindössze 2,4%-ot tett ki. LADÁNYI 1995. 265–284.

³⁶ Kovács 2012a. 212–213.

³⁷ A diáksztrájkokban résztvevő hallgatók pontos száma nem ismert, s mindezidáig nem készültek kimutatások a pécsi Turul-tagok létszámáról sem, így az akciókban résztvevők tényleges számára nem tudunk következtetni. A Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltárban (PTE EL) folytatott kutatás során feltárt dokumentumok közül csak az 1941/42-es tanév I. szemeszterére beiratkozottak karonkénti megoszlási arányairól készült kimutatások szolgálhatnak viszonyítási pontként, ez alapján a bejegyzett 355 hallgatóból az Emericana 222 hallgatója közül 163 tartozott a jogi karhoz, míg 59 az orvosi karhoz. A Turul Bajtársi Szövetség 70 hallgatót csoportosított, melyből 33 tartozott a jogi karon létrehozott Werbőczy Bajtársi Egyesülethez, míg az orvosi karon felállított Csaba Bajtársi Egyesülethez 37-en tartoztak. Az adatok alapján elmondható, hogy az Emericában a hallgatók 62%-a, míg a Turulban 20%-uk csoportosult. Az 1941/42-es tanévben a bölcsészkarra vonatkozóan nem szerepelnek adatok, mert 1940-től e kar már nem működött Pécsen. PTE EL VIII.101.b. 89. d. 472–1941/42. tanév I. felére beiratkozott azon hallgatókról, akik ifjúsági egyesületek tagjai, 1941. november 24.

pontban igényt tartottak arra, hogy „*az idegen állampolgárok munkavállalási engedélye vonassék vissza*”, illetve a harmadikban követelték, hogy „*a betolakodó idegen fajú bevándorlók szigoruan őriztessenek ellen és e bevándorlás megakadályozására megfelelő törvény hozassék.*”³⁸

Ezek a pontok 1933 decemberében kiegészültek azzal, hogy a külföldi vagy más magyarországi egyetemről érkező távozási bizonyítvánnyal rendelkező zsidó hallgatókat csak abban az esetben vegye fel az egyetem, ha a számarányuk a felvettek között kisebb, mint az országos, illetve a zsidók külföldön szerzett diplomáikat ne honosíthassák az országban. Felhívták a magyar társadalom figyelmét, hogy kizárólag csak magyar ügyvédhez, mérnökhöz vagy orvoshoz forduljanak, csakis magyar üzletben vásároljanak, kizárólag keresztény magyar iparosokkal dolgoztassanak, s csak a magyar sajtótermékekre fizessenek elő.³⁹

Követeléseik nyomatékositása érdekében 1933. november 29-én a pécsi Csaba Bajtársi Egyesület vezetősége és az egyetemi ifjúság egy része összeült az Erzsébet Tudományegyetem fizikai előadótermében. A megalakult bizottság úgy határozott, hogy az egyetemisták csütörtök reggel 8 órától hétfő reggel 8 óráig az előadásokon demonstrációképpen ne jelenjenek meg. Az előadásoktól való tartózkodásra röpcédulákkal hívták fel az ifjúság figyelmét,⁴⁰ melynek szövege a következő volt:

„*Egyetemi polgárok! 1. Csütörtök reggel 8 órától hétfő reggel 8 óráig előadásra nem megyünk! 2. Szombat délután 3 órakor nagygyűlés a Központi Egyetem fizikai előadó-jában. 3. Rendzavarás tilos! 4. Elvárjuk minden keresztény egyetemi polgártól, hogy az általuk meghatalmazott bizottság rendelkezéseit elfogadják és annak mindenben eleget tegyenek!*”⁴¹

Az előadások bojkottja a beiratkozási sztrájk pécsi vonatkozásának közvetlen előzménye, valamint egy központilag irányított és kezdeményezett szervezkedés része volt: a pécsi eseményekkel egyidőben a szegedi és a debreceni diákok is hasonló akciót határoztak el a saját gyűléseiken.⁴² Az egyes egyetemek közötti szoros együttműködést és kooperációt a felállított 30-as bizottságok biztosították, melyek feladata az volt, hogy fenn-tartsák a kapcsolatot a többi egyetem hallgató-

1. kép

³⁸ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Az egyetemi ifjúság sérelmei a zsidóság előtörésével és a numerus clausus törvény be nem tartása miatt, 1933. november 20.

³⁹ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetem ifjúságának állásfoglalása az egyetemre felvehető zsidóság számáról, 1933. december 12.

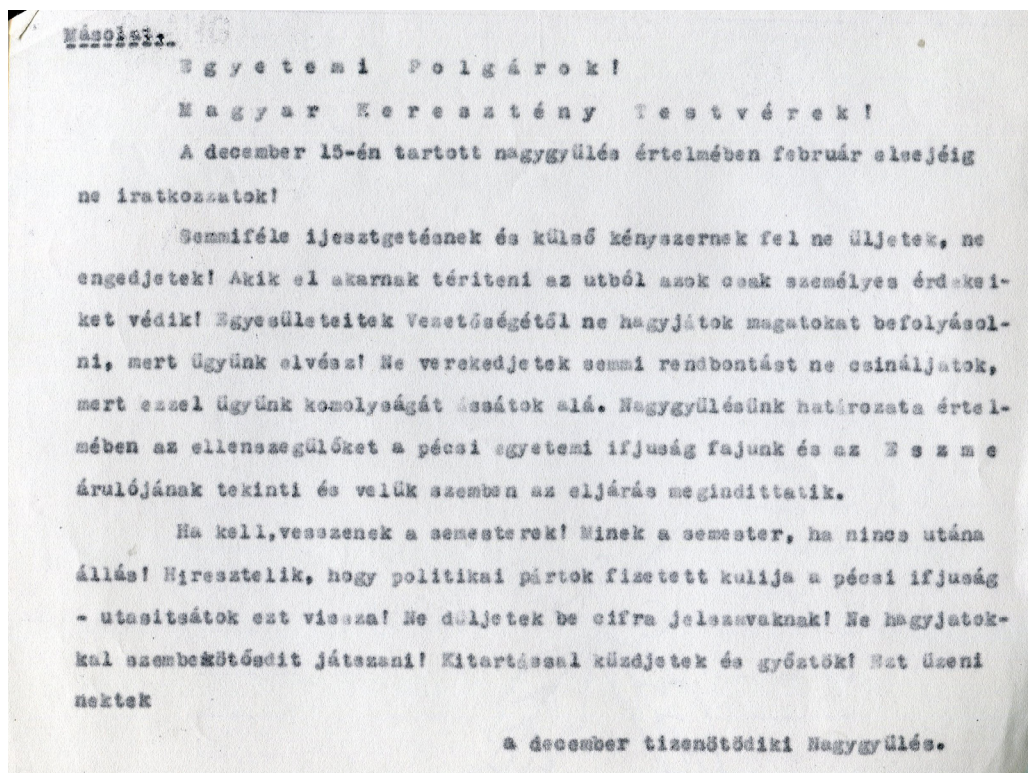
⁴⁰ PTE EL VIII.101 b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat az 1933. november 29-én tartott bizottsági ülés határozatáról, 1933. november 29.

⁴¹ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439-1933/34. A pécsi bajtársi egyesületek szórólapja, 1933. november 29. Kiemelés az eredetiben.

⁴² Az egész ország egyetemi ifjúsága együttesen kéri a numerus clausus végrehajtását. *Pesti Hírlap*, 1933. november 22.

ságával, és hogy közös fellépés esetén egyeztessék a különböző intézmények diákjainak akcióit.⁴³ Innentől az ország egyetemi ifjúságának igen nagy hányadát tömörítő bajtársi egyesületek egységesen és közösen követelték a *numerus clausus* és a többi pont mihamarabbi megvalósítását.⁴⁴

Pécsett 1933. december 15-én a 30-as bizottság által megtartott keresztény ifjúsági nagygyűlés kimondta, hogy – mivel a kormánytól kívánságaik teljesítésére ígéretet nem kaptak – az 1933/34-es tanév II. szemeszterére nem iratkoznak be.⁴⁵ Kívánságaik között a *numerus clausus* erélyesebb végrehajtása, az idegen állampolgárok munkavállalási engedélyének visszavonása és a zsidóság szigorú ellenőrzése is szerepelt. A nagygyűlés ismételten röpcédulákkal informálta az egyetemistákat a határozatról:

2. kép

„Egyetemi Polgárok!

Magyar Keresztény Testvérek!

A december 15-én tartott nagygyűlés értelmében február elsejéig ne iratkozzatok be! Semmiféle ijesztgetésnek és külső kényszernek fel ne üljetez, ne engedjetez! Akik el akarnak téríteni az utból[,] azok csak személyes érdekeiket védik! Egyesületeitek

⁴³ Feloszlatták mindhárom vidéki egyetem harmincas bizottságát. *Pesti Napló*, 1934. január 9. 5.

⁴⁴ Az egész ország egyetemi ifjúsága együttesen kéri a *numerus clausus* végrehajtását. *Pesti Hírlap*, 1933. november 22.

⁴⁵ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1934. évi január hó 31-i V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1934. január 31.

Vezetőségétől ne hagyjátok magatokat befolyásolni, mert ügyünk elvész! Ne verekedjetelek[,] semmi rendbontást ne csináljatok, mert ezzel ügyünk komolyságát ássátok alá. Nagygyűlésünk határozata értelmében az ellenszegülőket a pécsi egyetemi ifjúság fájunk és az Eszme árulójának tekinti és velük szemben az eljárás megindíttatik. Ha kell, vesszenek a semesterek! Minek a semester, ha nincs utána állás! Híresztelik, hogy politikai pártok fizetett kulija a pécsi ifjúság – utasítsátok ezt vissza! Ne düljete be cifra jelszavaknak! Ne hagyjátok szembekötösdit játszani! Kitartással küzdjete és győztök! Ezt üzeni nektek a december tizenötödiki Nagygyűlés. [sic!]⁴⁶

Hasonló történt Debrecenben is 1933. december 30-án, amikor is az egyetemi hallgatóság 30 főből álló bizottsága gyűlést tartott, melyen a pécsi és a szegedi egyetemi küldöttek is részt vettek, és közös rendelkezés alapján deklarálták, hogy a következő szemeszterre nem iratkoznak be egészen addig, amíg a sérelmeik orvoslására megoldást nem látnak.⁴⁷ Ezzel kezdődött meg a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemen is az 1933/34-es beiratkozási sztrájk.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a fejleményekre reagálva 1934. január 8-ra összehívott értekezleten kimondta a 30-as bizottságok feloszlását, melyet azzal indokolt, hogy létrejöttük ellentétes az egyetemi fegyelmi szabályzatokkal.⁴⁸ Ezenkívül a hallgatókat is figyelmeztette, hogy ha nem tesznek időben eleget a beiratkozási kötelezettségeiknek, az a félév elvesztését fogja maga után vonni.⁴⁹ Hóman Bálint rendelkezését már aznap továbbította a szegedi, a debreceni és a pécsi egyetem rektora a hallgatóság felé és megkezdték a 30-as bizottságok felszámolását.⁵⁰

Ilyen légkörben kezdődött az 1933/34-es tanév második szemeszterére meghirdetett beiratkozási sztrájk, melynek jelentőségét egyértelműen az adta, hogy ez nem egy önálló vállalkozás volt a pécsi bajtársiak részéről, hanem egy közös akció a budapesti, a szegedi és a debreceni egyetemek hallgatóságával együtt. E mozgalom során a diákszervezetek országos szinten hangolták össze lépéseiket, ezáltal egységesen léptek fel a már 1920-as években hangoztatott célok elérésért.

46 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A december tizenötödiki Nagygyűlés által kibocsájtott röpirat, 1933. december 15.

47 Beiratkozási sztrájkot határoztak el a debreceni egyetemi hallgatók. *Magyar Hírlap*, 1933. december 31. 4.; KEREPESZKI 2009. 242–243.

48 A budapesti tudományegyetem 1912-es fegyelmi szabályzata alapján az egyetemeken tanuló hallgatók nem állíthattak fel semmilyen testületet az egyetemi rektor előzetes engedélye nélkül. Ugyanezen szabály vonatkozott az egyetemi diákság által létrehozott gyűlésekre is, melyek esetében az is kitétel volt, hogy csak olyan ügyeket tárgyalhattak, melyek közvetlenül érintették őket. Az ilyen jellegű eseményeken csakis olyan személyek vehettek részt, akik az egyetem joghatósága alá tartoztak, tehát diákok vagy tanárok. Az engedélyezett gyűlések ellenőrzése végett a kari dékánok által megbízott tanárok bármikor megjelenhettek ezeken az összejöveteleken és abban az esetben, ha a tárgyalt témák eltértek az egyetemi szabályzattól, joguk volt a gyűlést feloszlítani és a hallgatókat felelősségre vonni. *A budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem tanulmányi, fegyelmi és tandíj szabályzata*. Budapest, 1912.

49 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A m. kir. Erzsébet tudományegyetem rektori hirdetménye, 1934. január 8.

50 Feloszlatták a pécsi egyetemi ifjúság 30-as bizottságát. *Dunántúl*, 1934. január 9. 3.

A sztrájk meghatározó pécsi eseményei

Pécsett az 1934. január 7-én kezdődő beiratkozás békés körülmények között zajlott, bár szórványosan indult meg. Eleinte úgy tűnt, hogy a korábbi jelszavak szinte alig befolyásolják a történéseket.⁵¹ A fordulatra január 11-én került sor, amikor az egyetem központi épületében röpcédulákat⁵² függesztettek ki ismeretlenek, melyek az 1933. december 15-én elfogadott nagygyűlési határozatokat ismételték meg, hangsúlyozva a hallgatók beiratkozási sztrájkhoz való csatlakozásának fontosságát.⁵³

Azonban a sztrájkot hirdető egyetemistáknak fel kellett ismerniük, hogy a kiadott jelszavak és röpcédulák nem érték el a kívánt eredményt, ugyanis a beiratkozók száma napról napra növekedett. A Quinque Americana pécsi corporatiója – amely kezdetben támogatta az ügyet – ki is hátrált a mozgalomból és a beiratkozás mellett foglalt állást.

Az akció azonban ezzel nem ért véget, mivel az Americana vezetőségi hozzáállásával ellentétben az emericánás tagok a sztrájk folytatása mellett döntöttek. Annak érdekében, hogy ezt a vezetők számára is nyilvánvalóvá tegyék, az 1934. január 17-re meghirdetett gyűlésre tüntetőleg nem mentek el. Hogy álláspontjukat közöljék, a következő nyilatkozatot adták ki: „*A mai gyűlés elmarad. A pesti káptalan árulója az ifjúságnak és eszméinek. Mi nem iratkozunk. A pécsi emericánás ifjúság.*”⁵⁴ Mindez jól mutatja, hogy január 17-én a diákok jelentős része még támogatta bojkottot és kiállt mellette.⁵⁵ A sztrájkolók az Americana döntését a következő feliratot tartalmazó röpcédulákkal kritizálták: „*Az Americana Quinque Ecclesiensis corporatioja január 17-én este elárulta a magyar keresztény ifjúságot!!!*”⁵⁶

Fontos megjegyezni, hogy időközben a Budapesten működő Turul Szövetség központi vezetősége – a későbbiekben ismertetendő országos fejlemének fényében – elhatárolódott a bojkott támogatásától, melyet 1934. január 12-én közhírré is tett: „*Bajbajutott bajtársainkat*

3. kép

51 A pécsi egyetemen rend van, de az ifjúság nem hajlandó beiratkozni. *Dunántúl*, 1934. január 13. 1.

52 Ezek a röpiratok nem feleltek meg a korban elfogadott sajtótörvény rendelkezéseinek, mivel nem volt rajtuk feltüntetve az érte felelősséggel tartozó személy neve, csak a nyomda megnevezése (Magyar Könyvnyomda). A rektor, Pázmány Zoltán ezek után felhívta az egyesületek vezetőinek figyelmét arra, hogy csakis tájékoztató jellegű szövegeket lehet kifüggeszteni az egyetem központi épületében lévő hirdetőtáblákra. PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A rektor határozata az egyetem területén kifüggeszthető röpcédulákról, 1934. január 22.

53 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Az egyetemi hallgatók által meghatalmazott előkészítő bizottság röpcédulája, 1934. január 11.

54 A röpirat szövegét idézi: Pécsett tovább tart a beiratkozási sztrájk. *Esti Kurír*, 1934. január 18. 8.

55 Pécsett tovább tart a beiratkozási sztrájk. *Esti Kurír*, 1934. január 18. 8.

56 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Röpirat az Americanáról, d. n. Kiemelés az eredetiben.

nem hagyjuk. Álláspontunkat és kívánalmainkat fenntartjuk. Bebizonyítottuk egységünket. Iratkozzunk be.”⁵⁷

A Turul pécsi vezetősége a központi vezetőség álláspontját ismerve a kivárás mellett döntött, melynek már 1934. január 13-án – egy nappal a budapesti határozat után – hangot is adott:

„Egyetemi polgárok! Turulisták! A tegnapi nap országos eseményei arra engednek következtetni, hogy ebben a félévben ismét fellángol az ország összes egyetemein és főiskoláin az a harc, amit a numerus clausus betartása érdekében a megelőző félévben folytatott az ifjuság. Mivel az ifjuság még most sem szűnő elégedetlensége esetleg az egyetemek bezárását vonhatja maga után, nehogy elveszítsétek a beiratkozásra befizetendő és nagy nehézségek árán megszerzett pénzeteket, a helyzet megfelelő tisztázásáig, – amit a beiratkozási idő lejárta előtt remélünk, – saját érdekekben várjatok intézkedésünkre! [sic!]⁵⁸

Január 17-től azonban a pécsi bajtársiak módszerei radikalizálódtak, melyet egyértelműen befolyásolt a bajtársi egyesületek vezetőségeinek elpártolása a mozgalomtól. Ettől kezdve megpróbálták meggyőzni, megfélemlíteni a beiratkozókat azzal, hogy figyelemmel kísérték és feljegyezték azok neveit, akik eleget tettek a jelentkezési kötelezettségeiknek. Ezáltal nyomást kívántak gyakorolni a társaikra és erővel igyekeztek elérni a sztrájk folytatását. A rektor ennek hatására elrendelte, hogy a központi épületbe csakis azok a hallgatók léphetnek be, akik igazolni tudják, hogy a beiratkozásuknak szeretnének eleget tenni.⁵⁹

Ennek következtében a hallgatói csoportosulás január 18-tól már az utcán, a főbejárat előtt koncentráldott. A sztrájkolók továbbra is felírták a jelentkező hallgatók neveit, megpróbálták lebeszélni őket a félévre való beiratkozásról vagy „igazoltatták” őket. A postán is összegyűlt egy diákcsoport, akik azokat a társaikat ellenőrizték, akik postai úton akarták benyújtani a beiratkozáshoz szükséges papírjaikat.⁶⁰ A rektor így rendőri erő

4. kép

57 A röpirat szövegét idézi: Egyre impozánsabb a beiratkozási sztrájk. *Magyar Jövő*, 1934. január 14. 1.

58 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A Turul Szövetség Fővezérségének röpirata, d. n. Kiemelés az eredetiben.

59 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1934. évi január hó 31-i V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1934. január 31.

60 A Műegyetemen még mindig tart a diáksztrájk. *Pesti Hírlap*, 1934. január 19. 4.

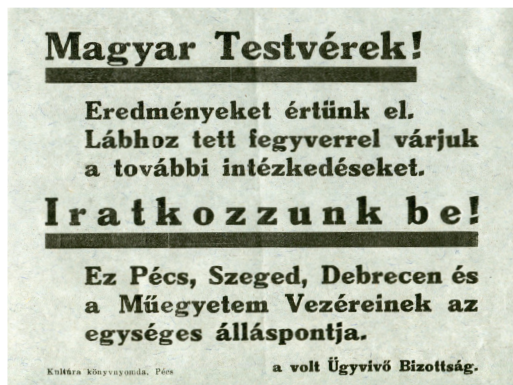
alkalmazása mellett döntött, az utcai gyülekezés ugyanis a jogszabályok értelmében tilos volt. A rendőri fellépésre azonban csak nagy huzavona után került sor, akkor is csak főispáni közbelépésre. A kitérő rendőrök a továbbiakban csak a főbejárat előtti tömörülést oszlatták fel, míg az egyetem Rákóczi úti frontja előtti hármas, négyes utcai csoportosulásokat nem bántották.⁶¹ Az intézkedés során két egyetemi hallgatót fegyelmi eljárás alá vontak.⁶²

A pécsi egyetem vezetősége mindent megtett, hogy jobb belátásra bírja a fiatalságot, így a beiratkozási időszakot január 18-a helyett február 27-ig meghosszabbította.⁶³ A rektor ezenkívül szintén sikerként könyvelhette el, hogy – csatlakozva az egyetemi vezetőség példájához – a már beiratkozott egyetemi hallgatók is jelentkezésre buzdították társaikat egy röpcédulával. Az üzenet a következőképpen szólt:

„Magyar Testvérek! Eredményeket értünk el. Lábhoz tett fegyverrel várjuk a további intézkedéseket. Iratkozzunk be! Ez Pécs, Szeged, Debrecen és a Műegyetem Vezéreinek az egységes álláspontja.”⁶⁴

A felhívásra 1934. január 18-án tömegesen jelentek meg az egyetemisták beiratkozni.⁶⁵ Bár volt rá egy-két példa ezt követően is, hogy a hallgatók tiltakozó sétát szerveztek, vagy egymásnak a következő módon köszöntek: „*Nem iratkozzunk be!*”,⁶⁶ de rendezavarásra nem került sor.⁶⁷

A fejlemények hatására január 19-én a pécsi bajtársi egyesületek vezetői a más egyetemekről érkezett küldöttekkel együtt a késő délutáni órákban gyűlést tartottak, melyen elhatározták, hogy expressz levélben január 25-én Hóman Bálint kultuszminiszterhez fordulnak a pécsi 30-as bizottság rehabilitálása és a Debrecenből kizárt hallgatók ügyében.⁶⁸ Javaslatuk az volt, hogy amennyiben a miniszter a tagok visszavétele mellett dönt, az ifjúság beszünteti a bojkottot és január 26-án beiratkozik.⁶⁹ Ebből jól látható, hogy a pécsiek kifejezett szándéka volt, hogy legalább január 25-ig kitartsanak a sztrájk mellett, a további fejlemények tehát a vallás- és közoktatásügyi miniszter kezében voltak.

5. kép

61 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1934. évi január hó 31-i V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1934. január 31.

62 Megakadályozott beiratkozások a pécsi egyetemen. 8 *Órai Újság*, 1934. január 19. 5.

63 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1934. évi január hó 31-i V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1934. január 31.

64 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A volt Ügyvivő Bizottság röpirata, d. n. Kiemelés az eredetiben.

65 Ma döntött a Műegyetem nagytanácsa a kizárt diákok fellebbezéséről. *Esti Kurír*, 1934. január 19. 9.

66 A debreceni kizárt diákok kegyelmet kaptak. *Nemzeti Újság*, 1934. január 20. 7.

67 Az összes egyetemeken megszűnt a beiratkozási bojkott. *Esti Kurír*, 1934. január 20. 3.

68 A kizárt debreceni hallgatók ügyéről lásd a következő fejezetet.

69 A debreceni kizárt diákok kegyelmet kaptak. *Nemzeti Újság*, 1934. január 20. 7.

A tényleges beiratkozási hullám a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a bajtársiak minden igyekezete ellenére 1934. január 20-án megindult, melyhez az is hozzájárult, hogy az ifjúsági vezetők a Műegyetemtől megkapták a Hungária⁷⁰ békenyilatkozatát, melyet a volt 30-as bizottság rögtön a fiatalok tudomására adott „Beiratkozni!”,⁷¹ illetve „Beiratkozunk lábhoz tett fegyverrel!”⁷² szövegezésű röpcédulák formájában.⁷³ A Hungária bejelentése után a pécsi ellenállás napok alatt elvesztette a támogatói bázisát, ezért az oktatás már 1934. január 23-án megkezdődhetett.⁷⁴ Ezzel Pécssett lezárult a beiratkozási sztrájk és helyreállt a rend.⁷⁵

A beiratkozási sztrájk debreceni eseményei

Az 1933. november 30-án bejelentett beiratkozási bojkott Debrecenben a többi egyetemvároshoz képest már igen korai szakaszában radikalizálódni kezdett. 1934. január 10-én egy – a többi magyar egyetemhez képest példátlan – incidensre is sor került. Aznap ugyanis nagyjából 200 hallgató próbált meg behatolni a debreceni egyetem épületébe azzal a céllal, hogy megakadályozzák a beiratkozás mellett döntött társaikat papírjaik leadásában.⁷⁶ Arra azonban nem számítottak, hogy a korábban is jelentkező erőszakos hangulat okán a kapu előtt, a rend fenntartása érdekében egy kisebb rendőri csoport fog állomásozni. Ez rövid időre megtorpanásra kényszerítette az összeverbuválódott tömeget, azonban a csoport új erőre kapva a kiáltások és szóváltások után sikeresen áttörte a rendőri kordont, miközben két személyt súlyosan inzultáltak, egyet pedig megsebeztek.⁷⁷ Ekkor egy Simon József nevű hallgató –, akit már egy korábbi incidens miatt kitiltottak az egyetemről – az ifjúság felé fordult, s tovább hergelte a csoportot. A rektor ezek után vetette be a rendőri erőket⁷⁸ az egyetem falain belül is,⁷⁹ akik egy óra leforgása alatt lecsillapították a kedélyeket, így a beiratkozás tovább folytatódhatott.⁸⁰

---

70 A Hungária Magyar Technikusok Egyesülete 1920-ban alakult meg Budapesten. Szervezeti felépítésében és politikai irányvonalában igen hasonlított a Turul Szövetséghez, minthogy ez a szervezet is a szélsőjobboldali politikát támogatta. Politikai tevékenységei között az évenként megismétlődő antiszemita akciók, atrocitások és tüntetések voltak meghatározók. Lényeges különbség volt azonban, hogy míg a Turul egy országos méretű bajtársi egyesületté nőtte ki magát, addig a Hungária egységei csak Budapesten tevékenykedtek. LADÁNYI 1995. 268–269., 276.; KEREPESZKI 2009. 21.

71 Beiratkozni! *Magyarország*, 1934. január 21. 3.

72 Szombaton megkezdődött a beiratkozás az egyetemeken. *Pesti Napló*, 1934. január 21. 4.

73 Beiratkozni! *Magyarország*, 1934. január 21. 3.

74 A pécsi egyetem rektora január 27-ig meghosszabbította a beiratkozási határidőt. *Dunántúl*, 1934. január 21. 3.

75 PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1934. évi január hó 31-i V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1934. január 31.

76 Beiratkozási sztrájk a magyarországi egyetemeken. *Erdélyi Lapok*, 1934. január 11. 3.

77 Örökre kizárták a debreceni egyetemről a 30-as bizottság tagjait s vezérét, Barcza Gedeont. *Pesti Napló*, 1934. január 11. 3.

78 A rendőrség az egyetem autonóm státusza miatt nem avatkozhatott be a debreceni egyetem területén zajló incidensekbe, egészen addig, amíg a rektor fel nem hatalmazta a hatóságot ezzel a joggal. PAKSY 2019b. 124.

79 A 30-as bizottság tagjait örökre kizárták az egyetemről. *Népszava*, 1934. január 11. 2.

80 Örökre kizárták az egyetemről a debreceni 30-as bizottság tagjait. *Reggeli Hírlap*, 1934. január 11. 1.

Ezzel egyidőben Debrecen utcáin is folytak kisebb összetűzések, melyek során többször előfordult, hogy a bajtársi tagok⁸¹ zsidó származású hallgatótársaikat inzultálták, bántalmazták vagy megfélemlítették. Többek között ilyen jellegű incidensekre került sor a Megyeri úton,⁸² a központi épület előtti villamosmegálló várakozójában vagy az egyetem épületében is.⁸³

Az egyetem megrohamozásában a feloszlott 30-as bizottság tagjai is részt vettek, amellyel megszüntették a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletét szervezetük feloszlásáról. Ellenállásuk makacsságát röpirataik aláírásában is kifejezték: „Az esküje alól hatalmi szóval fel nem oldozható debreceni keresztény egyetemi ifjúság nevében a harmincas bizottság.”⁸⁴ Az Egyetemi Tanács ezért január 10-én a tagok ellen fegyelmi eljárást indított, majd úgy határozott, hogy a 30-as bizottság tagjait és vezérét, Barcza Gedeont örökre kizárja az egyetemről.⁸⁵ A debreceni egyetem épületének bevételi kísérlete és az ezt követő fegyelmi ítéletek fontos mérföldkönek bizonyultak a mozgalom életében, a debreceni 30-as tagok kizárásának hatására ugyanis nemcsak erős szolidaritási hullám indult meg a magyarországi egyetemisták között, hanem ekkortól – ahogy pécsiek példáján már láthatuk – követeléseik közé a 30-as tagok elleni ítélet visszavonását is bevették. E szolidaritást mutatja az is, hogy bár az egyetem nem rendelkezett a tagok teljes névsorával, így csak 17 emberrel szemben tudta érvényesíteni a kizárást, ennek ellenére a diákok sorra jelentkeztek a debreceni rektori hivatalban azzal, hogy ők is a 30-as bizottság tagjai, így kérik a kitiltó határozat érvényesítését. Pár nap leforgása alatt több mint negyven diák vallotta be a szervezetben való részvételét.⁸⁶

Debrecenben január 11-én sem csillapodtak a kedélyek, ugyanis a diákok a következő meglehetősen sértett hangvételű, velős és tömör szövegű röpcédulát kezdték osztogatni: „Bocsánat, hogy élünk Trianon 14. esztendejében. A magyar ifjúság.”⁸⁷ A rendőrség ezek után húsz rendbontó egyetemistát fogott el az utcán. A debreceni diákok a szórólapozás mellett egy furcsa tüntetéshez is folyamodtak: bepólyáztak fejjel járkáltak az utcán, nyakukban pedig a következő szövegezésű tábla lógott: „Így jár az, aki beiratkozik az egyetemre!”⁸⁸ A bepólyáztott fej a mozgalom során többértelmű szimbólummá vált. Eredeti jelentésében a beiratkozó társaik ellen irányult, őket kívánták figyelmeztetni arra, hogy amennyiben megszegik a sztrájkot, akár véres kimenetelre is számíthatnak, tehát fizikai agresszióval fenyegették őket. Viszont az *Esti Kurír* cikke szerint a rendőrökkel való összetűzés kapcsán a rendőri erőszak jelképévé is vált, így fel tudták használni a rendfenntartók

81 Kerepeszki Róbert a Turul Bajtársi Szövetség debreceni szervezeteinek vizsgálata során kimutatta, hogy a Turul az 1922/23-as tanév II. szemeszterében 870 tagot foglalt magába, ez a szám az 1926/27-es tanévre már az 1000 főt is meghaladta. KEREPESZKI 2009. 226–227.

82 Örökre kizárták az egyetemről a debreceni 30-as bizottság tagjait. *Reggeli Hirlap*, 1934. január 11. 1.

83 Örökre kizárták a debreceni egyetemről a 30-as bizottság tagjait s vezérét, Barcza Gedeont. *Pesti Napló*, 1934. január 11. 3.

84 A röpirat szövegét idézi: Örökre kizárták a debreceni egyetemről a 30-as bizottság tagjait s vezérét, Barcza Gedeont. *Pesti Napló*, 1934. január 11. 3.

85 Örökre kizárták a debreceni egyetemről a 30-as bizottság tagjait s vezérét, Barcza Gedeont. *Pesti Napló*, 1934. január 11. 3.

86 Egyre impozánsabb a beiratkozási sztrájk. *Magyar Jövő*, 1934. január 14. 1.

87 A röpirat szövegét idézi: Ma délelőtt újabb gettó-affér volt a Műegyetemen. *Esti Kurír*, 1934. január 12. 1.

88 Szűnőben van az egyetemi ifjúság beiratkozási sztrájkja. *Pesti Hirlap*, 1934. január 12. 3.

elleni negatív hangulatkeltésre is.⁸⁹ A résztvevők közül a rendőrök többeket elfogtak és eljárást indítottak ellenük.⁹⁰

Ezen események hatására az egyetem falain belül szinte tapintható volt a feszültség, mely arra ösztönözte az egyetemistákat, hogy meggondolatlan és vakmerő tetteket hajtsanak végre. E légkörben játszódott le az a január 12-i affér, amikor is a hallgatók körében megjelenő Vargha Zsigmond rektort különféle gúnyos megjegyzésekkel illették, például: „*Itt a zsidóbarát rektor!*” A feléje közeledő diákok támadó magatartása miatt a rektor rendőri segítséget kért, mire a perlekedők elmenekültek.⁹¹

Mindezek ellenére a kompromisszum 1934. január 19-re megvalósulni látszott az egyetem és a hallgatók között Debrecenben is, miután Vay László debreceni főispán tárgyalást folytatott az egyetemi ifjúság vezetőivel, s közölte a diáksággal, hogy a miniszter jóváhagyta a kizárt 30 egyetemista elleni ítélet visszavonását, cserébe az ifjúság a sztrájk beszüntetésére tett ígéretet. Másnap már a hallgatók is a beiratkozás mellett szólaltak fel.⁹² Látható, hogy a diákok döntését leginkább Hóman Bálint miniszter elhatározása befolyásolta, aki január 20-án a *Pesti Napló* tudósítójának is megerősítette, hogy hatálytalanította a 30-as bizottság vezetőjére és tagjaira vonatkozó örökletes kizárási határozatot és új eljárást rendelt el, melyek során a tagok esetében egyenként kell megvizsgálni a körülményeket és annak fejében kell új döntést hozni.⁹³

Az *Est* című folyóirat hamarosan már arról tudósított, hogy január 20-án mintegy kétszáz diák vásárolt beiratkozási ívet. Maguk az egykori 30-as tagok is amellet agitáltak, hogy az eszmét sose felejtsek el a hallgatók, de kezdjék meg a beiratkozást és az ellenállás beszüntetését.⁹⁴ A hangulat oly mértékben enyhült, hogy ezen a napon megtartották a doktori avatásokat is.⁹⁵

A szegedi egyetem passzív ellenállása

A harmadik vidéki, a szegedi Ferenc József Tudományegyetemen 1934. január 11-én az *Esti Kurír* beszámolója szerint a beiratkozás a rendes és megszokott menet szerint zajlott. Az adatok alapján ekkor még csak 80 hallgató iratkozott be, azonban az egyetem vezetősége meg volt róla győződve, hogy január 22-ig valószínűleg az összes diák be fogja nyújtani a kérelmét. Úgy vélték, hogy a hallgatók az elmúlt években mindig a megadott beiratkozási időszak vége felé kezdtek tömegesen megjeleni, így az alacsonyabb beiratkozási létszám eleinte egyáltalán nem okozott aggodalmat.⁹⁶

1934. január 13-án a beiratkozási időszak addig nyugodt hangulata azonban megváltozott a szegedi egyetemen is, miután a debreceni kizárások hírére utasítás érkezett a bajtársiai központi szervezetétől a helybéli diákszervezetekhez, hogy hagyjanak fel a pasz-

89 Ma délelőtt újabb gettó-affér volt a Műegyetemen. *Esti Kurír*, 1934. január 12. 1.

90 Szűnőben van az egyetemi ifjúság beiratkozási sztrájkja. *Pesti Hírlap*, 1934. január 12. 3.

91 Ma délelőtt újabb gettó-affér volt a Műegyetemen. *Esti Kurír*, 1934. január 12. 1.

92 Debrecenben megszűnt a diáksztrájk, mert visszavették a kizárt 30 egyetemi hallgatót. *Dunántúl*, 1934. január 20. 1.; vö. KEREPESZKI 2009. 244.

93 Debrecenben is megnyugodott az ifjúság. *Pesti Napló*, 1934. január 20. 3.

94 Debrecenben ma kétszáz diák iratkozott be. *Az Est*, 1934. január 21. 3.

95 Szombaton megkezdődött a beiratkozás az egyetemeken. *Pesti Napló*, 1934. január 21. 4.

96 Szegeden rendben folynak a beiratkozások. *Esti Kurír*, 1934. január 12. 2.

szívítással és iratkozzanak be. Azonban a szegedi ifúság is szembehelyezkedett a vezetőség állásfoglalásával és kijelentette, hogy szolidaritást vállal a többi más városban sztrájkoló hallgatókkal és január 20-ig nem hajlandó beiratkozni.⁹⁷ A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola diákjait kivéve az egyetemi karok hallgatói tartották magukat a bojkotthoz.⁹⁸

Ám a korábbi hangzatos jelszavak ellenére január 17-én már több mint 400 hallgató iratkozott be a különböző karokra. Ekkor a vezetőség igen erőteljesen bízott benne, hogy a sztrájk lecsillapodik és az események mihamarabb visszatérnek a rendes kerékvágásba.⁹⁹ Ráadásul 1934. január 20-án a szegedi Ferenc József Tudományegyetem hallgatóit három kiáltvány is felszólította a beiratkozásra. Az egyik dr. Lieli Páltól, a feloszlatott 30-as bizottság egykori vezéréből származott: „*Felszólítom az egyetemi ifúságot, hogy miután a demonstráció határideje letelt, most már haladéktalanul tegyen eleget beiratkozási kötelezettségének*”.¹⁰⁰ A másik dr. Regdon Lászlótól, a Turul helyi szervezetének vezetőségétől érkezett, míg a harmadikat az Emericana intézte a hallgatók felé, melyben leszögezte, hogy elítél minden olyan cselekedetet, amely az emericánus szellemmel, az egyetemi esküvel ellenkezik, és amely az ország belső békéjét és külpolitikai esélyeit veszélyezteti. Ezek után a beiratkozások elérték az előző évi tendenciát, így nyugalomban és békésen telt el a beiratkozási időszak utolsó pár napja.¹⁰¹ Január 20-ra virradóra, Szegeden is visszatért a megszokott rend az egyetem életében.

A Műegyetemen zajló események

A budapesti Műegyetem szintén az események debreceni eszkalálódását követően csatlakozott ténylegesen a beiratkozási bojkotthoz, amikor is 1934. január 12-én – miközben az előző szemeszterben elmaradt pótelőadások zajlottak¹⁰² – lejátszódott a diákok körében csak „zsidó-heccnek” nevezett incidens. A másodéves műegyetemisták mechanika előadásán hét zsidó hallgató is megjelent. A konfliktust az okozta, hogy nem a nekik kijelölt padokban foglaltak helyet, hanem közvetlenül a keresztény hallgatók mögött. A tanóra még el sem kezdődött, amikor mozgolódás közepette többen skandálni kezdtek, hogy: „*Zsidók be a gettóba!*”. Eleinte az izraelita hallgatók tiltakoztak a felszólítás ellen, majd hangsúlyozva, hogy csak a rend és béke kedvéért, de végül beültek a „gettópadba”, így a verbális inzultus végül nem vezetett fizikai bántalmazáshoz.¹⁰³

A még aznap megtartott nagygyűlésen a diákság határozottan kiállt a sztrájk mellett, melyről január 13-án délelőtt röpcédulákon tájékoztatták társaikat:

„Keresztény Bajtársaink! Megkezdett mozgalmunkat folytatni fogjuk, mert folytatni kell. A tüntetés volt az utolsó fegyverünk és ehhez nyúlunk most is. A következő félévben nem iratkozunk be. Tovább tüntetünk mindaddig, míg kívánságainkat

97 Helyzetjelentés a négy egyetemről. *Az Est*, 1934. január 14. 3.

98 Tart a beiratkozási sztrájk a Műegyetemen. *Új Nemzedék*, 1934. január 14. 8.

99 Iratkoznak a szegedi egyetemi hallgatók. *Az Est*, 1934. január 18. 12.

100 A hallgatói kiáltvány szövegét idézi: Az összes egyetemeken megszűnt a beiratkozási bojkott. *Esti Kurír*, 1934. január 20. 3.

101 Az összes egyetemeken megszűnt a beiratkozási bojkott. *Esti Kurír*, 1934. január 20. 3.

102 Beiratkozási sztrájk mellett döntött ma a Műegyetem 400 diákja. *Magyarország*, 1934. január 20. 1.

103 Ma délelőtt újabb gettó-affér volt a Műegyetemen. *Esti Kurír*, 1934. január 12. 1.

*nem teljesítik. Aki keresztény magyarnak érzi magát, tartsa erkölcsi kötelességének határozatunk megtartását. A keresztény magyar egyetemi ifjúság.*¹⁰⁴

1934. január 19-én ismét diákgyűlést tartottak, ahol közel 400 hallgató a diáksztrájk folytatása mellett tette le a voksát. Emellett kinyilvánították szolidaritásukat bármelyik vidéki egyetem bezárásának esetére, valamint követelték a Debrecenből kizárt 30 diák visszavételét is (ekkor még nem volt tudomásuk a Hóman és a debreceni hallgatók közötti kompromisszumról).¹⁰⁵ Ezzel egyidőben a műegyetemi folyosók hirdetőabláit különböző röpcédulák lepték el, amelyekkel már nemcsak a bojkott támogatói, hanem a beiratkozás mellett állók és a beiratkozott diákok is kinyilvánították véleményüket. Az ellenállók a következő szórólapot bocsájtották ki: „*Trianon tizennegyedik esztendejében! Bajbajutott bajtársainkat nem hagyjuk! Álláspontunkat és kívánságainkat fenntartjuk!*”¹⁰⁶

A röpcédulapárbaj – úgy tűnik – nem érte el a célját, mert 1934. január 19-től a Műegyetemen számottevően nőtt a beiratkozók aránya. A sztrájk bomlásához a Hungária Bajtársi Egyesület döntése is hozzájárult: a január 19-én tartott gyűlésükön – órákon át tartó egyeztetések és viták után – végül a beiratkozási sztrájk beszüntetése mellett határoztak. Ez a hirtelen elpártolás a mozgalomtól azért is mondható váratlan fordulatnak, mivel alig egy nappal azelőtt, január 18-án a tagság éppen az ellenkezőjét szavazta meg.¹⁰⁷ A Hungária a kihátrálásról szóló nyilatkozatát még aznap megfogalmazta és sürgönyként továbbította a szegedi, a debreceni és a pécsi egyetem diákságának is.¹⁰⁸ A békekiáltvány jel-szava a következő volt: „*Be kell iratkozni!*”¹⁰⁹ Az egyesület döntését azzal magyarázta, hogy a kormánytól jelentős ígéretet kapott a *numerus clausus* által előírt arányszámok szigorú betartására, illetve a diplomás fiatalság körében jelentkező munkanélküliség csökkentésére, mely érdekében már intézkedésekre is sor került, így néhány mérnök a gyáripari vezetőkkel folytatott egyeztetések hatására álláshoz is jutott. Azt is hangsúlyozta a Hungária vezetősége, hogy ha netalán az ígéreteket nem valósítja meg a kormány, még mindig ott van a lehetőség a diákság újbóli egységes fellépésére.¹¹⁰

Ennek ellenére a budapesti ifjúság, beleértve a Hungária tagságát is, nem akarta feltétlenül alávetni magát a nyilatkozatnak. Sokan szerették volna folytatni a sztrájkot mindaddig, amíg a kérelmeikre nem csak ígéreteket kapnak. Ezt mutatja, hogy január 20-án a Hungária egyik szobájába egy újabb nyilatkozat került ki, melyben a tagok leszögezték, hogy nem hajlandóak engedelmessé válni a vezetőség döntésének. Ennek ellenére a rektor és a Hungária Bajtársi Egyesület irányítói is biztosak voltak abban, hogy a rend szépen lassan helyre fog állni, elvégre a diákság ígéreteket és biztosítékokat kapott, ezek megvalósítására azonban – figyelmeztettek – csak nyugodt körülmények között van lehetőség.¹¹¹ Tehát

¹⁰⁴ A röpirat szövegét idézi: Tovább tart az egyetemi ifjúság beiratkozási sztrájkja. *Magyar Jövő*, 1934. január 13. 2.

¹⁰⁵ Debrecenben megszűnt a diáksztrájk, mert visszavették a kizárt 30 egyetemi hallgatót. *Dunántúl*, 1934. január 20. 1.

¹⁰⁶ A röpirat szövegét idézi: Ma döntött a Műegyetem nagytanácsa a kizárt diákok fellebbezéséről. *Esti Kurír*, 1934. január 19. 9.

¹⁰⁷ A műegyetemi bajtársak nem tágítanak. *Népszava*, 1934. január 20. 7.

¹⁰⁸ Az összes egyetemen megszűnt a beiratkozási bojkott. *Esti Kurír*, 1934. január 20. 3.

¹⁰⁹ Beiratkozni! *Magyarország*, 1934. január 21. 3.

¹¹⁰ Beiratkozni! *Magyarország*, 1934. január 21. 3.

¹¹¹ Beiratkozni! *Magyarország*, 1934. január 21. 3.

a sztrájk ezen pontján jól látható módon patthelyzet kezdett kibontakozni: a bajtársiak kinyilatkoztatták, hogy nem nyugszanak, amíg az egyetemi vezetőség nem teljesíti a követeléseiket, ám a rektor csak akkor volt hajlandó teljesíteni a diákoknak tett ígéreteit, ha azok beszüntetik a sztrájkot. Ebben a helyzetben az egyik félnek engednie kellett: a sztrájk hamarosan a Műegyetemen is alábbhagyott.

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem zajló események

A fővárosban a bojkott nemcsak a Műegyetemen zajlott, hanem a Pázmány Péter Tudományegyetemen is. Az akciók háttérében a diákok által 1934. január 11-én közreadott cédula állt, melyet egyenesen a rektornak és a magyar kormánynak címeztek:

„Mit kíván a keresztény magyar ifjúság? Mit kíván a kormánytól: 1. A zsidókérdés általános rendezését. 2. A kartellek és a bürokrácia letörését. (...) 3. Ifjúsági érdekképviselést a felsőházban, megbízottak által. Az egyetemről: 1. A zsidók felvételének az általános országos arányszámnak megfelelő leszállítását. 2. Zsidók az egyetemen ne viselhessenek hivatalt. 3. Zsidó hallgató keresztény hullát ne boncolhasson.”¹¹²

1934. január 13-án a beiratkozás szabotálása céljából a dékáni hivatalba ismeretlen tettesek egy házi készítésű bűzbombát dobtak,¹¹³ mely a hallgatókat és az egyetemen dolgozó tisztviselőket is az épület elhagyására kényszerítette,¹¹⁴ így a beiratkozást aznapra el kellett halasztani.¹¹⁵ A rektor szigorú vizsgálatot indított a tettesek előkerítése és felelősségre vonása érdekében,¹¹⁶ azonban – ahogy a *Magyarság* korabeli tudósítása fogalmazott – a „legszorgosabb kutatás ellenére sem sikerült”¹¹⁷ kideríteni az elkövetők kilétét, így felelősségre vonás az ügyben nem történt. Az egyetemisták elszántságát a bűzbomba mellett az ugyanezen a napon kiadott röpcédula is bizonyította:

„Keresztény bajtársaink! Nem akarunk szükség nélkül mindenáron zavarkeltést és rendbontást. De nem nyugszunk addig, amíg jogos kívánságainkat a törvényben is megfelelő módon nem biztosítják. A trianoni tizenégy esztendő nyomorúságából és kenyértelenségéből elég volt. Nem játszhatjuk tovább is a kiuzsorázott szerepét. Tartsatok ki. A magyar keresztény egyetemi ifjúság.”¹¹⁸

A budapesti tudományegyetemen a légkör azonban a többi egyetemhez viszonyítva meglehetősen korán enyhülni kezdett, ugyanis már 1934. január 15-én délelőtt nagy tömegben jelentek meg a hallgatók az egyetem főépületében lévő quaesturában, hogy

¹¹² A röpcédula szövegét idézi: Ujabb zavargások a budapesti egyetemi beiratkozások körül. *Reggeli Hírlap*, 1934. január 13. 1.

¹¹³ A pécsi egyetemen rend van, de az ifjúság nem hajlandó beiratkozni. *Dunántúl*, 1934. január 13. 1.

¹¹⁴ Tovább tart az egyetemi ifjúság beiratkozási sztrájkja. *Magyar Jövő*, 1934. január 13. 2.

¹¹⁵ Hétfőre megszűnik a beiratkozási bojkott az egyetemeken. *Esti Kurír*, 1934. január 13. 3.

¹¹⁶ A pécsi egyetemen rend van, de az ifjúság nem hajlandó beiratkozni. *Dunántúl*, 1934. január 13. 1.

¹¹⁷ Hétfőn megkezdődik az egyetemi beiratkozás Budapesten, Debrecenben és Pécsen. *Magyarság*, 1934. január 14. 11.

¹¹⁸ A röpcédula szövegét idézi: Hétfőre megszűnik a beiratkozási bojkott az egyetemeken. *Esti Kurír*, 1934. január 13. 3.

beiratkozási kötelezettségeiknek eleget tegyenek.¹¹⁹ A beiratkozni kívánók váratlanul magas száma miatt az egyetem vezetése attól tartott, hogy megismétlődhet a korábbi bűzbombaaffér,¹²⁰ így egy tisztviselő a rektor rendeletére hivatkozva távozásra szólította fel a diákokat, akik azonnal zúgolódni kezdtek.¹²¹ Rendbontás végül nem következett be, mert az ablakok kinyitásával a hideg téli szél befújta a havat a folyosókra, így a fázó diákok elhagyták az egyetem épületét.¹²² Ezek után a Pázmány Péter Tudományegyetemen több összeszólalkozásra nem került sor, és napról napra emelkedett a beiratkozók száma.

Az oktatás bojkottja, mint az egyik legősibb „diákfegyver”

A hallgatók által szervezett megmozdulások eszköztárának kialakulása egyidős az egyetemek történetével, egészen a középkori egyetemig vezethető vissza. Bár ezek bizonyos mértékben helyi sajátosságokat mutatnak, mégis azonosíthatók bizonyos Európa-szerte ismert és alkalmazott gyakorlatok, függetlenül attól, hogy a kontinens mely egyetemén tanultak a diákok. Ezen érdekérvényesítő eszközök igen nagy kreativitást mutatnak, a hallgatók ugyanis az előttük álló problémák megoldására a legkülönbözőbb stratégiákat és módszereket fejlesztették ki és alkalmazták sikeresen. A leghatásosabbnak mindenkor a tanórák és az oktatás beszüntetésére irányuló eszközök bizonyultak, az egyetemisták céljaik elérése érdekében elsőként leggyakrabban ehhez folyamodtak.¹²³

A békésebb módszerek közé a plakátok készítése, röpiratok és cikkek kibocsátása, a tanórák bojkottja, vitafórumok és nyilvános beszédek tartása tartozott. A Turul Szövetség és az Emericana a két világháború közötti időszakban előszeretettel nyúlt megmozdulásai során ezekhez az eszközökhöz mind a fővárosi, mind pedig a vidéki egyetemek esetében, melyek sokféleségét az 1933/34-es beiratkozási sztrájk is demonstrálja. A szórólapok például elengedhetetlen elemei voltak a bajtársiak eszköztárának, melyet készségesen alkalmaztak annak érdekében, hogy tájékoztassák és mozgósítsák hallgatótársaikat, valamint nyomást gyakoroljanak a rektorra és az egyetemi tanácsra. A diákok ezek segítségével tudtukra adták, hogy nem fognak részt venni az egyetemi órákon, vagy, hogy akadályozni fogják a szemeszterre történő beiratkozás révén az oktatást. Ezekkel a lépésekkel komoly nehézséget tudtak okozni az egyetem vezetőségének, és képesek voltak megtörni a tanév zavartalan működését: az oktatókat óráik megtartásában akadályozták, a diákokat pedig tanulmányaik zavartalan folytatásában.

A bajtársiak ellenállásukat eleinte demokratikus módon kezdték meg. Ez általában kérvények, memorandumok benyújtásával, aláírások gyűjtésével vagy szórólapozással valósult meg. A röpcédulák szövegezését illetően a pécsi gyakorlat egy pontban különbözött a többi egyetemhez képest: az Erzsébet Tudományegyetemen a bajtársiak ugyanis több szórólapon is kifejezetten hangoztatták az erőszak, mint lehetséges eszköz mellőzésének fontosságát: „*Ne verekedjeteK semmi rendbontást ne csináljateK, mert ezzel ügyünk komolysá-*

---

119 Részleges beiratkozási sztrájk az egyetemeken. *Magyarország*, 1934. január 16. 3.

120 Részleges beiratkozási sztrájk az egyetemeken. *Magyarország*, 1934. január 16. 3.

121 Helyzetjelentés a négy egyetemről. *Az Est*, 1934. január 14. 3.

122 Helyzetjelentés a négy egyetemről. *Az Est*, 1934. január 14. 3.

123 ROY 2018. 11–13.; DHONDT – KOLBE 2018. 1–2.

gát ássátok alá”¹²⁴, vagy „Rendzavarás tilos!”¹²⁵ Ezzel szemben Szegeden, Debrecenben vagy Budapesten ilyen jellegű utasítás nem hangzott el, sőt, ahogy láttuk, komoly atrocitásokra is sor került.

Mivel az egyetemi vezetőség nem volt hajlandó a bajtársiak követeléseit maradéktalanul megvalósítani, egyre radikálisabb módszerekhez nyúltak. Ez kezdetben a sztrájk szervezésével valósult meg. Miután e módszer is kudarcot vallott, áttértek a tagok a megfélemlítés, saját egyetemi társaik inzultálása és a puszta erőszak eszközére. A bajtársiak ezzel tulajdonképpen egy korábbi gyakorlatukhoz tértek vissza, ugyanis ez a radikalizálódási tendencia kifejezetten jellemző volt az 1920-as évek antiszemita atrocitásai során is. A legsúlyosabb incidensek Budapesten és Debrecenben bontakoztak ki, ahol nemcsak a beiratkozni kívánók neveit jegyezték fel, de számos utcai tüntetésre, antiszemita jelszavakkal kísért verekedésre, megszegyenítésre is sor került. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem hallgatói egy sajátos eszközt is bevetettek a bűzbomba alkalmazásával, de még itt sem volt példa olyan esetre, mikor a tüntetők puszta erőszakkal vették volna be a felsőoktatási intézmény épületét, mint Debrecenben. Ezért itt a rendőri beavatkozás több napon keresztül nélkülözhetetlen volt a rend fenntartása érdekében.

A kormányzat és így az egyetem vezetőségének politikáját a korszakban a bajtársi egyesületekkel kapcsolatban kettősség jellemezte. Ami a bajtársi egyesületek és az egyetemi hatóságok viszonyát illeti, az egyetemeken és karokon szervezett mozgalmak többségét az egyetemek eltűrték, sőt nem ritkán még támogatták is. Ugyanakkor a kormányzat és az egyetemi ifjúsági szervezetek viszonyát az 1920-as és 1930-as években az is döntően meghatározta, hogy a sorozatos botrányos tüntetések és atrocitások a konszolidáció által megteremtett törvényes rendet veszélyeztető elemként tűntek fel, így nyugtalanították a kormányt. Ebből fakadóan a politikai vezetés az 1933/34-es tanév II. szemeszterére meghirdetett bojkottal egyáltalán nem értett egyet, s felettébb károsnak tekintette.

A pécsi Erzsébet Tudományegyetem oktatóinak hozzáállása a bajtársiak által szervezett atrocitásokkal kapcsolatban szintén megosztott volt. A tanárok egy része támogatta a *numerus clausus* érdekében kibontakozó ifjúsági akciókat, míg mások mélyen elhatárolódtak e mozgalmaktól. Az utóbbi csoportba tartozott például Molnár Kálmán, a két világháború közötti közjogtudomány kiemelkedő alakja, aki a pályafutását a pécsi egyetemen 1925-ben kezdte meg, mint a Jog- és Államtudományi Kar közjogi tanszékének oktatója. A Horthy-korszakban az egyre erősödő szélsőjobboldali gondolkör ellen az 1930-as évektől lépett fel tudatosan, melynek szerves része volt az antiszemita megmozdulások, a *numerus clausus* és az ezután bevezetett zsidótörvények elítélése.¹²⁶ Az 1920-ban bevezetett *numerus clausus* törvényt jogsértőnek tekintette, mely véleménye szerint sértette a tanszabadság és a jogegyenlőség elvét.¹²⁷ Ugyanakkor kiemelte a mély keresztény vallásosság fontosságát és az állampolgári jogegyenlőség szükségességét is. Nézeteinek különböző sajtócikkekben, illetve írásokban adott hangot, például az 1934-ben megjelent *Óvatosan a jelszavakkal! Molnár professzor, a zsidókérdés és a magyar ifjúság* című cikkgyűjteményé-

¹²⁴ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Az egyetemi hallgatók által meghatalmazott előkészítő bizottság röpcédulája, 1934. január 11.

¹²⁵ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A pécsi bajtársi egyesületek szórólapja, 1933. november 29.

¹²⁶ SCHWEITZER 2012. 61–64.

¹²⁷ MOLNÁR Kálmán dr.: Numerus clausus, tanszabadság, jogegyenlőség. *Dunántúl*, 1928. február 23. 1.

ben, vagy az 1937-ben megjelent *Nyílt Válasz* című röpiratában.¹²⁸ A szélsőjobboldali körökben – köztük a Turulban is – nagy felháborodást okozott, hogy 1933-ban Molnár elfogadta a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete (MIEFHÖE)¹²⁹ pécsi kerületének ajánlatát a tanárelnöki pozíció betöltésére. A Turul ezek után röpiratok és sajtócikkek formájában támadta a professzort, mely során a magyar keresztény ifjúság elárulásával vádolta meg őt. Juhász Endre a *Nemzetvédő*¹³⁰ folyóirat 1933. decemberi számában megjelent cikkében elítélte a professzor döntését és mélyen helytelenítette, hogy Molnár keresztény magyar létére nem tud azonosulni a Turul által vallott ideológiával – beleértve az antiszemitizmust is –, a *numerus clausus* törvénnyel, illetve az egyéb diszkriminatív követelésekkel.¹³¹

A sztrájkokról beszámoló napilapok főként a központi, kormányzati véleményeket közvetítették, s a tudósítók a bajtársiakat általában rendbontóként állították be, míg a rektorok magatartását és intézkedéseiket a rend visszaállítása érdekében egyértelműen helyeselték. Így például a *8 Órai Ujság* című napilap mint a kormánypolitika szószólója a beiratkozási sztrájk ellen emelt hangot. A lapban 1934. január 11-én megjelenő, *Egy különös sztrájk* című cikk írója például csodálkozását és értetlenségét fejezte ki az egyetemisták magatartását illetően, mondván, annak célját és szándékát sehogyan sem érti. Véleménye szerint a diákság ezzel csak saját magának árt, végtére is önszántukból késleltetik a tanulmányaik előmenetelét. Rámutatott, hogy a szervezkedés a nagy gazdasági világválság egyik, a diákokat kézzelfoghatóan is érintő negatív következményén, a diplomások elhelyezkedési problémáin sem segít, sőt inkább késlelteti annak megoldását. A szerző hangoztatta, hogy a kormány semmiféle módon nem helyesli a mozgolódást, s arra is felhívta a figyelmet, hogy a gazdasági válságot követő takarékosági intézkedések közepette a rendbontások újabb érvet adnak azok kezébe, akik egyes vidéki egyetemek bezárását követelik.¹³²

¹²⁸ SCHWEITZER 2012. 74.

¹²⁹ A MIEFHÖE egy 1927-ben alakult ifjúsági egyesület volt, mely zsidó vallású hallgatókat tömörített magába. A szervezet budapesti székhelye mellett az egyesületnek a vidéki egyetemeken és főiskolákon is szerveződtek alegységei, köztük Debrecenben, Pécsen, Szegeden és Miskolcon is. A tagjai különböző fakultásokon tanuló izraelita vallású egyetemisták voltak. ZILAHY Lajos: Megszólal a magyar ifjúság. *Magyarország*, 1934. december 25. 5–10.

¹³⁰ A *Nemzetvédő* a Turul Bajtársi Egyesület pécsi kerületének hivatalos lapja volt, mely 1933 októberétől 1940 szeptemberéig működött. A folyóirat előtte *Bercsényi Futár* néven tájékoztatta célközönségét. Kisebb szünetektől eltekintve évi tízszer jelent meg. 1933. október és 1937. október között a Turul egyik ideológusa, Ambrus József volt a szerkesztője, akit Pincehelyi István váltott fel ebben a pozícióban. VICZIÁN 1978. 70.

¹³¹ JUHÁSZ Endre: Szent Istvántól a MIEFHÖE-ig. *Nemzetvédő*, 1933. december, 16.; Hírek. *Nemzetvédő*, 1933. december, 14.

¹³² Egy különös sztrájk. *8 Órai Ujság*, 1934. január 11. 1. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem bezárásának lehetősége ekkor igen aktuális volt, 1933 októberében ugyanis ismét felerősödtek a vidéki egyetemeket, illetve egyes vidéki egyetemeken működő karok bezárását követelő hangok, melyek már az 1920-as évek elején szorgalmazták a pécsi és a szegedi orvostudományi kar bezárását. A legelsőik között, 1923-ban Hoór Károly, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem szemészprofesszora szólalt fel, mely során nemcsak amellet érvelt, hogy a vidéki egyetemek kijátsszák és megkerülik a *numerus clausus* törvényt, de annak is hangot adott, hogy a Pécsen és Szegeden működő orvostudományi karok bezárását jelent az ország közegészségügyi és szociális helyzetére, melyet az „orvostultermeléssel” magyarázott. Véleménye szerint a trianoni békeszerződéssel megcsönkített országnak nincs szüksége ennyi orvosra, túlképzésük csak aránytalanságot és megélhetési gondot fog okozni. A kultuszminiszter terve a vidéki egyetemek reformjáról. *Pesti Hírlap*, 1933. október 21. 2.; vö. PAKSY 2019b. 126.

A *Dunántúl* hasonlóan nyilatkozott a pécsi eseményekről és kiemelte, hogy a beiratkozás kérdése töréspont lehet az ifjúság és a kormány között, mely eddig mindenben támogatta a hallgatókat és megértéssel fordult követeléseik felé. A cikk írója hangoztatta, hogy nem szabad a beiratkozás megtagadásával még jobban elmérgesíteni a helyzetet, annál is inkább, mivel eddig is a *numerus clausus*ban foglalt arányszámok betartásával történt a felvételi eljárás. A szerző megfontolt magatartásra szólította fel a hallgatóságot és leszögezte, hogy a hirtelenjében hozott döntések és lobbanékonyság nem viszi előrébb az ügyüket.¹³³

Azokkal a folyamatokkal szemben, melyek a békés belpolitikai viszonyokat veszélyeztették, a kormány erélyesen fellépett. Klebelsberg az 1927, 1928 és 1929-ben zajló antiszemita diákzavargásokkal kapcsolatban szigorú rendeleteket adott ki, sőt néhány alkalommal még az egyetemek bezárását is elrendelte. Ilyen erélyes intézkedésre azonban a beiratkozási sztrájk esetében nem került sor. A legszigorúbb ítélet a debreceni 30-as bizottság esetében történt, amelynek vezetőjét és tagjait is véglegesen kitiltották a debreceni egyetemről, bár ez esetben végül a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatálytalanította ezt az ítéletet és egyéni kivizsgálást rendelt el, mely egyértelműen elősegítette a rend helyreállítását a felsőoktatási intézményekben.¹³⁴

A rendbontások megakadályozása érdekében az esetek többségében a kormány és az egyetemi hatóságok ugyan a félévek esetleges elvesztését helyezték kilátásba, de az ellenállás lecsendesedésével utóbb egyik hallgató ellen sem indítottak eljárást a mozgalomban való részvétele miatt.¹³⁵ Ezt a pécsi egyetemi tanács jegyzőkönyvei is megerősítik, ugyanis egy hallgató esetében sem került sor felelősségre vonásra a mozgalomban kifejtett cselekedeteikkel összefüggésben.¹³⁶

Az eseményekhez való egyetemi hozzáállást az is jól mutatja, hogy az incidensek hatására elindított vizsgálatok során a megmozdulások résztvevőit a karok vezetői az esetek többségében általában nem tudták (nem akarták?) felderíteni. Azon kisebb számú esetben, amikor a tüntetések résztvevőit azonosítani tudták, enyhe fegyelmi ítéleteket hoztak, vagy inkább a „vezérek”, „hangadók” szankcionálására szorítkoztak.¹³⁷ Ez történt a debreceni Barcza Gedeon és Simon József esetében is, akit a rektor a többszöri izgató magatartása miatt felelősségre vont, ám az akciókban részvevő társaik esetében nem élt ehhez hasonló szankciókkal, és – ahogy láttuk – utóbb a kizárásokat is visszavonták.¹³⁸

Összességében elmondható, hogy bár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az 1933/34-es tanév II. szemeszterére meghirdetett beiratkozási sztrájkot a békét felforgató eseményként értelmezte, de a megfélemezésére drasztikus eszközöket és szankciókat nem alkalmazott. Bár voltak a rektorok és a miniszter felől fenyegetőzések, de ezeknek végül nem szereztek érvényt. Ez azzal függött össze, hogy az egyetemi vezetés és a minisztérium elsősorban az intézmények területén kibontakozó közbotrányt kívánta megakadályozni,

¹³³ A pécsi egyetemen zavartalanul folynak a beiratkozások. *Dunántúl*, 1934. január 14. 3.

¹³⁴ LADÁNYI 1995. 271.

¹³⁵ Lásd például: PTE EL VIII.101.b. 39. d. 1146–1930/31. A rektor nyilatkozata az anatómiai és kórbonctani intézetben létrejövő zavargásokról, 1931. február 24.

¹³⁶ PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Kivonat a m. kir. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsa 1934. évi január hó 31-i V. rendes ülésének jegyzőkönyvéből, 1934. január 31.

¹³⁷ LADÁNYI 1995. 271–272., 277.

¹³⁸ Debrecenben utcai tüntetéseket rendez az egyetemi ifjúság. *Újság*, 1934. január 12. 4.

a kedélyek lecsillapítása után pedig csak enyhébb fegyelmi büntetésekben részesítették az elkövetőket, melyeket a sztrájk lecsillapodása és a beiratkozás elvégzése után rendszerint visszavontak.

Összegzés

Az 1933/34-es beiratkozási sztrájk egy az 1920-as években gyökerező, hosszabb folyamat kicsúcsosodásaként értelmezhető, ugyanis az egyetemi bajtársi egyesületek tagjai évről évre agresszívan léptek fel az általuk helyesnek gondolt *numerus clausus* törvényben meghatározott arányszám betartása érdekében. Noha a bajtársiak jogosnak érezték azon megmozdulásaikat, melyek a vidéki és a fővárosi egyetemekre felvett izraelita hallgatók arányai közti eltérés és a társadalomban jelentkező egyéb szociális problémák, köztük főképp a fiatal diplomások munkanélküliségének felszámolására irányultak, hangsúlyozni kell, hogy vélt vagy valós sérelmeiket, egzisztenciális nehézségeiket a korszak antiszemita narratívájának keretében értelmezték, s egy rendkívüli módon korlátozó és diszkriminatív jogszabály megvalósítása érdekében folyamodtak különböző szélsőséges és agresszív eszközökhöz.

Kérvényeik és követeléseik keresztülvitelét csakis közös összefogás útján látták megvalósíthatónak, mivel előzetes tapasztalatuk az volt, hogy hiába nyúlnak békés, törvényes érdekérvényesítési eszközökhöz, az egyetemi vezetőség és a kormány nem hajlandó tényleges intézkedéseket bevezetni, kizárólag a beadványok kisebb pontjait hajlandóak teljesíteni. Ezen elhúzódó konfliktus hatására hirdette meg a Hungária, a Turul és az Emericana ifjúsága az 1934-es beiratkozási sztrájkot, mely az ország összes egyetemvárosára áterjedt, így Budapestre, Pécsre, Debrecenre és Szegedre is.

Jól látható módon a legerőszakosabb incidensek a budapesti Műegyetem, a Pázmány Péter Tudományegyetem és a debreceni egyetem esetében bontakoztak ki, ahol nem csak az egyetem területén folyt a harc, hanem kigyűrűzött az utcákra is. Ehhez képest a pécsi események végig erőszakmentesen zajlottak, a radikalizálódást a diákok nevének felírása és megfélemlítése jelentette. A megmozdulás Szegeden jelentkezett a legenyhébb módon, ahol az ifjúság csak a távolmaradásával tüntetett.

Hozzá kell tenni, hogy bár a Turul Szövetség, az Emericana és a Hungária központi és helyi vezetői kezdetben erőteljesen léptek fel a bojkott támogatása mellett és a folytatására szólították fel az ifjúságot, mégis – ahogy haladtak előre az események – először a Turul, majd az Emericana és végül a Hungária vezénylete is szépen lassan elfordult az ellenállástól, és beiratkozásra szólította fel a távolmaradó tömeget. Ezek a kiáltványok kezdetben semmilyen hatással nem voltak az események alakulására, hiszen a bajtársiak egyértelműen elutasították ezeket és a vezetőségi döntés ellenében is folytatták a sztrájkot. Végül a kormány, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve az egyes rektorok engedményei, valamint a már beiratkozott hallgatók buzdítása révén – a sajtó korábbi cikkei ellenére, amelyek már január 12–13-ra jósolták a mozgalom végét¹³⁹ – a bojkott csak 1934. január 20-ra vesztette el a támogatóit az összes magyarországi egyetemen, mely hatására ismét elkezdődhetett az oktatás a felsőoktatási intézményekben.

---

¹³⁹ Hétfőre megszűnik a beiratkozási bojkott az egyetemeken. *Esti Kurír*, 1934. január 13. 3.; Szünőben van az egyetemi ifjúság beiratkozási sztrájkja. *Pesti Hírlap*, 1934. január 12. 3.

Maga a beiratkozási sztrájk nem teljesen érte el célját, hiszen a hallgatóságnak az eredeti követeléseik (a *numerus clausus* szigorúbb betartása, öt szemeszterre történő visszamenőleges korrekció stb.) nagy részének megvalósítását nem sikerült kicsikarnia az egyetemi tanácsoktól, illetve a vallás- és közoktatásügyi minisztertől, bár ezek bevezetésére újabb ígéreteket kaptak. A bojkott hatására a kormány azonban további lépéseket tett a friss diplomások magas munkanélküliségének kezelésére, még ha csak pár budapesti mérnök alkalmazására került is sor. Arról nem is beszélve, hogy a közös fellépésnek és szolidaritásnak köszönhetően elérték, hogy Hóman Bálint módosítson a debreceni 30-as bizottság tagjai ellen hozott ítéleteken is.

KÉPJEGYZÉK

1. kép PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A pécsi bajtársi egyesületek szórólapja, 1933. november 29.
2. kép PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A december tizenötödikei Nagygyűlés által kibocsájtott röpirat, 1933. december 15.
3. kép PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. Röpirat az Emericánáról, d. n.
4. kép PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A Turul Szövetség Fővezérségének röpirata, d. n.
5. kép PTE EL VIII.101.b. 51. d. 439–1933/34. A volt Ügyvivő Bizottság röpirata, d. n.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

- VIII.101.b. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem iratai, A Pécsi Egyetem Rektori Hivatalának iratai, Iktatott iratok (1923–1939)

SAJTÓFORRÁSOK

- 8 Órai Ujság, 1934
Az Est, 1934
Dunántúl, 1928, 1934
Erdélyi Lapok, 1934
Esti Kurír, 1934
Magyar Hirlap, 1933
Magyar Jövő, 1934
Magyarország, 1934

Magyarság, 1934
Nemzeti Újság, 1934
Nemzetvédő, 1933
Népszava, 1934
Pesti Hírlap, 1933–1934
Pesti Napló, 1934
Reggeli Hírlap, 1934
Új Nemzedék, 1934
Újság, 1934

IRODALOM

- BENKE 1999   BENKE József: *Egyetemünk története*. Pécs, 1999.
- BÓDY 2020   BÓDY Zsombor: A magyar társadalom az első világháború és Trianon után. *Magyar Tudomány* 181. (2020):6. 761–773.
- FAZEKAS 2010   FAZEKAS, Csaba: „Numerus clausus represents a strong national ideology.” Bishop Ottokár Prohászka and the closed number law in Hungary. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Eds. KARÁDY, Viktor – NAGY, Péter Tibor. Budapest, 2012. 165–175.
- FAZEKAS 2011   FAZEKAS Csaba: Prohászka Ottokár és a numerus clausus. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, 2011. 78–105.
- FEKETE 2012   FEKETE Szabolcs: *A pécsi egyetem bölcsész-diplomásainak rekrutációja, 1921–1940*. Budapest, 2012. (Szociológiai dolgozatok 2.)
- FENYVES 2012   FENYVES, Katalin: A successful battle for symbolic space: the numerus clausus law in Hungary. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Eds. KARÁDY, Viktor – NAGY, Péter Tibor. Budapest, 2012. 151–164.
- DEBRECENI 2018   DEBRECENI Péter: A numerus clausus kérdése a lengyel és a magyar felsőoktatásban az 1920-as években. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2018. 215–235.
- DHONDT – KOLBE 2018   DHONDT, Pieter – KOLBE, Laura: Students as Agents of Change? In: *Student Revolt, City, and Society in Europe*. Eds. DHONDT, Pierre – BORAN, Elizabethanne. New York, 2018. 1–8.

- GALI 2018 GALI Máté: A magyar közélet reflexiói a numerus claususra 1920-ban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2018. 115–128.
- HAJDU 2011 HAJDU Tibor: Trianon, középosztály, zsidókérdés. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról.* Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, 2011. 70–77.
- Joó 2018 Joó András: Hírünk a világban: Magyarország megítélésének kérdései a francia sajtóban és a numerus clausus genfi tárgyalásai. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2018. 187–214.
- Joó 2019 Joó András: „...ha Trianon nincs, akkor minden másképp volna. Ezt méltóztassék Lucien Wolfnak megmondani...”. Magyarország, a numerus clausus és Lucien Wolf. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás II.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2019. 73–101.
- KEREPESZKI 2009 KEREPESZKI Róbert: *A Turul Szövetség országos és debreceni szervezete (1919–1945)*. Doktori disszertáció. Debrecen, 2009. (<https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/190265/ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y>) [2020.01.15.]
- KEREPESZKI 2011 KEREPESZKI Róbert: A numerus clausus és a Turul Szövetség. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról.* Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, 2011. 247–266.
- KOVÁCS 2011 KOVÁCS M. Mária: A numerus clausus Magyarországon: 1919–1945. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról.* Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, 2011. 29–59.
- KOVÁCS 2012a KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, 2012.
- KOVÁCS 2012b KOVÁCS, M. Mária: The Hungarian numerus clausus: ideology, apology and history, 1919–1945. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe.* Eds. KARÁDY, Viktor – NAGY, Péter Tibor. Budapest, 2012. 27–55.
- KOVÁCS 2016 KOVÁCS, M. Mária: The Numerus Clausus in Hungary 1920–1945. In: *Alma Mater Antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939.* Eds. FRITZ, Regina – ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz – STAREK, Jana. Wien, 2016. 85–111.
- LACKÓ 1975 LACKÓ Miklós: A nemzedéki tömörülésről és a szakadásról. A népi mozgalom kezdetei. In: *Válságok – választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról.* Szerk. LACKÓ Miklós. Budapest, 1975. 13–51.

- LADÁNYI 1995 LADÁNYI Andor: Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. *Educatio* 4. (1995):2. 265–284.
- LADÁNYI 2000 LADÁNYI Andor: *Klebensberg felsőoktatási politikája*. Budapest, 2000.
- LADÁNYI 2012 LADÁNYI, Andor: On the 1928 amendment to the Hungarian numerus clausus act. In: *The numerus clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe*. Eds. KARÁDY, Viktor – NAGY, Péter Tibor. Budapest, 2012. 69–111.
- LENGVÁRI 2008 LENGVÁRI István: A pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának női hallgatói (1919–1945). In: *Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*. Szerk. CZOCH Gábor – HORVÁTH Gergely Krisztián – POZSGAI Péter. Budapest, 2008. 395–405.
- LENGVÁRI 2010 LENGVÁRI István: A pécsi jogi kar véleménye a numerus clausus törvény végrehajtásáról (1924). In: *A történelem szálai. Tanulmánykötet Vonyó József 65. születésnapjára*. Szerk. FISCHER Ferenc – HEGEDÜS Katalin – RAB Virág. Pécs, 2010. 311–320.
- LENGVÁRI 2015 LENGVÁRI István: Somogyi hallgatók a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karán, 1919–1945. In: *Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére*. Szerk. MAYER László – TILCSIK György. Budapest, 2015. 225–228. (A Magyar Levéltárosok Egyesülete kiadványai 14.)
- OROSZ 2018 OROSZ LÁSZLÓ: A numerus clausus a Bangha-féle katolikus sajtóbirodalom lapjaiban. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás I*. Szerk. UJVÁRY GÁBOR. Budapest, 2018. 159–174.
- PAKSY 2019a PAKSY, Zoltán: The Implementation of the Hungarian Numerus Clausus Act at the University of Pécs in the 1920s. *Diké* 3. (2019):2. 100–106.
- PAKSY 2019b PAKSY Zoltán: A numerus clausus és a pécsi egyetem. In: *Tanulmányok a magyarországi zsidóság történetéből*. Szerk. FAZEKAS Csaba. Budapest, 2019. 121–139.
- POHÁNKA –
LENGVÁRI 2011 POHÁNKA Éva – LENGVÁRI István: A pozsonyi, majd pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem. In: FEDELES Tamás – LENGVÁRI István – POHÁNKA Éva – POLYÁK Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 2011. 49–83.
- POLLNER 1978 POLLNER György: Visszaemlékezés a haladó egyetemi ifjúsági mozgalmakra a márciusi front idején. In: *Emlékek, adatok az 1930-as évek haladó egyetemi ifjúsági mozgalmairól*. Szerk. PINTÉR István. Budapest, 1978. 83–154.

- ROY 2018 ROY, Lyse: Forms of Actions. In: *Student Revolt, City, and Society in Europe*. Eds. DHONDT, Pierre – BORAN, Elizabethanne. New York, 2018. 11–13.
- ROZS 1989 ROZS András: A Turul Szövetség szervezete Pécsen, 1923–1945. *Baranyai Helytörténetírás* 8. (1989):1. 171–189.
- ROZS 1991 ROZS András: A Foederatio Emericana Pécsen (A katolikus egyetemi és főiskolai hallgatók bajtársi egyesületének pécsi tevékenysége 1923–1944). *Baranya* 4. (1991):1–2. 200–216.
- ROZS 1996 ROZS András: Középosztály-tudat és dzsentroid gondolkodás; a Turul Szövetség szellemisége az 1920–30-as években. *Baranya* 9–10. (1996):1. 229–242.
- ROZS 1999 ROZS András: „Zsidókérdés”, németellenesség, nemzetiségek. (Ideológiai vonatkozások a Turul Szövetség pécsi bajtársi egyesületeinek tevékenységében az 1930-as években). In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 5–6. Szerk. FONT Márta – VONYÓ József. Pécs, 1999. 241–258.
- SCHWEITZER 2012 SCHWEITZER Gábor: A „zsidóbérenc”. Adalékok Molnár Kálmán közjogász professzor pályaképehez. *Sárospataki Füzetek* 16. (2012):2. 61–74.
- SZÉCSÉNYI 2009 SZÉCSÉNYI András: Lovagias ügy. Epizód az antiszemitizmus történetéhez az 1930-as években. *Múlt és Jövő* 20. (2009):1. 133–138.
- UJVÁRY 2010 UJVÁRY Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. In: UJVÁRY Gábor: *Harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, 2010. 413–493.
- UJVÁRY 2019 UJVÁRY Gábor: A magyar felsőoktatás átalakulása, 1918–1919. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás II*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2019. 7–51.
- UNGVÁRY 2016 UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon 1919–1944*. Budapest, 2016.
- VICZIÁN 1978 VICZIÁN János: *A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857–1972*. Budapest, 1978. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 5.)
- VONYÓ 2011 VONYÓ József: Gömbös fajvédő csoportja és a numerus clausus. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, 2011. 106–120.
- VÖRÖS 2011 VÖRÖS Kati: A zsidókérdés-toposz, az antiszemitizmus és a magyar értelmiség a 20. század elején. In: *Jogfosztás – 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk. MOLNÁR Judit. Budapest, 2011. 60–69.

Török Gábor

„Osztályharc” a Szent Mór Kollégiumban, avagy pillanatképek a kommunista hatalomátvétel kiteljesedéséről a Pécsi Tudományegyetemen (1948–1949)

Az alábbi forrásközlő tanulmányban az archeográfia eszközeivel élve a pécsi egyetem történet egy kisebb, de összefüggéseiben mégis országos jelentőségűnek tekinthető epizódján keresztül szeretném bemutatni a kommunista befolyásszerzés, majd hatalomátvétel időnként kaotikusnak tűnő, ám valójában tervszerű folyamatát, illetve az ezt irányító szervezetek működésének mibenlétét.

Először a „népi demokrácia”,¹ azaz a szovjetizálás magyarországi politikai folyamatát, azon belül is elsősorban az 1944 és 1948 közötti ifjúsági mozgalmak történetét ismertetem röviden a pécsi, egyetemi vonatkozású elemekre fókuszálva – kapcsolódva ezzel kiváló kollégám, Rozs András ny. főlevéltáros korábbi írásaihoz, amelyekben a Horthy-korszak két jelentős ifjúsági szervezetének, a Turul Szövetségnek és a Foederatio Emericának pécsi tevékenységével foglalkozott.² A tanulmány további részeiben pedig a kommunista párt egyházak elleni, de elsősorban a katolikus egyház vélt-valós hatalmának megtörésére irányuló, kíméletlen politikai harcának főbb elemeit, köztük a Mindszenty bíboros elleni politikai hajsztát mutatom be, kiemelve az események szűken vett színhelyét, a Szent Mór Kollégiumot (Maurinum) és az ott folyó – a tanulmány utolsó fejezetében levéltári forrásokon keresztül nyomon követhető – politikai küzdelmet.

Ifjúsági mozgalmak Magyarországon 1944 és 1948 között

Szegeden a Magyar Kommunista Párt (MKP) helyi tagjai a frontátvonulás után alig négy nappal, 1944. október 15-én létrehozták a Kommunista Ifjúsági Szövetséget (KISZ) mint a párt ifjúsági szervezetét. Az MKP Szegeden működő, ideiglenes központi vezetősége részéről Gerő Ernő 1944. november 9-én kifejtette, hogy „a párt közvetlen célja a fasizmus elleni harc és az ország demokratikus átalakítása. Ennek megvalósítása érdekében széles társadalmi összefogásra van szükség.”³ Beszédében kitért a párt ifjúságpolitikai irányelveire is, azonban – éles ellentétben a párt helyi szervezetének korábbi elképzeléseivel – a következőképpen szólt:

„Horthy és a reakciós elemek megfertőzték az ifjúságot, hogy mi lesz az ifjúsággal, nem lehet számunkra közömbös. (...) Nem kell nekünk egy külön ifjűmunkásszervezetet létesíteni. Egy demokrata ifjúsági szervezetre van szükség, amely egyesíti a munkás-, paraszt- és diákifjúságot demokratikus irányelvek szerint.”⁴

1 A tanulmányban a kor ideológiai-politikai frazeológiáját tükröző fordulatokat idézőjelben használom.

2 Rozs 1989; Rozs 1991.

3 GÁL 1984. 5.

4 Idézi: IKLADINÉ 1984. 40–41.

Ezek a gondolatok meghatározták az elkövetkező időszak kommunista ifjúságpolitikájának alapvetéseit, azaz a fiatalok politikai-ideológiai átnevelésének szükségességét, illetve az ifjúsági egység megteremtésének igényét.

A kommunisták kezdeményezésére december elején alakult meg Debrecenben a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ), amely „*soraiba hívta a munkás-, paraszt-, értelmiségi, diákifjakat*”.⁵ Ennek hatására és a pártvezetés irányelveinek megfelelően december 31-én a KISZ szegedi szervezete szintén javaslatot tett a MADISZ megalakítására, és – az 1848-as forradalom és szabadságharc hagyományaihoz híven – tizenkét pontban vázolta fel a fiatalok követeléseit.⁶ Az ifjúság összefogásának céljával a fasiszmus elleni harcot, a fiatalok demokratikus szellemű nevelését és az ország újjáépítését jelölte meg.⁷ Ezek a lépések voltak az elsők a kommunisták által elképzelt ifjúsági egység megteremtésének folyamatában.

Néhány héttel később jelentős átrendeződés indult be a magyarországi ifjúsági szervezetekben, ugyanis 1945. február 26-án – a fegyverszüneti egyezmény⁸ által előírtaknak megfelelően – megjelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. évi 529. M. E. számú rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatajáról,⁹ valamint 1945. július 9-én a belügyminiszter 1945. évi 20.165/I. B. M. számú rendelete az egyesületek működésének felülvizsgálatáról.¹⁰ Eközben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egyes pártjai, a munkás szakszervezetek és az egyházak is megkezdték ifjúsági szervezeteik megalakítását, illetve újjászervezését, amely folyamat éles ellentétben állt a kommunista „ifjúsági egység” megteremtésének eszméjével. A Szakszervezeti Tanács Ifjúsági Titkársága 1945. február 7-én létrehozta a Szakszervezeti Ifjómunkás- és Tanoncmozgalmat (SZIT), amelynek célja a munkásifjúság érdekvédelmi képviselője volt. A Szociáldemokrata Párt (SZDP) február 15-én újjáalakította Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalmat (SZIM) néven a párt ifjúsági szervezetét, majd júliusban a Független Kisgazdapárt is bejelentet-

5 IKLADINÉ 1984. 42.

6 A pontok között szerepelt a választói korhatár 18 évre csökkentése nemre való tekintet nélkül, egyenlő bér a tanoncoknak (a leányoknak is), a fiatal munkások életkörülményeinek javítása, a 40 órás munkahét bevezetése, a tanulóifjúság szabad szervezkedési lehetőségének törvényi biztosítása, illetve a fiatalok neveléséből a „fasiszta”, illetve „reakciós egyének” kizárása. Februárra kibővültek a követelések a tanoncok testi fenyegetésének megtiltásával, a parasztfjúság földosztásban való részesedésének igényével, az ingyenes iskolai oktatás és az ingyenes nyolcosztályos népiskola felállításával, stb. IKLADINÉ 1984. 42.; GÁL 1984. 9.

7 A MADISZ agitációs munkája révén részt vett az új nemzeti hadsereg toborzásában, a fasiszta utcai propagandaanyagok eltávolításában. A helyi szervezetek tagjai számos egyéb módon is segítettek az élet beindítását a településeken, úgymint középületek, iskolák takarítása, helyreállításban való segédkezés, élelmiszergyűjtés, a hadiözvegyek és sokgyerekes családok támogatása, de igyekeztek szórakozási lehetőséget is biztosítani, főként a vidéki fiatalok számára. GÁL 1984. 10.

8 Az ideiglenes nemzeti kormány 525/1945. M. E. számú rendelete a fegyverszüneti egyezmény kihirdetéséről. MRT 1945. 43–47.

9 A rendeleti úton feloszlattott szervezetek között találhatjuk például az Egyházközségi Munkásszakosztályokat és a Turul Szövetséget is. Az ideiglenes nemzeti kormány 529/1945. M. E. számú rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatajáról, 3. § (2). MRT 1945. 49–50.

10 A rendelet értelmében minden egyesület 30 napon belül köteles volt jelentést tenni arra vonatkozóan, milyen tevékenységet folytatott 1939. január 1. óta, kik és milyen tisztséget viseltek az egyesületben, ők személy szerint milyen magatartást tanúsítottak 1939. január 1-től kezdődően, illetve, a megváltozott viszonyokra tekintettel, milyen változásokot eszközöltek az egyesület működésével és tagságával kapcsolatban. A belügyminiszter 20.165/1845. B. M. I. számú rendelete az egyesületek működésének felülvizsgálata tárgyában, 1–6. §. MRT 1945. 1031–1032.

te a Független Ifjúsági Szövetség (FISZ) megalakulását. De emellett az egyházi ifjúsági szervezetek is hamar újjáéledtek, úgymint az Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség (OMKFDSZ, röviden KDSZ), a Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT), a Katolikus Agrárifjúsági Leányszövetség (KALÁSZ), a Katolikus Iparos- és Munkásifjak Országos Egyesülete, a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) és a „Soli Deo Gloria”¹¹ Református Diákszövetség.¹² A Nemzeti Parasztpárt (NPP) ifjúsági szervezete, a Népi Ifjúsági Szövetség (NISZ) azonban csak 1946. elején alakult meg.

Az ország második világháború utáni gazdasági helyzete tragikus volt. A háborús károk, a frontátvonulás előtti német és az azt követő szovjet gyárleszerelések, kifosztások hatalmas méreteket öltöttek. A háború utáni újjáépítés terhei és a jóvátételi kötelezettség mellett általános áruhiány lépett fel, ugyanakkor hatalmas hiperinfláció indult be. Ezáltal a társadalom minden rétegének, így az ifjúságnak is tovább romlott a szociális helyzete, és súlyos megélhetési gondok gyötörték.¹³ A termelés visszaesése miatt körükben is jelentős munkanélküliség lépett fel, ráadásul az iskolázottság általános szintje is alacsony volt.¹⁴ Az e körülményekből adódó aktuális kérdések felvetésére szolgált a magyar egyetemi pártifjúsági szervezetek és egyházi egyesületek képviselői számára az 1945. augusztus 8. és 12. között Balatonlellén rendezett nagyszabású konferencia, melyet az MKP és a MADISZ kezdeményezett. A konferencián megválasztották irányító szervüket, az Ideiglenes Központi Intéző Bizottságot. A résztvevők részletes programmal álltak elő:

„Progresszív tandíj, intézményes ösztöndíjak, a tankönyvkiadás rendezése, valamennyi kar megnyitása a nők előtt, a felsőoktatás reformjára összehívandó ankét és az egyetemi hallgatók igazoltatása a fő követeléseink, amelyeknek teljesítését a kormányzattól reméljük.”¹⁵

A tanácskozáson továbbá követelték azt is, hogy szervezzenek új menzákat és kollégiumokat, szüntessék meg a tankönyvuzsorát, azaz tegyék lehetővé a könyvtárak ingyenes használatát, oszlassák fel az „ellenforradalmi” szellemű diákegyesületeket, valamint, hogy főiskolánként, illetve egyetemi karonként csak egy diákegyesület működhessen.¹⁶ Az eseményt követően a pécsi hallgatók egyik küldöttje, Major Sándor orvostanhallgató az *Új Dunántúl* című lapban több cikkben is beszámolt a balatonlellei konferencián elhangzottakról, illetve a demokratikus egyetemi szervezetek nevében követelte a hallgatók

11 A latin kifejezés jelentése: Egyedül Istené a dicsőség.

12 GÁL 1984. 11.

13 A hallgatók létszámának emelkedésével ellentétben a kollégiumi férőhelyek száma a háborús károk, illetve a nem rendeltetésszerű használat – például a katonai célokra történő igénybevétel – következtében lecsökkent. Az egyetemi menzák száma és az általuk biztosított ellátás kalóriaértéke a háború előtti állapotot sem érte el. GÁL 1981. 26–27.

14 1948 végén a 15–29 éves fiatalok 67,6%-a (1 577 000 fő) az általános iskola nyolcadik osztályát sem járta ki, 2%-uk pedig analfabéta volt. Az általános iskolát vagy a középiskola négy osztályát a fiatalok 21%-a fejezte be, viszont csak 4,6%-uk érettségizett. Egyetemet vagy főiskolát a 20–24 évesek 0,5%-a, a 25–29 évesek 1,6%-a végzett. GÁL 1984. 12.

15 Az ország jövőjét csak a dolgozó nép és a haladó értelmiség teljes érvényre jutása biztosíthatja. *Új Dunántúl*, 1945. augusztus 22. 2. A tudósítás beszámolt arról is, hogy „[a] pécsi egyetem kilenc kiküldötttel képviseltette magát, akiket részben az egyetemi rektor, részben a Független Kisgazdapárt [sic!] és a MaDISz küldött ki.”

16 GÁL 1981. 21.

igazolását.¹⁷ A konferencián felvetett gondolatokat a politikai döntéshozók meg-, illetve elfogadták, ugyanis már 1945 őszén megkezdődött az egyetemi hallgatók igazolása,¹⁸ sor került a nők egyenjogúsítására,¹⁹ majd az ösztöndíjrendszer kidolgozására.

1945 őszén jó hírek érkeztek – helyi és országos szinten egyaránt – az egyetemi hallgatók szociális helyzetét illetően. Szeptemberben a szovjet katonai parancsnokság visszaszolgáltatta a Maurinum épületének egyik felét, és ezáltal a kollégium megnyílt a pécsi hallgatók számára.²⁰ Novemberben az egyetemi menza gazdasági gondjai is megoldódni látszódtak, és a Maurinum épületének további részeit is visszaadták az oroszok, így további, mintegy száz hallgató lakhatása vált biztosíthatóvá. Szintén ebben a hónapban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) országos pályázatot hirdetett három ezer állami szociális ösztöndíjra. Az egyetemi ifjúság pedig demokratikus jogával élve megalakította a kollégiumi önkormányzatot, amely kivette részét a Maurinum irányításából is.²¹

Az Ideiglenes Központi Intéző Bizottság előkészítő munkájának eredményeként az 1945. november 22. és 24. között az Országház Delegációs termében ülésező második diákszervezet megalakította a Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetségét (MEFESZ). A MEFESZ egy pártokon kívül álló, érdekvédelmi képviselő volt, amely ernyőszerzetként fogta össze az ország felsőoktatási intézményeinek diákszervezeteit. Pécsről az Erzsébet Tudományegyetem (ETE) Ifjúsági Szervezete (PETISZ) lett a szövetség tagja.²²

Az ifjúság irányítása feletti hegemonia megteremtése érdekében 1946. március 4-én a FISZ, a MADISZ, a KALOT, a Magyar Cserkészszövetség, a MEFESZ, a NISZ, a Polgári Demokratikus Ifjúság, a KIE és a SZIT együttműködésével megalakult a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa (MIOT). A főtitkári posztot a MADISZ vezetője, a kommunista Nonn György töltötte be.²³ Az erőteljes kommunista befolyás alatt álló MIOT létrejöttével ugyan megvalósult a bal- és jobboldali ifjúsági szervezetek – közös programok mentén történő – együttműködése, azonban ez nem tartott sokáig, mivel utóbbiak többségét 1946 júliusában feloszlatták. Néhány egyesület újjáalakulását Rajk László belügyminiszter engedélyezte ugyan a későbbiekben, „*de ez – fogalmaz a korabeli ifjúsági szervezetek működését kutató Gergely Ferenc és Ólmosi Zoltán – csak az agóniájukat hosszabbította meg.*”²⁴

A „reakciónak” minősített ifjúsági szervezetek felszámolása ugyan erőteljesen sújtotta a jobboldali erőket, azon belül is a katolikus egyház pozícióját az ifjúság körében, azonban ez az egyetemi szférára nem vonatkozott, mivel a KDSZ – állapítja meg Mészáros István – „*nem egyesület volt, hanem az egyik hallgatói réteg demokratikusan megválasztott*

17 Az említett cikkeket lásd: Progresszív tandíj vagy gazdasági numerus clausus? *Új Dunántúl*, 1945. szeptember 8. 6.; Az egyetemi kari szervezetek feladatairól. *Új Dunántúl*, 1945. október 7. 6.; Az egyetemi hallgatók igazolása. *Új Dunántúl*, 1945. október 14. 4.

18 Az ideiglenes nemzeti kormány 8.500/1945. M. E. számú rendelete az egyetemek és főiskolák hallgatóinak igazolásáról. MRT 1945. 739–741.

19 LADÁNYI 1996. 385.

20 Szabad szószerk. *Új Dunántúl*, 1945. augusztus 22. 4.

21 A pécsi egyetemisták szociális helyzete. *Új Dunántúl*, 1945. november 21. 2.

22 GÁL 1981. 30.

23 MICHELLER 1990. 135.

24 GERGELY – ÓLMOSI 2014. 22.

*képviselése*²⁵ a MEFESZ-en belül. A KDSZ felosztatására²⁶ végül a kommunisták nyomására, de hivatalosan a MADISZ, a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége (NÉKOSZ), a NISZ, a SZIM szervezeteinek követelésére került sor 1946 novemberében.²⁷

A pécsi Erzsébet Tudományegyetemen is hasonló események játszódtak le. Mivel a kommunistáknak nem volt „beépített” emberük a MEFESZ helyi tagszervezete, a PETISZ vezetőségében, így igyekeztek ellehetetleníteni annak működését. A helyi pártlap, az *Új Dunántúl* folyamatosan az egyetemi ifjúság „fasiszta” megnyilvánulásairól cikkezett.²⁸ Ilku Pál, az MKP Pécsi Városi Bizottságának titkára 1946. november 21-én vezércikkben vádolta meg az egyetemet „fasiszta fajtörvények” alkalmazásával a szociális ösztöndíjak odaítélése kapcsán,²⁹ majd pedig 1946. december 5-én levélben kérte az ösztöndíjak kiosztásában szerepet játszó ifjúsági egyesület felosztatását Rajk László belügyminisztertől.³⁰ Kérése értő fülekre talált, ugyanis az *Új Dunántúl* két héttel később már arról számolt be, hogy „[a] rendőrség államvédelmi osztálya a [telefonon érkezett – T. G.] belügyminiszteri utasítás alapján a Petisz működését betiltotta.”³¹ A belügyminiszter azonban hivatalosan csak 1947. január végén oszlatta fel az egyesületet.³²

A rendelet *Magyar Közlöny*ben történő megjelenése előtt a koalíciós pártok helyi képviselői már megállapodtak egy új érdekképviselői szerv létrehozásáról Pécsi Egyetemisták Demokratikus Egyesülete (PEDE) néven. Mindez kiderül Ilku Pál 1947. március 20-i leveléből, amelyben részletes leírást adott egy bizonyos Antal elvtársnőnek, az MKP KV Értelmiségi Osztálya munkatársának a Pécsi Tudományegyetemről. Ebben beszámolt arról is, hogy „[a] kisgazda és reakciós egyetemi ifjúsági szervezetet, a PETISZ-t eltüntettük és helyette megcsináltuk a Pécsi Egyetemisták Demokratikus Egyesületét, a PEDÉ-t, amelyben a titkár és a propagandista kommunista, következőkben két szociáldemokrata is van. [sic!]”³³ Az új egyetemi ifjúsági szervezet irányításában ismerős névre bukkanhatunk Major Sándor

25 MÉSZÁROS 2007. 40.

26 A belügyminiszter az KDSZ-t a 7.330/1946. M. E. sz. rendelet 1. §-a alapján oszlatta fel. Lásd: 239.286/1946. (XL.1.) IV/3. B. M. sz. rendelet. *Magyar Közlöny – Hivatalos lap* 2. (1946):250. 7.

27 MICHELLER 1990. 137.

28 Az említett cikkeket lásd: Fasiszta szervezkedést leplezett le a pécsi rendőrség az egyetemen. *Új Dunántúl*, 1946. május 4. 3.; A pécsi egyetemi ifjúság újabb provokációja a demokrácia ellen. *Új Dunántúl*, 1946. május 9. 3.

29 Demokrácia vagy fasiszta fajtörvények reneszánsza? *Új Dunántúl*, 1946. november 21. 1. Az inkriminált botrány Dénes György jogszigorló panaszából adódott, mely szerint az állami szociális ösztöndíjpályázatát az ETE diákjelölti bizottsága – „származása miatt” – nem ajánlotta támogatásra a VKM-nek. A panaszos tiltakozással élt azon, állítása szerint „fasiszta-nyilas módszer ellen, hogy szabad magyar egyetemi polgárokat akár felekezeti, akár faji vagy nemzetiségi szempont figyelembevételével bármilyen kérdésben numerus clausus keretébe szorítsák.” Idézi: BENKE 2000. 206.

30 MNL BaML X.17. 40. dosszié 41. ő. e. 4. t. Ilku Pál levele Rajk Lászlónak az egyetemi ifjúság „fasiszta” megnyilvánulásairól. Pécs, 1946. december 5.

31 A belügyminiszter betiltotta a PETISZ működését. *Új Dunántúl*, 1946. december 20. 2.

32 A belügyminiszter a PETISZ-t az 1938. évi XVII. tc. alapján az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések miatt oszlatta fel. 430.789/1947. IV/3. B.M. sz. rendelet. *Magyar Közlöny – Hivatalos lap* 3. (1947):21. 2. 1947. február 5-én került sor a Pécsi Egyetemi Szent Mór Kollégium Maurinum egyesület felosztatására is ugyanezen törvény cikk alapján. 260.513/1946. IV/3. B. M. sz. rendelet. *Magyar Közlöny – Hivatalos lap* 3. (1947):29. 2.

33 Ilku Pál levele Antalnénnek, 1947. március 20. Idézi: ROZS 2005. 234.

orvostanhallgató személyében, aki eleinte titkári, majd főtitkári, végül elnöki pozíciót töltött be.

1947 tavaszán a pécsi egyetem nevében is változás történt. Az újonnan kinevezett Ortutay Gyula VKM-miniszter április 17-i elvi döntése alapján ugyanis a pécsi Erzsébet, a debreceni Tisza István és a szegedi Horthy Miklós Tudományegyetemek hivatalos elnevezése megváltozott. A pécsi intézmény elnevezése ezt követően Pécsi Tudományegyetem (PTE) lett.³⁴

Az 1947. augusztus 31-i választások után az MKP Politikai Bizottsága arra a megállapításra jutott, hogy a MADISZ helyett egy új – a már meglévő, illetve ezután létrehozandó önálló rétegszervezetekre épülő – ifjúsági egységszervezetet kell létrehozni. A meglévő ifjúság, az egyetemi és főiskolai, illetve a középiskolai – a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége és az Úttörőszövetség – rétegszervezetek mellett fel kell építeni a paraszti ifjúság érdekképviseletét ellátni hivatott szervezetet is. Végül utóbbira az 1948. március 15-i ünnepséget követően került sor, amikor is létrejött a paraszti ifjúság új alakulata, az Egységes Paraszti Ifjúság Országos Szövetsége (EPOSZ). A rétegszervezetek csúcsszerve, a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) 1948. március 22-én alakult meg, elnöke Nonn György, főtitkára pedig Hollós Ervin lett.³⁵ Ezzel megvalósult a kommunista párt szinte teljes körű hegemóniája az ifjúsági szervezetekben.³⁶

Az egyetemi ifjúság 1948. május 10-én és 11-én tartotta az ötödik diákszékes parlamenti ülést. Ekkor döntöttek az addigi laza ernyőszerkezeti forma helyett egy egységes ifjúsági mozgalomról, melynek neve – megtartva a régi rövidítést – Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete (MEFESZ) lett.³⁷ Ez a dátum automatikusan a PEDE megszűnését is jelentette – amely nem sokkal korábban egy volt vezetőségi tagja révén kémbotrányba³⁸ is keveredett –, hiszen szerepét az új egységes szervezet, a MEFESZ pécsi csoportja vette

³⁴ Trianon után a pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem „ideiglenesen” Pécsre történő elhelyezését az 1921. évi XXV. törvénycikk mondta ki. Azonban erre csak 1923-ban került sor, mivel az intézmény átköltözését hátráltatta a város szerb megszállása. Az intézmény neve a második világháborút követően megváltozott: „Először – az államforma változásával – a jelzők tűntek el. A »királyi« jelzőt, illetve annak rövidítéseit az Ideiglenes Nemzeti Kormány 539/1945. M. E. számú rendelete törölte el, mely a Magyar Közlöny 1945. március 24-i számában jelent meg, s később az 1946. évi I. 19. § is megerősítette.” POLYÁK 2014. 124. Ezt követően a névhasználatban a VKM a tudományegyetemek elnevezése körül követendő egységes eljárás tárgyában kelt, 61.771/1947. (IV.17.) VI. számú utasítása hozott változást: „A minisztérium azt az elvi álláspontot képviselte, hogy mivel »a tudományegyetem elnevezését annak idején az egyetem alapításáról és szervezéséről szóló törvényes jogszabály állapította meg«, mindaddig, amíg a kérdésben újabb törvényi rendelkezés nem történik, a hivatalos intézménynévben a tudományegyetem megnevezés mellett csak a székhelyre történhet utalás, azaz az egyetem neve Pécsi Tudományegyetem legyen.” POLYÁK 2014. 125.

³⁵ MICHELLER 1990. 141.

³⁶ Vö. „Ez az aktus csak betetőzte azt a folyamatot, amelynek során a súlytalaná váló koalíciós pártok ifjúsági szervezetei és a MADISZ sorra kimondták a megszűnésüket.” GERGELY – ÖLMOSSI 2014. 23.

³⁷ VAJDA 2017. 46.

³⁸ 1948 márciusában kémbotrány rázta meg a várost. A hatóságok három társával együtt letartóztatták Detre Tamás egyetemi hallgatót a pécsi katonai helyőrségre vonatkozó, csehszlovák földalatti fasiszta köröknek való kémkedés vádjával. Detre korábban a kisgazdapárt által delegált, majd visszahívott tag volt a PEDE vezetőségében. A pécsi honvédség felszereléséről továbbított kémjelentéseket egy fasiszta bűnszövetkezet. *Új Dunántúl*, 1948. március 5. 2.

át, melynek elnöke továbbra is Major Sándor maradt. E pozíciójából adódóan – mint a MEFESZ küldöttje – bekerült a MINSZ megyei vezetőségébe is.³⁹

Az egyházak háttérbe szorítása 1945 és 1948 között, avagy harc a „klerikális reakció” ellen

Amíg a Horthy-korszak politikai ideológiáját az idealizmuson alapuló keresztény nemzeti gondolat⁴⁰ határozta meg, addig a kommunisták politikai krédója a materializmuson alapuló marxizmus-leninizmus eszmerendszerére épült. A történelmi egyházakat a régi Magyarország jelképeinek, a „klerikális reakció” támogatóinak, ezáltal ellenségnek tekintették, ennek jegyében – hatalmuk erősödésével párhuzamosan – igyekeztek őket megtörni, háttérbe szorítani, tevékenységüket korlátozni. A korlátozó intézkedések sorát 1945. március 15-én a földreform nyitotta meg, amelynek révén sikerült megfosztani gazdasági háttérüktől az egyházakat. A törvény leginkább a hatalmas földbirtokokkal rendelkező katolikus egyházat sújtotta.⁴¹

Serédi Jusztinián esztergomi érsek, hercegprímás 1945. március 29-i halálával a Magyar Katolikus Egyház elvesztette vezetőjét. Mindszenty József veszprémi püspököt XII. Pius pápa 1945. augusztus 16-án nevezte ki esztergomi érsekké. Beiktatására október 7-én került sor az esztergomi bazilikában. Mindszenty karakteréből egy elveihez ragaszkodó, a kommunistákkal – elvi, erkölcsi okokból⁴² – minden megalkuvást elutasító vezető képe rajzolódik ki. A konzervatív államegyházi felfogás⁴³ képviselője volt, az őt érseki pozíciójából megillető hercegprímási címét valós közjogi szerepként fogta fel, aktívan politizált. Ennek keretében szinte minden jelentős társadalmi, szociális kérdésben felszólt: ellenezte a felvidéki magyarság át- és a magyarországi németek kitelepítését, a kötelező hitoktatás megszüntetését és az egyház oktató-nevelő szerepének csökkentését, de kritizálta a földosztást, a népi demokratikus szervek működését, a köztársasági államforma bevezetését is, melyek révén az antikommunista politika jelképes alakjává vált.⁴⁴ Ezért a kommunisták számára kezdetektől fogva Mindszenty József bíboros számított az első számú közellenségnek.

39 Megalakult a MINSz baranyai vezetősége. *Dunántúli Napló*, 1948. április 30. 5.

40 MIKLÓS 2007. 206.

41 Vö. „Az intézkedés a katolikus egyházat érintette a legérzékenyebben: 862 704 kh-jából 765 684-et sajátítottak ki. Nemcsak a vagyonduzzasztó vagy kihasználatlan földeket sajátították ki, hanem az oktatási és szociális intézmények fenntartására szolgáló célvagyonokat is. A megmaradt kb. 80 ezer kh a plébániák és az intézmények megélhetését nem biztosította. A református egyház 102 ezer kh-jából 60 ezer az egyház tulajdonában maradt. Az evangélikus egyház birtokállománya 21 ezer kh volt. Ezek többsége nem haladta meg a kis- és középbirtokok mértékét, így nem kerültek kisajátításra.” BALOGH – BENCZE – LADÁNYI 1997. 387.

42 Vö. „A kommunizmust határozottan elutasította mint rossz, veszedelmes és hamis rendszert. Hercegprímási felelőssége tudatában határozott: ezzel a rendszerrel az egyház nem működhet együtt, sőt harcba kell szállni vele.” BALOGH 2008. 54.

43 Vö. *A katolikus államegyházi rendszer utolsó elemei (pl. a királyi főkegyúri jog, az esztergomi prímás különleges közjogi funkciója) teljes egészében a köztársaság kikiáltásával (1946. évi I. törvény) szűntek meg.* CSIZINÉ 2011. 50.

44 GERGELY – IZSÁK 1989. 13–28.

1. kép – Mindszenty József arcképe
(Lühosdorff Károly rajza)

Többek között az egyházak megtörését szolgálta az 1946. március 23-án megjelent, a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló, 1946. évi VII. törvénycikk is,⁴⁵ amely később hosszú éveken keresztül szolgált hivatkozási alapul a koncepciós perekhez.⁴⁶

A szovjet-orosz irányítás alatt álló, magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) követelésére a kormány 3.830/1946. M. E. számú⁴⁷ és 7.330/1946. M. E. számú⁴⁸ rendeletei révén kapott felhatalmazás alapján Rajk László belügyminiszter csak az 1946. év során mintegy háromezer jobboldalinak minősített szervezetet oszlatott fel.⁴⁹ 1945 és 1950 között összesen több mint 10 000 egyesület működését lehetetlenítették el, közte minden bejegyzett – nem a hitélettel összefüggő – keresztény szervezetet, mint például az Egyházközségi Munkásszakosztályokat, illetve a helyi KALOT- és KALÁSZ-szervezeteket.⁵⁰ A katolikus egyház keretein belül éppen ezért 1945 és 1948 között az Actio Catholica mozgalom töltötte be az egyik leg-

45 1946. évi VII. törvénycikk a demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről. *Rendőrségi Közlöny* 2. (1946):8. 298.

46 A koncepciós perek esetén más vádak is felhoztak egyházi személyek ellen. Például Túróczy Zoltán evangélikus püspököt „háborús büntettek miatt” a Népbíróság 1945. június 25-én 10 évi fegyházbüntetésre ítélte, végül 1946. március 1-jével szabadlábra helyezték. Ordass Lajos evangélikus püspök szembeszállt az iskolák államosításával, ezért 1948. augusztus 24-én házi őrizet alá helyezték, de ezt rövidesen feloldották. Szeptember 8-án letartóztatták, majd az „ország devizagazdálkodását sértő bűncselekmény” vádjával két évre ítélték. Ez utóbbi végül a Mindszenty József bíboros elleni per főpróbája volt. MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2012.

47 A Magyar Köztársaság kormányának 3.830/1946. M. E. rendelete a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlataásáról szóló 529/1945. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában. *Magyar Közlöny – Hivatalos lap* 2. (1946):91. 2.

48 A Magyar Köztársaság kormányának 7.330/1946. M. E. számú rendelete az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1938: XVII tc. egyes rendelkezéseinek módosítása és kiegészítése tárgyában. *Magyar Közlöny – Hivatalos lap* 2. (1946):144. 1.

49 Vö. „1946. június 17-én egy 18 éves tanuló tisztázatlan okokból lelőtt két orosz katonát az Oktogon téren. A tett politikai indítékaira egyedül a feltételezett gyilkos zsebében talált KALOT-igazolványból következtetett a politikai rendőrség. Ez az eset, valamint a Gyöngyös környéki oroszellenes merényletek alkalmat adtak a SZEB elnökhelyettesének, Szviridov tábornoknak, hogy a kormánytól követelje a jobboldalinak minősített egyesületek százainak (köztük a KALOT-nak és a Cserkész Szövetségnek) felszámolását, valamint a Kiszgazdapárt megtisztítását több jobboldali politikusától.” CSEH 2009. 139. Amíg Erdei Ferenc, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere 1945. év augusztusától kezdődően 163 egyedi határozatot hozott egyesületek feloszlataására vonatkozóan, addig az 1945. november 15-én megalakult Tildy-kormány, majd később a Nagy Ferenc-kormány első belügyminisztere, Nagy Imre már 689, a Nagy Ferenc-kormány második, majd az ezt követő Dinnyés-kormány első belügyminisztere, Rajk László pedig már 6 816 döntést hozott. A Dinnyés-kormány második, majd a Dobi-kormány első belügyminisztere, Kádár János pedig 2 772 egyesület feloszlataásáról döntött. DOMANICZKY 2009. 10–12.

50 MOLNÁR 2005. 24.; CSEH 2009. 139.

jelentősebb szerepet, legfőbb tevékenységei a segélyezés, a lapkiadás (*Új Ember*), a katolikus ifjúsági egyesületek irányítása, illetve a katolikus oktatás védelme voltak.⁵¹ Megnövekedett szerepét az okozta, hogy mint hitbuzgalmi egyesület nem volt álmilag bejegyzett szervezet, így jogalap híján mentesült a felosztatás alól.⁵²

Mivel a magyar társadalom, azon belül is az ifjúság többsége az egyházak befolyása alatt állt,⁵³ ezért a kommunisták részéről hamarosan kezdetét vették azok az intézkedések, amelyek az alsó- és középfokú oktatás egységesítését, egy egységes állami iskolarendszer⁵⁴ megteremtését szolgálták, egyúttal pedig az egyházi iskolák ellehetetlenítésére irányultak. Ennek visszhangja a baloldali sajtóban már 1946 tavaszán érezhető volt a felekezeti iskolák szükségességét megkérdőjelező írásokban.⁵⁵

A vallásszabadság helyzetének javítása érdekében a Magyarországi Szabadegyházak Szövetsége a kisebb vallási felekezetek nevében támogatta a fakultatív hitoktatás bevezetését, valamint, hogy a szülők szabadon dönthessenek gyermekeik vallásgyakorlásáról, és a tanulók ne csak a bevett egyházak, hanem a szabadegyházi közösségek hittanát is tanulhassák.⁵⁶ Az államtól való függetlenség érdekében az egyházak közfinanszírozásának megszüntetését is szorgalmazta, ezáltal a bevett és elismert felekezetek is rákényszerültek volna a hívek fokozott dotációjára.⁵⁷ Ezen javaslatok egybeestek az MKP elképzeléseivel, ezért a Szabadegyházak Szövetsége támogatásával a parlament elfogadta a bevett és elismert vallásfelekezetek között az utóbbiak hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről

2. kép – Pályi Jenő *Adjatok egy kis földet az egyháznak!* című karikatúrája

51 GIANONE 2003. 90.

52 GIANONE 2003. 81.

53 Magyarország korabeli felekezeti megoszlását az 1949. évi népszámlálás adataiból ismerhetjük meg, eszerint az ország lakosságának 67,8%-a római katolikus, 21,9%-a református, 5,2%-a evangélikus, 5,1% egyéb vallású, ismeretlen vagy felekezet nélküli volt. GERGELY 1991. 4.

54 BALOGH 2012. 109–110.

55 FEHÉR 2000. 472.

56 Vö. A kommunisták „egyházpolitikai céljai megegyeztek a szabadegyházak legfontosabb követeléseivel. A baloldal átmenetileg szövetségest látott bennük a politikai katolicizmus (valamint a többi történelmi egyház) elleni küzdelemben. Ehhez szívesen elfogadták a kisegyházak támogatását”. RAJKI 2011. 83.

57 Vö. „Az egyházak anyagi önfenntartó képességének felvetését korszerű programnak tarthatjuk. Egyrészt korlátozza az állam beleszólását az egyház életébe. Másrészt a lelkességet/papságot a hatékonyabb hitéleti és lelkigondozói tevékenységre készíti, ha híveinek anyagi támogatásától függ a megélhetése.” RAJKI 2011. 83.

szóló 1947. évi XXXIII. törvényt, ezáltal a történelmi bevett egyházak kiemelt szerepe megszűnt Magyarországon.⁵⁸

1947 tavaszán a koalíciós pártok megegyeztek abban, hogy a falusi, akár különböző felekezetű elemi és polgári iskolák összevonása elkerülhetetlen, a tankönyveket egységessé, a hitoktatást pedig fakultatívvá kell tenni. Ezen intézkedésekkel lényegében az egyházi iskolák államosítása ment volna végbe, azonban Keresztury Dezső kultuszminiszter nem vállalta végrehajtásukat, és március 14-én végérvényesen lemondott. Helyét Ortutay Gyula néprajzkutató vette át, aki radikális centralizátor hírében állt.⁵⁹ Az egyházak tömegbefolyása nyomán meginduló heves tiltakozási hullám azonban váratlanul érte a döntéshozókat, ezért a fakultatív hitoktatás bevezetése, az iskolák demokratikus szekularizációjának programja június elejére már nem volt napirenden.⁶⁰ A kommunisták viszont nem adták fel, hanem egy jól megtervezett és előkészített propaganda-hadjáratba fogtak az iskolák államosítását előkészítendő (ehhez kapóra jött az ún. „pócspetri ügy”⁶¹), melyre végül 1948. június 16-án, az 1948. évi XXXIII. törvénycikk elfogadásával került sor. Ennek értelmében a nem állami iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, valamint a kisdédóvodák fenntartását az állam vette át, ezen intézmények tanítóit, tanárait, óvónőit pedig állami alkalmazottakká minősítették. Ezen intézmények ingó- és ingatlan vagyona az állam tulajdonába került, a törvény hatálya azonban nem terjedt ki a kizárólag egyházi célokat szolgáló tanintézetekre, mint például a hittudományi főiskolákra, diakónus és diakonisszaképzőkre.⁶² A felekezeti iskolák államosítása végül az ország összes iskolájának mintegy kétharmadát érintette.

1948 őszén a protestánsokkal és az izraelita hitközségekkel történő „megegyezést”⁶³ követően fokozódott a nyomás a továbbra is ellenálló katolikus egyház és különösen annak vezetője irányába. Rákosi Mátyás utasítására a kommunista párt irányítása alatt álló országos és helyi propagandasajtó 1948 őszén durva lejárató kampányba kezdett Mindszenty ellen. Eközben a politikai rendőrség, vagyis a Péter Gábor által irányított Államvédelmi Hatóság (ÁVH) már a letartóztatáshoz, illetve a későbbi koncepciók perhez gyűjtött adatokat róla és közvetlen beosztottjairól. Az ÁVH végül 1948. december 26-án tartóztatta le a bíboros-hercegprímást a demokratikus államrend és a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, hűtlenség, kémkedés és valutaüzérkedés vádjával, majd pedig a Budapesti Népbíróság az 1949. február elején lezajlott koncepciók eljárásban életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélte.⁶⁴

58 Még a vallás szabad gyakorlásáról szóló, 1895. évi XLIII. törvénycikk vezette be a bevett, a törvényesen elismert és a törvényesen el nem ismert (vagy túrt) felekezetek (szekták) kategóriáját. Az 1947. évi XXXIII. törvény értelmében „[a] bevett felekezetek (római és görög katolikusok, görögkeletiek, reformátusok, evangélikusok, unitáriusok és az izraeliták) szabadon szerveződhetnek, az államtól anyagi támogatást és bizonyos előjogokat kaptak, például vezetőik megjelenhetnek a törvényhozás felsőházában. A törvényesen elismert felekezetek szintén szabadon működhetnek az említett anyagi támogatás és előjogok nélkül, ezt a kategóriát lényegében az új vallásfelekezetek törvényes működésének biztosítására hozták létre.” FAZEKAS 2008. 59.

59 BALOGH 2012. 113–114.

60 BALOGH 2012. 117., 119.

61 A „pócspetri ügyről” részletesen lásd: MAJTÉNYI – MIKÓ – SZABÓ 2012.

62 VARGHÁNÉ 2019. 332.

63 Lásd: Egyezmény a református és az unitárius egyházzal, 1948. október 7.; Megállapodás az izraelita felekkel, 1948. december 7.; Egyezmény az evangélikus egyházzal, 1948. december 14. GERGELY 1985. 77.

64 BALOGH 2008. 59–60.

Összefoglalóan kijelenthetjük, hogy a „klerikális reakció” elleni harc során már a koalíciós időszaktól kezdődően – szovjet minta alapján – a kommunisták fokozatosan ellehetetlenítették a legfőbb ellenségnek tekintett katolikus egyházat. Földjeit elvették, ezáltal gazdaságilag roppantották meg. Egyesületeit feloszlatták, így társadalmi beágyazottsága gyengült meg. Iskoláit államosították, majd a hitoktatást fakultatívvá tették, így elvesztette korábbi meghatározó befolyását az ifjúságra. Az egyházi tulajdonú nyomdákat, kiadókat szintén csaknem teljesen államosították, ezáltal sajtómegjelenését minimálisra szorították. Vezetőit koncepciós perek révén börtönbe vetették, hogy az egyház tagjait megfélemlítsék és együttműködésre kényszerítsék. Az így megváltozott politikai és társadalmi környezet jelentősen gátolta nemcsak a hitelvek terjesztését, de az egyház általános érdekérvényesítő képességét is.⁶⁵

3. kép – Gerő Sándor *Ezt akarta Mindszenty* című karikatúrája

Politikai csatározások a Szent Mór Kollégium falai között (1948–1949)

A Szent Mór Kollégium a pécsi Erzsébet Tudományegyetem katolikus bölcsész-, jog- és orvostanhallgatói számára létesített alapítványi kollégium volt, amelyet Maurinum néven is ismerhetünk.⁶⁶ Az általában 120–170 főt elszállásoló épületet 1929-ben adták át, az egyetem három karának hallgatóit fogadta be, és a társadalmi problémákra érzékeny, intelligens, katolikus férfiak otthonává kívánt válni. A lakhatás és ételmezés biztosításán, valamint a tanulói, tudományos munka segítésén felül tehát célkitűzése volt a valláserkölcsei alapokon képzett, kiváló jellemű férfiak kinevelése. Ezt mutatta az intézet jelmondata „*Scientia et conscientia*” is.⁶⁷ Vargha Damján, a kollégium igazgatója az angol college-ok rendszerét szerette volna meghonosítani a Maurinumban, a havi költségtérítés díja azonban meglehetősen magas volt, körülbelül annyi, mint a város másik két egyetemi kollégiumában az éves tandíj. Ebből adódóan lakói főleg a tehetősebb középosztálybeli családok sarjai voltak, a kevésbé tehető hallgatók ösztöndíjjal juthattak férőhelyekhez. A havi fizetség fejében számos extra szolgáltatást vehettek igénybe, használhatták az intézmény 16 000 kötetes könyvtárát, olvasó-, társalgó- és zenetermét, a rádioszobát, a fürdő- és sporthelyiséget, a büfét, de cserkészotthon és tágas kert is fogadta őket. A vallásgyakorlás kiemelt helyet foglalt el a kollégisták életében, a szentmiséken, vallási gyakorlatokon való

⁶⁵ BALOGH 1997. 397–398.

⁶⁶ Az intézmény történetét bővebben lásd: RAJCSI 1989; FARKAS 2009; DEZSŐ 2016; DEZSŐ 2020.

⁶⁷ RAJCSI 1989. 125.

rendszeres részvételt a házirend is előírta. A bölcsészhallgatókat pedig külön katolikus tanárképző intézetben képezték. A Maurinumban számos szervezet is tevékenykedett, mint például a 700. sz. Maurus püspök öregcserkész csapat, a Mária Kongregáció⁶⁸ vagy a szegényeket segítő Szent Vince Konferencia.⁶⁹ A kollégium hallgatói még saját lapot is indítottak, amely 1934 és 1939 között jelent meg.⁷⁰

4. kép – A Pécsi Szent Mór Kollégium főhomlokzata az 1930-as években

5. kép – A Pécsi Szent Mór Kollégium tanulóterme az 1930-as években

A kollégiumi szabályzat ugyan kötelező jelleggel írta elő a katolikus vallást, azonban a gyakorlatban egyéb vallásfelekezetű diákok is felvételt nyertek az intézetbe. A szabályzat előírta továbbá, hogy a növendékek semmiféle politikai pártnak nem lehetnek tagjai, illetve szervezetek jelvényét nem viselhetik.⁷¹ Mint azt a későbbiekben láthatjuk, a szovjetizálás időszakában utóbbi előírásoknak már nem volt jelentősége.

1947. február 13-án a Maurinum igazgatótanácsi ülésén – Vargha Damján igazgató felvetésére – került tárgyalásra az az ötlet, hogy az intézmény kerüljön az egyetem kötelékéből a ciszterci rend kezelésébe. Felmerült ugyanis, hogy különböző politikai csoportok az épület más célokra történő hasznosítását tervezik, akár államosítás révén is. A tulajdonjog átadása céljából március 20-án létrehoztak egy új, „Szent Mór pécsi püspökről nevezett királyi katolikus tanárképzőintézeti alapítványt”, melynek elnöke a tankerületi főigazgató, Palos Bernardin lett. Az elkészült átadás-átvételi dokumentáció garanciát is tartalmazott arra az esetre, ha a ciszterci rend megszűnne vagy feloszlhatna. Ebben az esetben a volt alapítványi tulajdon a pécsi püspökséghez került volna. A Szent Mór Kollégium teljes ingó- és ingatlanvagyonának átadása végül 1947. augusztus 6-án történt meg. Az új igazgató, Erdélyi Guidó ciszterci rendi tanár lett. 1948 februárjában azonban belső – az első- és másodéves, baloldali érzelmű, katolikus hallgatók révén – kezdeményezés indult annak érdekében, hogy az intézet alakuljon át népi kollégiummá. A felsőbb évfolyamok

68 A Mária-kongregáció olyan „hitbuzgalmi társulat, mely a hitbuzgalmi életet az egyesületi életben rejlő erőknek bevonásával, mégpedig a Mária-kultusz különösebb fejlesztésével akarja nagyra növelni. Az egyesületi jelleg kidomborodik abban is, hogy egy azon kongregáció csak egy azon rend- és nembeli egyéneket tömörít, akiknek t. i. társadalmi helyzete és körülményei meglehetősen azonosak, mert csak így lehet teljes mértékben elérni, hogy a tagok minden tekintetben azonos célokat tűzzenek maguk elé és ezek felé azonos eszközökkel törekedjenek. Ezért van külön kongregációjuk a férfiaknak, nőknek, ifjaknak, leányoknak, tisztviselőknak, iparosoknak stb.” BANGHA 1921. 5.

69 DEZSŐ 2016.

70 A *Maurinum* és melléklapja, a *Móric(zka)* volt az első kollégiumi lap az Erzsébet Tudományegyetemen. SCHMELCZER-POHÁNKA 2016. 188.

71 RAJCSI 1989. 127.

6. kép – A Pécsi Szent Mór Kollégium igazgatói irodája az 1930-as években

hallgatóinak azonban sikerült leszerelnie ezt próbálkozást.⁷²

Az 1948-as év második felében a kommunista hatalomátvétel és az iskolaállamosítások révén kiteljesedő és átfogóvá váló, egyházakkal szembeni küzdelem tovább fokozódott az egyetemi szintéren is. A politikailag megbízhatatlannak minősített hallgatók és oktatók itt is felkerültek az „objektív ellenség” listájára⁷³ a minden (gazdasági, ideológiai, politikai)

fronton folyó „osztályharc” keretében. És habár a népi kollégiumi mozgalom⁷⁴ eredményt ért el a munkás- és parasztszármazású diákok felsőoktatási részarányának növelésében,⁷⁵ erős NPP-kötődése, illetve a MADISZ-szal való rivalizálása már elég indokot szolgáltatott a NÉKOSZ elleni támadásokra. A szervezet számára azonban a végső dőfést mégis az okozta, hogy 1948 júniusában Jugoszláviát kizárták a KOMINFORM-ból, ezáltal Josip Broz Tito, az ország vezetője ellenséggé vált a szocialista táboron belül. Ez megpecsételte a NÉKOSZ és legfőbb támogatójának, Rajk László belügyminiszter sorsát is, hiszen kiváló jugoszláv kapcsolataik voltak.⁷⁶ Az immár a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) nevet viselő kommunista párt ezért más jellegű megoldást keresett a céljai eléréséhez.

1948 nyarán a részben ezért indított egyetemi reformok egyik eleme a szakérettségi intézményének bevezetése volt,⁷⁷ amellyel a megfelelő előképzettség nélküli munkás- és parasztszármazású fiatalok számára nyílt lehetőség bekerülni az egyetemekre, főiskolákra. Másrészt újraszabályozták a felvételi eljárásokat, amelynek keretében az egyetemekre felvehető hallgatók létszámának megállapítása miniszteri hatáskörbe került, illetve az elbírálás új kritériumaként figyelembe vették a jelentkezők „szociális helyzetét”.⁷⁸

72 FARKAS 2009. 127–128.

73 Az „objektív ellenség” fogalmát Hannah Arendt filozófus, történész vezette be a totalitárius rendszerek működésének vizsgálata során. Elgondolása szerint a totalitarizmus egyik fontos tényezője az, hogy a propagandában a politikai ellenfél úgynevezett „objektív ellenségként” mutatkozik meg, amelyet ideológiai alapon jelölnek ki – valamilyen jellemző vonása (például faji, vallási, társadalmi csoporthoz való hovatartozás) alapján – és bűnösségének bizonyítására nincs szükség. (BIHARI 2005. 93.) Bihari összeállításában az „objektív ellenség” magyarországi táborába a következők kerültek: „a reakciósok, a volt uralkodó osztály tagjai, az úri-keresztyény középosztály tagjai, a parasztnyúzó kulákok, a közép- és gazdagparasztok, a malomtulajdonosok, az ingadozó középparasztok, az úri bitangok, a gyárosok, a kispolgárok, a tehetséges paraszt- és munkásfiatalok előrejutását akadályozó tanárok, a bürokraták és a packázó hivatalnokok. (...) [A] városi kulákok, az értelmiségi kulákok, a munkát kerülő lumpenproletárok, a népbutító egyházi klérus tagjai, az imperialisták ügynökei, az árulók, a vezér életére törő összeesküvők, a trockisták, majd a titóisták, a munkásosztályt eláruló szociálfasiszta szociáldemokraták, a nacionalisták, valamint általában a Szovjetunió, a béketábor és a párt ellenségei.” BIHARI 2005. 94–95.

74 A népi kollégiumi mozgalomról részletesen lásd: KARDOS 1977.; vö. PATAKI 2005.

75 A NÉKOSZ tevékenységének hatására 10%-ra nőtt a középiskolákban és 11,3%-ra az egyetemeken és főiskolákon a munkás- és parasztszármazású diákok részaránya az 1947/48-as tanév végére. GÁL 1984. 15.

76 FORRADALMÁROK 2006.

77 A szakérettségi intézményéről részletesen lásd: MAJTÉNYI 2004. 72.

78 POLYÁK 2016. 6.

1948 októberében a MEFESZ országos vezetősége utasítást adott a pécsi csoportjának, hogy indítson el egy a Szent Mór Kollégium államosítását követelő mozgalmat. Az akció során – legalábbis a MEFESZ pécsi csoportjának korabeli jelentése szerint – a kollégisták 90%-a támogatta a javaslatot, és az ifjúság nevében kérték a VKM-től a kollégium államosítását. A MEFESZ, illetve az Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatal (ODKH)⁷⁹ kollégiumi osztályának vezetője azonban felvilágosította őket, hogy a felvetésük bürokratikus okok miatt jelenleg nem megvalósítható, ellenben a kollégium rendszeres államsegélyben fog részesülni. Az ODKH által beígért állami támogatás viszont hónapról-hónapra csökkent, majd meg is szűnt. Pedig a pécsi Szent Mór Kollégium baloldali érzelmű, kongreganista diáksága is belépett a politikai színtérre a kommunisták oldalán azzal, hogy az 1948 őszén egyre erősödő Mindszenty-ellenes verbális támadásokhoz illeszkedve november 14-én nyílt levelet⁸⁰ intéztek a püspöki karhoz. A vélhetően a kommunista párt által sugalmazott „politikai elvárásnak” megfelelő levél – amelyben a diákok elítélték Mindszenty reakciós politikai tevékenységét – nagy vihart kavart. Az akcióról a következőképp tudósított a *Szabad Nép*:

„Nincs nap, hogy az újságok be ne számolnának a katolikus tömegek egy-egy újabb Mindszenty-ellenes megmozdulásáról. Legutóbb a katolikus ifjúság mozdult meg: a pécsi katolikus Szent Mór-kollégium ifjúsága nyílt levelével kezdődött, amelyhez csatlakozott a kőbányai egyházközség ifjúsága, a zalaegerszegi, kistérségi, székesfehérvári, egri kongreganista fiatalok, számos volt egyházi iskola diákjai, a Szent Bernát, Szent László, Szent Katalin ismert katolikus kollégiumok lakói és még sokan mások. És nem csak az ifjúság mozdult meg. Hasonló értelemben foglalt állást több hitoktató, világi pap és szerzetes tanár, számos egyetemi professzor és számtalan katolikus pedagógus az ország minden részéről.”⁸¹

A levél következményeként Virág Ferenc pécsi megyéspüspök Erdélyi Guidót,⁸² a Szent Mór Kollégium igazgatóját „egészségi állapotára való tekintettel”, saját kérelmére felmentette az intézmény vezetése alól, utódja Ágoston Julián lett.⁸³ A korábban a ciszterci rend Nagy Lajos Gimnáziumában magyar–latin szakos tanárként dolgozó Ágoston a bekövetkező eseményeknek már csak elszenvetője volt, azokat a kommunista befolyás alá került kollégiumi Ifjúsági Bizottság (IB) irányította, amely lényegében a helyi hallgatói önkormányzatnak felelt meg.

⁷⁹ Az ODKH-t a kormány a diákjóléti intézmények egységes elvek szerinti működtetése érdekében létesítette. Hatáskörébe tartozott az állami általános iskolai, középiskolai, szakiskolai tanulóotthonok, egyetemi és főiskolai kollégiumok, menzák, diákjóléti hivatalok, népi kollégiumok működésének irányítása és ellenőrzése, valamint az ezek fenntartásához szükséges anyagi feltételek biztosítása. A Magyar Köztársaság kormányának 9.900/1948. Korm. számú rendelete a tanulóotthoni nevelés és a diákjóléti ügyek intézésének egységes irányítása tárgyában, 2. §. *Magyar Közlöny – Rendeletek tára* 4. (1948):215. 1–2.

⁸⁰ Lásd az 1. sz. dokumentumot.

⁸¹ A tömegek tanultak! *Szabad Nép*, 1948. december 2. 1.

⁸² Az egyetemi ifjúság lapja, a MEFESZ által kiadott *Fiatal Magyarország* 1948. november 24-i száma címlapon számolt be a Szent Mór Kollégium baloldali érzelmű, katolikus ifjúságának nyílt levele által keltett hullámokról, illetve Guidó atya „népi demokráciaellenes”, „reakciós” megnyilvánulásairól. L. J.: Guidó atya és a tanulás. *Fiatal Magyarország*, 1948. november 24. 1–2.

⁸³ Virág Ferenc püspök felfüggesztette a Szent Mór kollégium igazgatóját. *Dunántúli Napló*, 1948. november 17. 5.

A Mindszenty-ellenes helyi akciók csúcspontjaként 1948. december 7-én a kollégium Ifjúsági Bizottsága tiltakozó nagygyűlésre hívta az egyházmegye katolikus ifjúságát. A gyűlés résztvevői teljesen megtöltötték az egyetem előcsarnokát:

„A szónokok beszédeiben Mindszenty reakciós, demokráciaellenes cselekedeteit bélyegezték meg. A beszédek után a gyűlés résztvevői ütemes »Vesszen Mindszenty« kiáltással tüntettek a klerikális reakció vezére ellen. Végül határozati javaslatot fogadtak el, amelyben megállapítják, hogy Mindszenty a nép és az egyház között [sic!] ellentéteket szít. Ezért kéri Virág Ferenc megyéspüspököt, hogy egyházmegyeje területén szüntesse be az uszító primási pásztorlevelek felolvasását.»⁸⁴

A hercegprímás december 26-i letartóztatását követően azonban a „klerikális reakció” elleni nagy kampány lezárult az egyetemen, ezután már csak egyéni agitáció folyt a hallgatók között. A kampánytevékenység visszafogására azért is szükség volt, mert az akciókra történő, kötelező kivonulások miatt a MEFESZ tagsága már szinte „terrorszervezetnek” tekintette a szervezet vezetőségét.⁸⁵

7. kép – Pécsi Szent Mór Kollégium étterme az 1930-as években

8. kép – Pécsi Szent Mór Kollégium konyhája az 1930-as években

A MEFESZ országos vezetősége a kollégium állami támogatásának elmaradását azzal magyarázta, hogy a kollégiumot „kvázi” irányító IB még nem szabadult meg az „ellenséges elemektől”. Ezért az IB a kollégium államosítását előkészítendő, az elvárásoknak megfelelően megkezdte a kollégiumi szelekció megtervezését, melyet a „reakciós és mindszentysta egyének” eltávolítására használtak fel. A folyamatot a hallgatóság ideológiai feltérképezésével kezdték, majd fokozott propagandaakciókkal olyan légkört teremtettek, hogy többen is önként távoztak a kollégiumból. A „felvételi vizsgákra” végül 1949. február 20. és 22. között került sor és ennek során 24 egyetemi hallgatót zártak ki.

A kollégiumi szelekció hatására a következő igazgató, Ágoston Julián is lemondott. Ekkor már a városi pártszervezet is elérkezettnek látta az időt az államosításra, ezért egy új kérelmet írtak az ifjú-

⁸⁴ Nagygyűlésen tüntettek a pécsi egyházmegye dolgozói és ifjúsága Mindszenty politikája ellen. *Szabad Nép*, 1948. december 9. 2.

⁸⁵ Lásd a 10. számú dokumentumot.

sággal. A MEFESZ-nél, illetve az ODKH-ban azonban továbbra sem tartották időszerűnek az akciót. Az 1949. március eleji pécsi, kollégiumi tárgyaláson aztán újabb ígéretek hangzottak el. Ezen felbuzdulva a következő héten az IB újabb rostálást tartott, amely során további 18 diákot zártak ki a kollégiumból, azonban a megígért támogatás továbbra sem érkezett meg. Sőt, január elsejétől a menzán dolgozóknak járó illetményt sem fizette ki a VKM. A fizetőképes hallgatók eltávolítása miatt pedig a bevétel is jelentősen lecsökkent. E jelentős gazdasági problémák miatt a MEFESZ pécsi csoportjában javaslat született a kizárt hallgatóknak a kollégiumi menzáról történő kitiltásáról is, hogy ezáltal csökkentsék a menzán étkezők számát, így a kiadásokat.

Ahogy az 1. táblázatból is látható, a Szent Mór nevet viselő katolikus egyetemi kollégiumban a kommunista befolyás alá került Ifjúsági Bizottság által irányított „felvételi eljárás”, vagyis inkább szelekciók során összesen negyvenkét (24+18) hallgatót zártak ki, további hét diák pedig önként távozott a kollégiumból.

	Az első kollégiumi szelekció eredménye (fő)	A második kollégiumi szelekció eredménye (fő)
Önként távozott hallgatók	7	–
Politikai okokból eltávolított hallgatók	24	18
Összesen	31	18

1. táblázat – A pécsi Szent Mór Kollégiumból önként eltávozott, illetve kizárt hallgatók száma a két kollégiumi szelekció során (1949. február és március hónapban)

A politikai okokból eltávolított hallgatók kizárása mögötti motivációkat vizsgálva látható, hogy az eljárások során többféle vádat is megfogalmaztak az eltávolítani kívánt kollégistákkal szemben. A legnagyobb számban a „klerikális magatartás” volt az ürügy a kizárásra, de ebben nem volt semmi meglepő, hiszen egy katolikus egyházi kollégiumban nagy számban találtak vallásos hallgatókat, akikre aztán ilyen-olyan okból rá lehetett sütni a „klerikális” bélyeget. Ehhez képest a tanulmányi, illetve erkölcsi okokból eltávolítottak száma elenyésző volt.

Ellenben jól nyomon követhető a kollégiumi ifjúság szociális összetételének feljavítására irányuló igény, az úgynevezett származási kategóriák („osztályidegen”, „osztályaruló”, „kulák”, „dzsentri”) használata révén. A kommunisták ugyanis az egyes hallgatók „elleneséges” magatartását előszeretettel vezették le azok társadalmi helyzetéből.⁸⁶

A megnevezett okok között vannak olyanok, amelyek a történelmi kontextusba helyezve nyernek valódi értelmet, például: „dzsentri”, „kulák”, „mindszentysta”, „nyugatos”, „osztályaruló”, „osztályidegen”, azonban van köztük néhány olyan is, amely mai szemmel szinte érthetetlen. Hiszen például az, hogy valaki az apja által elkövetett bűnökért bűnhődjön, egy egyházi fenntartású intézményben nemcsak elfogadhatatlan, de felfogadhatatlan is volt. Ahogy az is, ha valakit a politika iránti érdeklődés hiánya miatt ítélték el. Erre utalt például a „cinikus” és a „tájékozatlan” jelzővel ellátott személyek kizárása.

86 NAGY 2015.

A kizárások jellemző oka(i) ⁸⁷	Az első kollégiumi szelekció eredménye (fő)	A második kollégiumi szelekció eredménye (fő)
vegyes ⁸⁸	5	18
klerikális	7	–
besúgó	1	–
osztályidegen	3	–
reakciós	2	–
kulák	2	–
cinikus	2	–
a kistarcsai internálótábor parancsnokának fia	1	–
tanulmányi eredmény	2	–
nyugati beállítottságú	1	–
[politikailag – T. G.] tájékozatlan	1	–
osztályáruló	1	–
indifferens	1	–
erkölcsileg kifogásolható	1	–
dzsentrí	1	–
mindszentysta	3	–
ismeretlen ⁸⁹	4	–

2. táblázat – A pécsi Szent Mór kollégiumból 1949. február és március hónapban eltávolított hallgatók kizárásának jellemző okai

Az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet 1949. július 11-ei vezetőségi ülésén készült jegyzőkönyvéből ismert, hogy volt egy harmadik, a Szent Mór és a Doktor Sándor Kollégiumot egyaránt érintő szelekció is a félév végén. Ennek lebonyolításáról azonban további részletes információkkal nem rendelkezünk, mindössze annyi tudható, hogy a kizárásokban érintett egyetemi hallgatók száma 60 főre nőtt.⁹⁰

A helyi párt- és ifjúsági szervezetek szerepe az eseményekben a levéltári forrásokon keresztül

Az alábbiakban közölt forrásokból láthatóvá válik – a személyi átfedések révén – a kommunista párt befolyása a különböző helyi ifjúsági csoportok, úgymint a MEFESZ pécsi

⁸⁷ Egy-egy személynél jellemzően több okot is feltüntettek. Lásd a 3. számú dokumentumot.

⁸⁸ Ebben az esetben az egyes személyeknél nincs feltüntetve az ellenük felhozott vád, hanem mindannyiukra vonatkozóan több okot jelöltek meg, úgymint „reakciós”, „klerikális magatartás”, „szociális helyzet”, „politikai megbízhatóság”, „mozgalmi munka hiánya”, illetve tanulmányi és erkölcsi okok. Lásd a 3. és 8. számú dokumentumokat.

⁸⁹ A kizárások első körének idején a kollégiumtól távol lévő 19 hallgató esetén a „felvételi vizsgát” sem megvárva, előzetesen döntöttek 4 fő kizárásáról. Esetükben a kizárás oka nem ismert. Lásd a 3. számú dokumentumot.

⁹⁰ MNL BaML XXXV.49. 4. fcs. 78. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet vezetőségi üléséről, 1949. július 11.

csoportjának és MINSZ Baranya megyei szervezetének működésére vonatkozóan. Gregor János MINSZ-titkár jelentéséből képet kaphatunk arról, milyen szerepet játszottak a tanulókörök a politikai nevelésben. Megtudhatjuk, hogy a MEFESZ tagjai falujárásokon is részt vettek az EPOSZ szervező és felvilágosító munkájához kapcsolódva, de értesülhetünk arról is, hogy a MEFESZ érdekvédelmi tevékenysége azért kívánnivalót hagyott maga után.⁹¹

Kovacsics János ifjúsági titkárnak – az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet vezetőségi ülésére készített – 1949. március 17-i első jelentéséből ismerhetjük meg a kizárások előzményeit és a kollégium nehéz gazdasági helyzetét.⁹² Az ezután következő jelentése pedig a második kollégiumi szelekciót ismerteti.⁹³

A MEFESZ pécsi csoportja rendkívüli titkársági ülésének jegyzőkönyvéből képet kaphatunk az egyetemi hallgatók MEFESZ-hez való opportunistá hozzáállásáról, illetve a Szent Mór kollégiumi menza gazdasági- és munkaügyeiről, ugyanekkor merült fel a kizárt hallgatók étkezésének letiltása is.⁹⁴

Az ekkor már a MEFESZ pécsi csoportjának központi titkári posztját betöltő Kovacsics Jánosnak az 1948. május 10. és 1949. június 30. közötti időszakot átfogó jelentéséből ismerhetjük meg részletesen a MEFESZ pécsi csoportjának működését. A tájékoztató számba veszi a különböző akciókat, valamint a politikai nevelés szerepét és jelentőségét a MEFESZ tagsága körében. Beszámol továbbá az MDP és a MINSZ, illetve a MEFESZ közti javuló viszonyról, az időszakban elért eredményekről és az elkövetett hibákról is.⁹⁵

*

Az 1948-ban bekövetkező politikai fordulat, amelyet az MKP és az SZDP egyesülése hívott életre, az utolsó lépések egyike volt a „népi demokrácia”, azaz a szovjetizálás megvalósítása felé. Ennek keretében a kommunisták egyik legfőbb társadalmpolitikai célja a munkás- és parasztszármazású ifjúság elsőgenerációs értelmiségivé válásának elősegítése volt. Bár a népi kollégiumi mozgalom haladást ért el az e társadalmi rétegekből származó hallgatók felsőoktatási részarányának növelésében, ez nem volt elegendő. Ezért egyrészt bevezették a szakérettségi intézményét, másrészt pedig adminisztrációs (felvételi) eljárásnak álcázva megkezdték az „objektív ellenséggel” való leszámolást az egyetemi szférában. *„Ebben a dicstelen munkában – állapította meg Micheller Magdolna – a MEFESZ-szervezetek aktív szerepet vállaltak.”*⁹⁶ Ezt követhetjük nyomon a MEFESZ pécsi csoportjának különböző akcióiban. Jellemző példái ezen eljárásmodnak a közvetve az MDP–MINSZ–MEFESZ triumvirátus által irányított, illetve a pécsi Szent Mór Kollégium Ifjúsági Bizottsága által végrehajtott intézkedések is: a Mindszenty József bíboros-hercegprímás elleni nyílt levél kiadása, illetve az egyetemi hallgatók kollégiumból történő kizárása. Az ezen eseményeket bemutató levéltári források révén nemcsak bepillantást nyerhetünk a kommunisták

⁹¹ Lásd a 4. számú dokumentumot.

⁹² Lásd a 6. számú dokumentumot.

⁹³ Lásd a 8. számú dokumentumot.

⁹⁴ Lásd a 9. számú dokumentumot.

⁹⁵ Lásd a 10. számú dokumentumot.

⁹⁶ MICHELLER 1990. 144.

kollégiumi hatalomátvételének és számos hallgató politikai okokból történő eltávolításának folyamatába, de az egész eseménysorozat mögött álló mozgatórugó is láthatóvá válik, ami nem más, mint a hallgatók szociális arányának javítása az „osztályharc” keretében. Mindezek fényében, válogatott levéltári forrásokon keresztül bontakozik ki Pécs városa, azon belül is a pécsi egyetem történetének egy ez idáig kevésbé ismert szelete.

Dokumentumok a pécsi Szent Mór Kollégiumi egyetemi hallgatók – politikai okokból történő – kizárásának történetéről, illetve az érintett ifjúsági szervezetek (MEFESZ, MINSZ, IB) működéséről 1948. november és 1949. július között

A források szöveghűen, de a helyesírási hibák javításával, az értelmezést segítő, érthetőséget biztosító – szögletes zárójelben lévő – szerzői megjegyzésekkel ellátva, a téma szempontjából releváns részek közlésével kerülnek bemutatásra. A kizárásokban érintett hallgatók nevét a vezeték- és keresztnévvel kezdőbetűivel rövidítettük.

1. A pécsi Szent Mór kollégium diákjainak állásfoglalása Mindszenty ellen

Pécs, 1948. november 14.

A pécsi Szent Mór katolikus kollégium ifjúsága a következő nyílt levelet intézte a magyar püspöki karhoz:

„Az utóbbi hetek eseményei újra felvetették egyházunk és az állam viszonyának kérdését. Egyházunk válaszóhoz érkezett: a reakció politikai képviselőjévé válik-e, vagy megtisztultan visszatér az igazi krisztusi útra. Úgy érezzük, hogy egyházunkkal szemben követnénk el bűnt, ha most nem emelnénk fel szavunkat. A püspöki karhoz fordulunk. Főpapjainktól várjuk, hogy megteremtsék a katolikus hívek lelki békéjét. Levelünk megírására az egyetemes katolicizmus sorsa iránt érzett félelmünk késztet bennünket. Hogyne aggódnánk egyházunk és az egyetemes katolicizmus jövője miatt, hiszen mindannyian egyházközségünk növendékei, kongreganisták, katolikus egyetemisták vagyunk. Szüleink, lelki-atyáink oltották belénk mély hitünket, az egyház iránti ragaszkodásunkat. Hogyne aggódnánk, amikor a magyar katolicizmus egén súlyos felhők tornyosulnak.

Mi kimondjuk azt, ami sokmillió magyar katolikus lelkére nehezedik; egyházunkat vezetői veszélybe sodorják! Talán az állam, a demokrácia zúdította ránk a veszélyt? A teljes és háborítatlan vallásszabadság, vallási megmozdulásaink megbecsülése, sok-sok barbár módon lerombolt templom áldozatos újjáépítése, egyházunknak nyújtott bőkezű segítség válaszolja erre: nem!

Ennél százszeres nagyobb veszély fenyeget, belső láz tört reánk, saját sorainkból valók a veszély felidézői. A szószékről a krisztusi szeretet helyett a politikai gyűlölködés hangja szól. Szentségimádásunkat a népuralom elleni uszítás csúfolja meg. Nagy múltú ifjúsági szervezeteink hitbuzgalmi tevékenységét egyre inkább illegális cselszövések váltják fel. A jámbor hívek helyett templomainkat a régi, gyászos időket visszaidéző politikai beszédekre éhes álszent farizeusok lepik el és még számos példáját lehetne felsorolni szent hitünk

megcsúfolásának. Mintha bizony politikai párt lenne az egyház és nem az egyetemes emberiség üdvözülésének munkálója!

A gyűlölet könnyelműen szított lángja olykor-olykor már magasra csap. Emlékezzünk csak: Nemrégiben a hitler-hordák barbár dülásai idején ugyanazok gyűjtottak könyvekből és újságokból máglyát, akik később kegyetlenül gyilkolták halomra egyházunk hű papjait is.

Kísértheti ez a szellem a magyar katolicizmust is? A gyűlölet sugalmazója nem más, mint Mindszenty bíboros érsek. Ő az, aki főpap létére politikai párthadakat akar szervezni demokráciánk megbontására, valamennyi magyar boldogabb jövőjének elrablására.

Mi, ifjak a jövőnek élünk. Mögöttünk háború és nyomorúság, tengernyi vér és szenvedés, de jelenünk már biztató és jövőnk, a demokrácia által biztosított jövőnk tele fényes kilátásokkal.

A mi megújhodott országunkban a magára talált magyar nép biztosítja számunkra a tanulást, a jobb élet soha nem tapasztalt lehetőségeit. A magyar katolicizmusnak kell, hogy elegendő ereje legyen egyházunk végzetének elkerülésére.

Mindenekelőtt püspökeinktől várjuk a bátor állásfoglalást. Azt kérjük tőlük, vessenek véget Mindszenty bíboros érsek bajt hozó szereplésének. Bizton hisszük, hogy ezt várja tőlünk minden becsületes katolikus ifjú, egyházunk minden hű fia és az egész magyar katolicizmus.”

Az aláírásokkal ellátott nyílt levél egyik példányát a kollégium ifjúsága a magyar püspöki karnak, a prímási hivatal címén Esztergomba, másik példányát a Magyar Ifjúság Népi Szövetségének Budapestre küldte el. /MTI/

MNL OL XXVI-A-14-b-0096. A pécsi Szent Mór kollégium diákjainak állásfoglalása Mindszenty ellen, 1948. november 14. – Eredeti, gépelt irat. Az eredeti dokumentum megtekinthető: (https://adatbazisokonline.hu/pdfview2?file=static/documents/MTI/Magyar%20T%C3%A1virati%20Iroda/Napi_Hirek/1948-1956/Belfoldi_hirek/HU_MNL_OL_XXVI_A_14_b_0096_1948_11_14.pdf#search=&page=33&rnd=24255062406882644) [2020.05.30.]

2. Jelentés a Mefesz-ről

H. n. [Pécs], 1949. január

A szervezet Párthoz való viszonya rendezve van. A Mefesz [pécsi csoportjának] elnöke⁹⁷ az egyetemi Pártszervezet Ifjúsági Bizottságának tömegszervezeti felelőse. Az érintkezést közvetlenül a Párttal az ifjúsági titkár⁹⁸ tartja.

A klerikális reakció ellen nálunk a nagy akció decemberben befejeződött. Januárban, tekintettel a vizsgákra, csak egyéni agitáció folyt, azonban az sem volt szervezett. (...)

⁹⁷ Major Sándor, aki utolsóéves orvostanhallgatóként 1949. február 1-jével lemondott a MEFESZ pécsi csoportjának vezetéséről. Helyére Andrásy Jenő joghallgató, az egyetemi pártszervezet Ifjúsági Bizottságának kollégiumi felelőse került. Előbbi, utóbbi helyét vette át kollégiumi referensként. (MNL BaML X.42. Az Ifjúsági Bizottság jegyzőkönyve, 1949. február 1.) Major Sándor az orvosi diplomája megszerzése után neves tüdőgyógyász lett. A MEFESZ pécsi csoportjának munkájáról. *Dunántúli Napló*, 1983. március 31. 6.

⁹⁸ Az MDP egyetemi szervezetének ifjúsági titkára ekkor Kovacsics János orvostanhallgató volt, aki Andrásy Jenőt követően a MEFESZ pécsi csoportjának vezetője, központi titkára lett. (MNL BaML X.42. Kovacsics János, a MEFESZ pécsi csoportja központi titkárának jelentése 1948. május 10-től 1949. június 30-ig, 1949. július 3.) Kovacsics János az orvosi diplomája megszerzése után az Egészségügyi Minisztériumba került, ahol később főosztályvezető lett. A MEFESZ pécsi csoportjának munkájáról. *Dunántúli Napló*, 1983. március 31. 6.

A Diák Szövetség viszonya a párthoz kissé lanya, ez annak tulajdonítható, hogy a Diák Szövetségben kevés kommunista káderünk van. (...)

A klerikális reakció elleni harcban az irányító szerepet a Diákság vitte, ezt mint hibát említettem meg, mert a proletár ifjúságot kellett volna mozgató és irányító erőnek használni.

Taglétszám szaporulat gyenge, itt is agitációs csoportokat fogunk beállítani. A kongregációs csoportok már csak illegálisan működnek, felszámolásuk folyik. Az iskolákban dekorációs verseny folyik Sztálin, Rákosi elvtárs képeinek felhasználásával és Mindszenty a hazaáruló változó szöveg kifüggesztésével. (...)

MNL BaML X.42. Jelentés a Mefesz-ről, 1949. január – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli tisztazat.

3. Pál István, a Maurinum Demokratikus Ifjúsági Bizottsága elnökének jelentése

Pécs, 1949. február 22.

Tárgy: A kollégium demokratikus szempontból való megtisztítása.

Erdélyi Guidó igazgató távoztával, amikor az Ifjúsági Bizottság véglegesen megalakult és feladatához híven az igazgatóságot mindjobban kiszorította a vezetésből, egyben megindította az osztályharc kiélesítését, hogy ez által alapot és előfeltételt nyerjen a reakciós és mindszentysta egyének zavartalan eltávolítására. Ezen munkánkat egyéni agitációval kezdtük, amellyel parallel világnézeti előadások folytak. Ezen munkát egyéni megbeszélés révén értékeltük ki, és így a kollégium világnézeti összetételéről reális képet kaptunk. Február elején elérkezettnek láttuk az időt arra, hogy ellentámadásba lendüljünk, és a megbízható demokratikus tagjainkból szervezett sejtszervezetünk révén mind több embert vonjunk be a mozgalomba, és mindjobban szeparáljuk el a közösségtől a közösség szempontjából nem kívánatos elemeket. Sejtszervezetünk adatokat szerzett és vitt be a köztudatba, így mindezen törekvések eredményeképpen oly optimális hangulat alakult ki, hogy jó néhányan önként elhagyták a kollégiumot, látva, hogy itt nincs létjogosultságuk.

Folyó hó 19-én a kollégium demokratikus tagjaiból 11 felvételi bizottságot alakítottunk meg, és lehetőség szerint minden csoportba egy-egy bizottsági tagot is osztottunk be. Ezen felvételi bizottsággal ülést tartottunk, és megállapodtunk abban, hogy három részes felvételi vizsgát tartunk, amelynek első része önéletrajzzal egybekapcsolt önkritika, második része két írásbeli tétel, harmadik része ideológiai, ifjúságpolitikai és általános politikai tájékozottság kiértékelése. Rákövetkező vasárnap délben, beszédben mutattunk rá az osztályharc és a kollégium megtisztításának szükségességére, ami után tagságunk természetesen találta, hogy fasiszták a kollégiumban többé nem maradhatnak. Ugyanekkor, amikor a felvételi vizsgát, annak beosztását, vagyis a csoportokat ismertettük, ismertettük azt is, hogy a felvételi bizottság úgy határozott, hogy A. F., P. Gy., D. Z., R. L., J. L. kollégistákat reakciós, klerikális magatartásuknál fogva, ill. tanulmányi és erkölcsi okok miatt a közösség szempontjából nem kívánatos elemeknek tartja, így felvételi vizsgára jelentkezni sem hagyja, s ezek a kollégiumot kedd estig elhagyni kötelesek. A prominens fasiszták ilyen irányú szeparálásával elértük azt, hogy valamint a felvételi vizsgát s ezzel kapcsolatosan a kollégium megtisztítását még komolyabban vette mindenki. A kollégium ifjúsága 100%-ban jelentkezett vizsgára, a már előzőleg eltávoztakon kívül, és a 19 távollévón kívül. Hétfőn a felvételi vizsgát a már fent ismertetett alapon megtartottuk, írásbeli tételeink kö-

zül általános tétel volt: Országunk politikai arculatja 44 őszétől napjainkig, Reakciós próbálkozások a felszabadulás óta, Kapitalista és szocialista termelési rend, Az orvos (jogász) társadalmi és gazdasági helyzete a szocializmusban, Állásfoglalás a Mindszenty kérdésben, Mi magyarázza az értelmiség mai magatartását, Hogy alakítanám ki az új munkaerőcsőt, Milyen módon akarok a szocializmus munkása lenni egyetemi éveim alatt és azután, Népművelés a szocialista és kapitalista rendszerben, Kizsákmányolás és szocialista rendszer, Néphadsereg a dolgozók szolgálatában. Mind az önéletrajzot, mind pedig az írásbeli tételket csoportos megbeszélés és megvitatás követte, valamint csoportkonferencia jelleget öltött a vizsga harmadik része is, ahol a csoport megvitatta az egyesek felkészültségét és kiértékelte a közösséghez és a demokráciához való viszonyát. Ezen munkát a felvételi bizottság tagjai irányították, és ezek alapján tették meg javaslataikat a besorolásra, amelynek fokozatai: végleges felvétel, ideiglenes felvétel, kizárás. A felvételi bizottság javaslatai felett végső fokozaton ott, ahol szükségesnek látta a kollégium akt[?] módosított, és a módosítás után a felvételi bizottság tagjai a határozatot mindannyian aláírták. A határozat szerint a felvételi bizottság a kollégium ifjúságának nagy meglepetésére az alábbiakat zárta ki:

H. E., klerikális, Erdélyi Guidó besúgója.

Ny. M., klerikális.

V. L., klerikális, osztályidegen.

N. B., elégtelen tanulmányi eredmény.

L. D., mindszentysta, tájékozatlan.

P. K., indifferens, cinikus, dzsentri.

T. T., reakciós, klerikális.

B. J., reakciós, erkölcsi magatartása ellen kifogás.

S. M., tanulmányi eredmény elégtelen, nyugati beállítottságú.

G. Á., klerikális, kulák.

S. V., mindszentysta, osztályáruló.

S. T., klerikális, cinikus.

D. J., osztályidegen, kulák.

M. S., osztályidegen, mindszentysta.

D. Á.: klerikális, a kistarcsai internálótábor⁹⁹ parancsnok fia.

Ezek két napon belül a kollégiumot elhagyni kötelesek. Ezen bejelentés hétfő este közgyűlés előtt történt, amelyet az ifjúság helyesléssel fogadott és természetes következményének a kollégium demokratizálódásának. Bejelentés után távozásra szólítottuk fel a kizártakat, és az ifjúságtól benyújtott javaslatot tárgyaltuk meg, miszerint megszüntettük az étkezési rend szentimrés jellegét, és az állami kollégiumokban szokásos rendre térünk át, és a személyzetet is soraink közé iktatjuk. Ugyanezen javaslat foglalkozott azzal, hogy az igazgatóság asztalát, mint klerikális maradványt az ebédlőből hatálytalanul távolítsuk el, ezen javaslatokat az ifjúság elfogadta és végrehajtotta. Az elnök bejelenti, hogy Ágoston Julián cisztercita igazgató szolidaritást vállalva az eltávolított demokráciaellenes egyénnel, az Ifjúsági Bizottsággal mai napon közölte a lemondását, ezt az Ifjúsági Bizottság örömmel vette. Majd rámutatott arra a Maurinum három [korábbi] igazgatójának iratárából bizonyítékokat véve, hogy az eddigi papi vezetők az ifjúság javát sohasem akarták őszintén, mert jegyzőkönyveik szerint az ifjúság önkormányzati szervét az Ifjúsági

⁹⁹ A kistarcsai internálótáborról bővebben lásd: ILKEI 2013.

Bizottságot állandóan háttérbe akarták szorítani. Ágoston Julián is belső aknamunkával az Ifjúsági Bizottság képességeibe vetett kétkedéssel a bizalmat és a nyugalmat meg akarta ingatni, és nem leplezte azon elhatározását, ha a kollégium megtisztítása bekövetkezik, ő azonnal lemond. Így ezen lemondás sem váratlan, sem pedig meglepetés nem volt. Mivel, mint igazgató lemondott, az ifjúság egyöntetű határozata folytán a kollégiumot két napon belül elhagyni köteles. A közgyűlés ezen határozatát az igazgatóval közöltük, s ez[t] tudomásul vette. Az Ifjúsági Bizottság felhatalmazást nyert arra, hogy az igazgató lemondásával az igazgatói teendőket végezze el, valamint ezzel kapcsolatosan a kollégiumot leltárilag vegye át, s annak anyagi vezetése felett felügyeletet gyakoroljon. Ez megtörtént, az Ifjúsági Bizottság megbízottja a gazdasági Hivatalban dolgozik.

Távollevő 19 tagunknak felvételi vizsgáját szombaton ejtjük meg. Ezen csoportból minden valószínűség szerint 4 kollégista kerül kizárásra.

A kollégium megtisztítására irányuló agitációval kapcsolatban eltávoztak az alábbiak:

Sz. L.,	B. J.
N. A.,	Sz. L.
P. S.,	T. Á.
M. L.	

Tehát öt tagot zártunk ki előre, vizsga során 15-öt, szombati vizsgán 4-et, eltávozott önként 7, összesen: 31. Ezzel a kollégium megtisztult és nekiláthatunk márciusi munkatervünknek, amely második féléves munkatervet nem részletezzük, mert ezt már a budapesti MEFESz vezetőségnek megküldtük, és onnan jóváhagyva hozzánk visszaérkezett.

Pótlólag jelentjük, hogy az ideiglenesen felvett tagoknak felhívtuk figyelmét arra, hogy ezen felvétel próbatétel és lehetőség adás és egyénileg kell mindenkinek kiérdemelnie a végleges felvételt. Ideiglenesen vettünk fel: 35 tagot. (...)

MNL BaML X.42. Pál István, a Maurinum Demokratikus Ifjúsági Bizottsága elnökének jelentése, 1949. február 22. – Eredeti, gépelt és aláírt, illetve „MAURINUM DEMOKRATIKUS Ifjúsági Bizottsága PÉCS 1948” bélyegzővel ellátott tisztázat.

4. Gregor János MINSZ-titkár február havi jelentése

Pécs, 1949. március 4.

Mefesz vonalon az elmúlt hó döntő jelentőséggel bír. Mert 1. sikerült az év eleji mulasztásokkal szemben a tanulóköröket politikai nevelő tényezővé tenni.

2. A tanulókörök élére politikailag fejlett titkárokat állítottunk, kifejlődtek a tanulóköri szünetekben az állandó politikai viták, ezen körök keretében indítjuk a gyűjtést a gyarmati ifjúság javára.

3. A többi ifjúsági szervezetekkel [a] kapcsolatok kimélyítésére 4 politikailag fejlett elvtárs előadónak lett beállítva, 10 Mefesz tag szombati napokon az EPOSZ szervező és felvilágosító munkájába kapcsolódik be, falujárások keretében. Az ideológiai előadások pótlására megszerveztük a Politikai Akadémia tömeges látogatását és egyéni agitációt indítottunk azon célból, hogy minden fejlettebb hallgató 4–5 indifferens tanulót fog politikailag instruálni.

A reakció elleni harc egyik eredményeként könyvelhetjük el, hogy a Mór kollégiumban végrehajtottuk a demokráciaellenes tanulók kiszelektálását, ezzel javítottuk a szociális

arányt, ennek következményeképp lemondott a kollégiumi igazgató, Ágoston Julián cisztercita pap szolidaritást vállalva a fent nevezett egyénnel. A kollégium vezetését átmenetileg egy ifjúsági bizottság intézi. Kollégiumok mindegyikében a nevelő munka anyaga febr. hóban[:] mit akar az MDP, polgári demokrácia, népi demokrácia, hogyan jöttek létre a népi demokráciák, mi a proletárdiktatúra, stb. anyagok voltak.

Hiba az, hogy még nem szervezték meg a tanulmányi bizottságokat, faliújságokat és a Mefesz érdekvédelmi munkája nem volt elég intenzív. Ezen hibákat legrövidebb időn belül kiküszöböljük. (...)

MNL BaML X.42. Gregor János MINSZ titkár február havi jelentése, 1949. március 4. – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli tisztázat.

5. Jegyzőkönyv a Szent Mór Kollégium Ifjúsági Bizottsági üléséről

H. n. [Pécs], 1949. március 10.

Felvétetett 1949. március hó 10-én.

Jelen vannak: Komár Károly, az ODKH Nyilvántartási Osztály előadója, Major Sándor, a Doktor Sándor Kollégium igazgatója és az Ifjúsági Bizottság tagjai.

A tárgyalás során megvitatták a Szt. Mór Kollégium helyzetét és a következő megállapodásra jutottak: Március hó 13-án 10 h-kor Kollégiumi taggyűlés lesz, amelyen kihirdeti az Ifjúsági Bizottság a Kollégiumi szelekció eredményét, végrehajtják a kollégium szakosítását olyan módon, hogy a jogászok átmennek a Katona József Kollégiumba, az orvostanhallgatók pedig csatlakoznak a Doktor Sándor Medikus Kollégiumhoz. Ezzel kapcsolatosan a Doktor Sándor és Mór Kollégium között kisebb fokú kádercserét hajtanak végre (kb. 20 ember).

Március hó 16-án végrehajtják a kicserélt káderek és a jogászok átköltöztetését. Ezzel kapcsolatosan a kollégiumból távozó jogászok szükséges felszerelését használatra a Katona József Kollégiumnak átadja az Ifjúsági Bizottság.

Március hó 18-án, péntek este 8 órakor Kollégiumi gyűlés lesz a Szt. Mór kollégiumban. Erre meghívják Major Sándort, a Doktor Sándor Kollégium igazgatóját és Molnár Ferenc titkárt.

A gyűlés napirendje:

- 1./ A Mór Kollégium Ifjúsága kéri csatlakozását a Doktor Sándor Kollégiumhoz és felkéri az ODKH-t a kollégium támogatására.
- 2./ Az Ifjúsági Bizottság lemond.
- 3./ Megválasztják a közös Kollégiumi vezetőségbe küldendő tagokat és a titkárhelyettest.
- 4./ Major Sándor beszél a kollégium aktuális teendőiről.

Gazdasági vonatkozású határozatok: Megállapodnak abban, hogy a jogászok ellátmányukat a Katona József Kollégium útján az orvostanhallgatók pedig a Doktor Sándor Kollégiummal együtt fogják kapni márc. hó 15-től. Ugyan így kapják a tüzelőre, vízre, villanyra, személyzet fizetésére stb. az ellátmányt. A Kollégiumi tagdíj átlagosan 30.– forint lesz, amit a vezetőség progresszív alapon vet ki az egyes kollégistákra. A Doktor Sándor Kollégium gondnoki ügyeit a Mór Kollégiuméval együtt Falcsik Tibor intézi. Az Ifjúsági Bizottság a megbeszélte személyzet elbocsájtását március hó 15-ig köteles elintézní. A Szt. Mór Kollégiumban lakó kollégisták a kollégium menzáján, a Doktor Sándor

Kollégiumban lakók az Egyetemi Menzán fognak étkezni. A kollégiumi tagok tartozását az Ifjúsági Bizottság március hó 18-ig köteles behajtani. (...)

MNL BaML X.42. Jegyzőkönyv a Szent Mór Kollégium Ifjúsági Bizottsági üléséről, 1949. március 10. – Eredeti, gépelt és aláírás nélküli tisztázat.

6. Jegyzőkönyv az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet vezetőségi üléséről Pécs, 1949. március 17.

Felvétetett 1949. évi március hó 17. napján a pártszervezet helyiségében.

Jelen vannak: Dr. Ernst [Jenő], mint központi kiküldött, dr. Farádi [László] párttitkár, Kovacsics János ifjúsági titkár, dr. Horváth Mihály sajtó- és oktatási felelős, Nagy Jófejű Gizella gazdasági felelős, Pollonyi József jegyző és kulturális felelős.

Igazoltan távol vannak: Hamarics János szervező, Major János káderes, Nikics [László]né női titkár, és Hetlinger József propagandista és agitátor.

Farádi dr. titkár üdvözli a megjelenteket és napirendi javaslatokat tesz az ülés tárgysorozatára vonatkozólag. A vezetőség a javaslatot elfogadja.

1./ Pótfelülvizsgáló bizottság munkája.

2./ Kovacsics János elvtárs a MEFESZ funkcionáriusok tanulmányi előmeneteli munkáját ismerteti.

3./ Hozzászólások, javaslatok. (...)

Ezután Kovacsics János ifjúsági titkár ismertette a Mór kollégium ügyét, melynek összefoglaló jelentését mellékelve csatolta.

Dr. Farádi párttitkár végül megköszöni a vezetőség tagjainak a megjelenést és a vezetőségi ülés ezzel befejezést nyert. (...)

MNL BaML XXXV.49. 4. fcs. 78. ő. e. Jegyzőkönyv az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet vezetőségi üléséről, 1949. március 17. – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázat.

Kovacsics János, az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet ifjúsági titkárának összefoglaló jelentése a pécsi Szent Mór Egyházi Főiskolás kollégium helyzetéről Pécs, 1949. március 17.

1948. okt. 17-én Vidos Tibor, a MEFESz országos elnökhelyettese és a Budapesti E. B. titkára a pécsi pártszervezetet félrevezetve egy akkor még nem, sőt még ma sem időszerű akcióba sodorta bele a MEFESz pécsi csoport vezetőjét, amennyiben olyan utasítást adott, hogy készítse elő a MEFESz pécsi csoportja a Szt. Mór kollégium államosítását kérő mozgalmat. Ezért az akcióért személy szerint Kovacsics Jánost tette felelőssé. Ez az akció eredménnyel járt, mert a Szt. Mór kollégium ifjúsága 90%-ban aláírta és kérte a VKM-től, a kollégium államosítását. Október 28-án Vidos Tibor és Bíró Gábor, mint az ODKH. kollégiumi osztályának vezetője felvilágosította a Mór kollégium ifjúságát, hogy az államosítás most még adminisztratív és technikai okok miatt nem aktuális, de a kollégium havi 15.000 Ft államsegélyben fog részesülni.

Azonban decemberben 8.000 Ft-ot, januárban csak 5.000 Ft-ot kapott meg valóságban a kollégium, azóta pedig semmit. Halász József, a MEFESz országos elnöke februárban, midőn itt járt Pécsen, ezt a tényt azzal indokolta meg, hogy azért nem kap a Szt.

Mór kollégium segélyt, mert a kollégium demokratikus ifjúsági bizottsága nem tisztította meg a kollégium tagságát a reakciós és fasiszta elemektől. Ezért a Szt. Mór kollégium Demokratikus Ifjúsági Bizottsága febr. 20–22-ig megtartotta a kollégiumi felvételi vizsgákat és ennek során 31 egyetemi hallgatót, illetőleg kollégiumi tagot zárt ki.

Ezen akció után a második igazgató, Erdélyi Guidó után Ágoston Julián is lemondott és a pécsi városi pártszervezet is időszerűnek találta a kollégium államosítását. Ezért egy új államosítási kérelmet íratott alá a tagsággal, és ezzel a kéréssel a MEFESZ pécsi csoportja] Csapó Sándort és Bohenszky Györgyöt küldte fel a VKM-be. Az ODKH-ban és a MEFESZ központban is ezt az akciót egyáltalán nem tartották időszerűnek, még akkor sem, ha azt a pécsi pártszervezet támogatja.

1949. március 10-én hosszú sürgetés és a pécsi pártszervezet többszöri figyelmeztetésére, illetőleg kérésének eredményeképpen lejött Komár Károly miniszteri előadó az ODKH-ból és a mellékelt jegyzőkönyv szerint a következőket végezte el ebben az ügyben: E szerint a jegyzőkönyv szerint a Mór kollégium csatlakozik a Doktor Sándor Állami Medikus Kollégiumhoz. Ugyanakkor szakosítva lesz. A Doktor Sándor kollégium ellátmánya pedig a megnövekedett kerethez képest fel lesz emelve, hasonlóképpen a Katona József Állami Jogász kollégium ellátmánya is.

Azóta egy hét telt el. Az újabb szelekció során 18 tag lett kizárva. A megnövekedett ellátmány, ill. a Szt. Mór kollégium államsegélye nem jött meg. Jelenleg még a kollégiumot a Demokratikus Ifjúsági Bizottság vezeti. Anyagilag igen rossz a helyzet, mert január elseje óta a személyzetnek járó illetményt is leállította a VKM. A tagok pedig nem tudják a magas díjat fizetni, mert hisz a kétszeri szelekció a fizetőképesek nagy részét eltávolította. Kérem a pártvezetőséget, hogy segítse elő a kérdés mielőbbi elintézését. (...)

MNL BaML X.42. Kovacsics János, az MDP Pécsi Egyetemi Üzemi Pártszervezet ifjúsági titkárának összefoglaló jelentése a pécsi Szent Mór Egyházi Főiskolás kollégium helyzetéről, 1949. március 17. – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázat.

7. Jegyzőkönyv a jogi kar MEFESZ-taggyűléséről

H. n. [Pécs], 1949. március 18.

Felvétel 1949. március 18-án a jogi kar MEFESZ taggyűlésén az I. sz. teremben.

Jelen vannak: Andrászi Jenő, a MEFESZ Pécsi csoportjának elnöke, Kovacsics János, Újvári György és a MEFESZ tagok 80%-a. Vendégek voltak a jogi kar professzorai Csekei Istvánnal az élen.

Az első számú tantermet impozánsan dekorálták fel. A köztársasági dallal kezdődött meg a gyűlés.

Kovacsics János ismertette a MEFESZ pécsi szervezetének az osztályait és ennek vezetőit. A jogi kar titkárságának, évfolyambizottságainak, tanulóköreinek a vezetőit.

A jogi kar titkárságának a nevében Sármány László mondott beszédet. Megköszönte az egyhangú bizalmat, amely a kari bizottság felé megnyilvánult. Vácolta azokat a nagyjelentőségű politikai eseményeket, amelyek az egyetemi hallgatóságra is nagy befolyást gyakoroltak. Kiélesedett az osztályharc, melyet az egyetemen is végre kell hajtani. A demokratikus erők a Népfrontba tömörültek, az egyetemi Ifjúság is tagja a Népfrontnak

a MINSZ-en keresztül. Az Ifjúság az egyházi reakció ellen nyíltan kiállt a demokrácia védelmében. (...)

A kari titkár beszámolója után Andrászi Jenő, a MEFESZ pécsi csoportjának elnöke [következett, aki szerint] az elmúlt félév hibáinak a feltárásával és azok kiküszöbölésével végezhetünk eredményes munkát a jövőben. Teljes tunyaság, érdektelenség, közömbösség uralkodott az egész jogi karon. A MEFESZ nem fordított elég figyelmet a jogi karra és így az új káderek sem tudtak kinevelődni. (...)

MNL BaML X.42. Jegyzőkönyv a jogi kar MEFESZ taggyűléséről, 1949. március 18. – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázat.

8. Kovacsics János, az MDP Egyetemi Üzemi Pártszervezet ifjúsági titkárának jelentése a Szent Mór Kollégiumban történt legutóbbi eseményekről

Pécs, 1949. március 24.

A márc. 10-i jegyzőkönyv értelmében márc. 13-án a Mór Ifjúsági Bizottsága kihirdette a második kollégiumi selectio eredményét, amelynek értelmében a következő tagokat zárta ki a kollégiumból az ifjúsági bizottság.

- 1/. H. K.
- 2/. S. T.
- 3/. S. J.
- 4/. B. I.
- 5/. Cs. I.
- 6/. D. E.
- 7/. K. F.
- 8/. S. S.
- 9/. Sz. M.
- 10/. V. B.
- 11/. B. J.
- 12/. F. G.
- 13/. G. F.
- 14/. M. F.
- 15/. B. I.
- 16/. S. J.
- 17/. Sz. L.
- 18/. Sz. K.

Ezen kizárásnál a következő szempontok érvényesültek: A szociális helyzet, a politikai megbízhatóság, a tanulmányi eredmény, és a mozgalmi munka.

A 16-ai jogászok átköltöztetését és a Mór és a Medikus Koll[égium] közötti kádercserét nem hajtottuk végre. Ez csak akkor válik időszerűvé, ugyancsak az Ifjúsági Bizottság lemondása is, ha megjön a megnövekedett ellátmány. (...)

MNL BaML X.42. Kovacsics János, az MDP Egyetemi Üzemi Pártszervezet ifjúsági titkárának jelentése, 1949. március 24. – Eredeti, gépelt és aláírt tisztázat.

9. Jegyzőkönyv a MEFESZ pécsi csoportjának rendkívüli titkársági üléséről

H. n. [Pécs], 1949. március 25.

amely felvételre a MEFESZ pécsi csoportja rendkívüli titkársági ülésén, a MEFESZ pécsi csoportja hivatalos helyiségében (Mór kollégium), 1949. III. 25-én este 8 órakor. Jelen vannak a titkárság tagjai teljes számban. (...) ad 1/. Elnök ismerteti észrevételeit a taggyűlésekről. Megállapítja, hogy a II. oh. [II. éves orvostudományi hallgatók] meg akarták ismételni a kari taggyűlés műsorát, ami nagy hiba. A tagok nem nagyon szóltak hozzá a gyűlésen elhangzottakhoz, és a MEFESZ I. félévi munkájához, aki hozzászólt, az is igyekezett az igazságot meghamisítva magát nagyon jó demokratának feltüntetni. Az évfolyam is kétes egzisztenciájú, magatartású egyéneket támogat tapsaival. Sok rosszindulatot lát az évfolyamban. – A II. éves jogászoknál az évfolyamgyűlésen kevesen jelentek meg. Sokan még azt sem látják világosan, mik a jogászság perspektívái a népi demokráciában, vagy, hogy egyáltalán szükség van-e jogászokra. Közömbös, de szemben az előbbivel jóindulatúnak látja az évfolyamot.

Ezután Kovacsics elnökhelyettes szól hozzá a kérdéshez. Ő is azt látja, hogy a tagokban sok a rosszindulat, a legtöbben opportunizmusból érdeklődnek csak, és kezdenek MEFESZ munkába. Amikor most a munkába bevonjuk őket, fokozott éberséggel kell őrködnünk és figyelniük ezekre az áldemokratákra. A II. oh-k gyűlése felületesen volt megszervezve, a III. évé már ebből a szempontból jobb volt. A jogásztaggyűlésen észlelteket, mint az elnök is beszámolt róla, megdöbbentőnek tartja.

(...) ad 2/. A titkár ismerteti a menza mb. köztartásvezetőjének beadványát.

a/. A ruhaosztással kapcsolatosan itt étkezett 2 személy ellátásának megtérítése. A titkárság megbízza az elnököt, utalja ki az összeget /32 Ft./

b/. Másik beadványában a menzaalkalmazottak helyzetét ismerteti. Nincsenek kinevezve az alkalmazottak, ezért január óta illetményt nem kaptak. Kevesen vannak, és ezért naponta 14–16 órát kell dolgozniuk, felváltásnak nincs lehetősége. Kéri, hogy vegyenek fel 5 új alkalmazottat.

Kovacsics szerint ezt a beadványt, amit a menzavezető nem csak a MEFESZ-hez, hanem a Diákjóléti Hivatalhoz, és egyéb hivatalos szervekhez is betervezte, a MEFESZ csak támogatni tudja a VKM felé. – Török Béla felveti, hogy a Mórban kizárt hallgatók ne étkezhessenek a menzán, ami ha nem is megoldás, de pillanatnyi könnyítés, míg a kérdés megoldódik. Az elnök megbízza Kovacsicsot, hogy a Diákjóléti Hivatal felé támogassa az ügyet, a titkárt pedig azzal, hogy a szoc. osztály vezetőjével karöltve tiltsák le a Mórban kizártak étkezését. (...)

MNL BaML X.42. Jegyzőkönyv a MEFESZ pécsi csoportjának rendkívüli titkársági üléséről, 1949. március 25. – Eredeti, gépett és aláírt tisztazat.

10. Kovacsics János, a MEFESZ pécsi csoportja központi titkárságának jelentése 1948. május 10-től 1949. június 30-ig

Pécs, 1949. július 3.

1948. május 10. az egyetemi ifjúsági mozgalom történetében jelentős dátum. Ezen a napon jött létre az eddigi laza, egyetemi ifjúsági szervezetek helyébe egy egységes program-

mal rendelkező, egységes Szervezeti szabályzatban működő, egységes ifjúsági mozgalom, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete. Az V. Diákszékesületnek az a határozata indította el azt a hatalmas fejlődést, amely egyetemi szervezeteink életében az elmúlt egy év folyamán volt tapasztalható. Ez a határozat volt a kiinduló alap, de ez fogja biztosítani további fejlődésünket, amely karokra való tekintet nélkül:

A Népfront győzelmével, a Párt vezetésével, egységes ifjúsági mozgalommal a béke megvédéséért, a szocializmus megvalósításáért.

Ez a dátum jelentette az eddigi PEDE felszámolását és az új szervezet megindulását. A fiatal szervezet szervezetlen volt. A munkája csupán adminisztratív jellegűnek nevezhető. Egyetlen nagy akciót bonyolított le, a „Pécsi Egyetemi Napok”-at, amelynek az lett volna a jelentősége, hogy a pécsi egyetemi ifjúságot a népi demokrácia mellé állítsa. Ez a célkitűzés nem teljesen valósult meg, az időjárás kedvezőtlenége miatt kevés egyetemi hallgatót mozgatót meg. (...)

A MEFESz Pécsi csoportjának fokozottabb munkája csak az 1948/49. tanév megindulásával kezdődött. Ezt a munkát korszakokonként és már szerteágazásánál fogva az alábbi szempontok szerint fogjuk tárgyalni:

- 1/. Akciók.
- 2/. Politikai nevelés.
- 3/. Párttal, MINSz-szel való kapcsolat.
- 4/. Eredmények.
- 5/. Hibák.

E szempontok során nem fogunk ragaszkodni mechanikusan csak a jelölt kérdésekhez.

ad 1/. Kiépitettük a MEFESz szervezetet, kiépítettük a tanulóköröket, megkezdtük a demokratikus nevelést, s érdekvédelmi munkát folytattunk. Az ideiglenes vezetőségbe politikailag megbízható emberek kerültek, akik megszervezték az évfolyambizottságokat, így lehetővé vált a tagfelvétel, melynél már komoly hibákat követtünk el. Átvettük az állami kollégiumokat és a Diákjóléti Hivatalt. Kari üléseken ettől az időtől részt vett az ifjúság képviselője is. Megejtettük az egyetemi választásokat, amelyek hatalmas politikai győzelmet jelentettek. 38 tanulókörünk működött, amelynek működését a MEFESz szakoktatási osztálya ellenőrizte, együttesen a tanári karokkal. Az Orvoskari Tanulmányi Bizottság és a Jogász Kari Tanulmányi Bizottság munkájában a MEFESz képviselők döntő súlyt jelentettek. Részt vettünk a MINSz által rendezett KOMSZOMOL ünnepségeken, megünnepeltük az egyetem aulájában az Októberi Forradalom emlékűnnepét. A Nemzetközi Diáknap alkalmával ünnepséget rendeztünk. Szociális osztályunk karácsony előtt kétszer nagyszabású gyorssegély akciót bonyolított le, mintegy 37.000 Ft értékben. Egyidejűleg gyűjtést rendeztünk a gyarmati ifjúság javára.

ad/2. A politikai nevelésünket legjobban elősegítette Aczél [György] elvtárs társadalomtudományi előadásorozata és az egyidejűleg a jogi és pedagógiai karon tartott hasonló tárgykörű előadások. Hetenként tartottunk tömegszervezeti ideológiai előadást, állandóan 300–350 ember részvételével. A tanulókörökben hetenként ideológiai tízpercek voltak, amelyek a hét aktuális kérdéseivel foglalkoztak. A klerikális reakció elleni harcban a volt Szt. Mór kollégium katolikus diákjai ismertették a Mindszenty-ellenes harc jelentőségét. Egyidejűleg egyéni agitáció folyt. A Mindszenty-ívet az évfolyamok 95–100%-a aláírta.

Kulturális vonalon megszerveztük a tánc és színjátszó csoportot, énekkart. Hetenként tartottunk mozielőadást. Megtartottuk a Mikulás-estet.

ad/3. A Párttal és a MINSz-el való kapcsolat teljesen laza volt. A Párttal az összekötést egyedül az Ifjúsági titkár tartotta. Az egyetemi volt Kommunista Ifjúsági Bizottság, mely állandó kapcsolatot tartott a budapesti EB-vel és az üzemi Pártszervezet vezetőségével. A MINSz egyáltalán nem is tudott az egyetemi ifjúság életéről a Komszomol napok kivételével. A MINSz-től teljesen elszakadtunk.

ad/4. Az eddigi passzív tömegek erősen és nem várt ütemben közeledtek hozzánk, ezáltal tömegbázisunk lett az egyetemen. Ez a tömegbázis biztosította akcióink sikerét.

ad/5. Eddigi eredményeinket gyorsan értük el. Az egyetemi ifjúság opportunizmusa segítette. Teljesen mechanikusan fogták fel az akciókat. De nem csak az akciókat, hanem a nevelés kérdését is. Általában megadtuk mindennek a formát, de nem sikerült tartalommal megtölteni. Ezáltal a közösségi életünk még csak gyerekcipőben járt.

E[bben] a korszak[ban], mely 1948 karácsonyi szünetéig terjedt, mint mechanikus adatfelsorolásunk is akarja jelképezni, szervezetünk működése is mechanikus volt. Munkánkat főleg formalizmus jellemezte. Funkcionáriusaink a munkát ugyan elvégezték, de nem politizálták át és így teljesen apolitikus intézkedések kerültek a tagság elé. Ezáltal a MEFESz tagsága joggal terrorszervezetnek tekintette a MEFESz vezetőségét, melynek munkamódszerét főleg az akciókra való kötelező kivonultatás jellemezte.

Szervezetünk fejlődésében a második korszak január végétől a Húsvéti szünetig tartott. Mint Bokor László, az akkori MEFESz központ nyilvántartója megjegyezte, az ez utáni munkát kell, hogy jellemezze az átpolitizálás.

ad/1. Megtartottuk a Köztársaság kikiáltásának harmadik évfordulóját az Aulában. Az új Szociális ösztöndíjakat kiosztottuk. A MINSz megbízásából megrendeztük a British Council hangversenyt. A MEFESz-t átszerveztük. Leváltottuk a nem jól dolgozó funkcionáriusokat, évfolyamtitkárokat és tanulóköri titkárokat. A béketüntetésen felvonultunk. Kollektíve meghallgattuk [Ivan Jevdokimovics] Glusczenko szovjet biológiai professor és [Alekszander] Sabanov egészségügyi miniszter[helyettes] beszédeit. A Vörös hadsereg emlékünnepe alkalmával a Szovjet hősök sírját megkoszorúztuk. Lebonyolítottuk az első faliújság versenyt. A március 15-i ünnepségeken MINSz program szerint vettünk részt. Az ünnepek után karonként megtartottuk a jogász-medikus és pedagógus taggyűlést. A tanácsköztársaság emlékünnepejét megtartottuk. Megrendeztük minden évfolyamon az évfolyamgyűlést. Kivonultunk Révai Kálmán,¹⁰⁰ a Kossuth akadémia parancsnoka beszédére a Munkáskaszinóba, ugyancsak később Ries István¹⁰¹ [igazságügyi] miniszter beszédére. Ruhaakciót bonyolítottunk le.

¹⁰⁰ Révai Kálmán vezérőrnagy, a katonai Kossuth Akadémia parancsnoka. 1944-ben a nyilasok halálra ítélték, amit börtönbüntetésre változtattak, 1945-ben szabadult és részt vett a honvédség újjászervezésében. 1950-ben letartóztatták, majd koholt vádak alapján másodszor ítélték halálra és kivégezték. Évfordulók. *Népszabadság – Pest Megyei Krónika melléklet*, 1998. július 14. 27.

¹⁰¹ Ries István szociáldemokrata politikus, igazságügy-miniszter, a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöke. Tevékenyen részt vett a népbíróságok megszervezésében, a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló, 1946. évi VII. törvénycikk elfogadásában, azonban az 1947. évi „kékcédulás” választást bírálta. 1948 júniusában az MDP KV tagjává választották. 1950 júniusában koholt vádak alapján letartóztatták, majd az ÁVH börtönében agyonverték. A munkásmozgalom jeles harcosának emlékére. *Népszabadság*, 1965. november 14. 5.

ad/2. Az első félévi társadalomtudományi kollokviumok általában jól sikerültek. Aczél [György] elvtárs előadásait számos olyan hallgató is hallgatja, aki nem vette fel a tárgyat. A tömegszervezeti ideológiai előadásokat megszüntettük, mert nem segítette elő az egyetemi ifjúság ideológiai fejlődését. Helyébe megszerveztük a szemináriumi oktatást. Kollégiumokban haladó szemináriumot, a MEFESz tagság részére kezdő szemináriumokat szerveztünk. Megszerveztük a nevelő gárdát, melynek minden tagjára kb. 5 egyetemi hallgató jut, akiket állandóan agítálnak. A tanulóköri tízperceket központi instrukcióval most is megtartottuk.

ad/3. A Párttal való kapcsolatunk egészen szoros lett.¹⁰² Minden intézkedésünket az ifjúsági titkár átbeszélte az üzemi Pártszervezet vezetőségével, és csak ezután hajtottuk végre. A MINSz-szel ebben az időben a városi I. B. útján tartottuk fenn a kapcsolatot.

ad/4. Az első periódussal szemben ezt a korszakot már nemcsak a tömegek megmozdulása jellemezte, hanem az, hogy akciónkon jóval többen, jóval lelkesebben vettek részt. Minden munkánkat csíráiban jellemezte a politikum. Ez és a sorozatos érdekvédelmi munkák növelték a MEFESz tekintélyét. A tanulókörök közösségi munkája intenzívebbé vált, ezáltal a kollektív élet is szépen fejlődött.

ad/5. A felelőtlenség igen elharapódzott. MEFESz funkcionáriusok elvállaltak munkát és nem hajtották végre, úgyhogy nagyon sokszor késtünk egy-egy akció végrehajtásával.

Kiértékelve a MEFESz munkájának ezt a szakaszát, döntő változás állott be a passzív tömegeknek a MEFESz-hez való viszonyában. A MEFESz pécsi csoportja e korszakban hozta [be] a két fázissal való elmaradottságát. Viszont az egyéni munkakedv nem volt nagy funkcionáriusainkban, mindig a drótrendszer szerint dolgoztak. Ezek a dolgok mutatták meg, hogy kádereket kell nevelnünk, akik politikailag és ideológiailag tisztán látva, helyesen oldják meg a kérdéseket.

A harmadik szakasz: a választási kampány. A munka gerincét a propaganda, felvilágosítás, politikai nevelés és az egyetemisták népi demokráciához való viszonyának tudatosítása képezte.

ad/1. Az Üzemi Pártszervezettel együtt részt vettünk a Széchenyi téren tartott kultúresten. A május 1-i nagy tömegdemonstráción lelkesen, eddig legnagyobb létszámmal vettünk részt. Ez a felvonulás már megmutatta a pécsi MEFESz igazi arcát és elmondhatjuk, hogy szervezetünk most alakult meg MEFESz pécsi csoporttá. 200-an megjelentünk a MINSz nagygyűlésen, amelyen közelebb kerültünk a SZIT-hez. A Párt és MINSz által rendezett Farkas [Mihály részvételével zajló] nagygyűlésen is lelkesen részt vettünk. Kollektíve megnéztük a Találkozás az Elbánál c. filmet. Megrendeztük az „Öt éves terv kiállítás”-t. Megrendeztük karonként az új választók avatását. Tanulmányi segélyt osztottunk ki. A választás napján reggeltől estig nótázva jártuk az utcát.

ad/2. 126 agitátort képeztünk ki 5 napos esti iskolán. Munkájukat a kommunista évfolyamfelelősök irányították. Évfolyam propagandagyűléseket tartottunk. Munkánkat

---

¹⁰² Az MDP pécsi egyetemi üzemi pártszervezet csak 1948 első felében, a két munkáspárt egyesülésével jött létre. Addig az egyetemen tevékenykedő kommunista és szociáldemokrata párttagok a területi pártszervezeteknél voltak állományban, viszont „[m]ár az egyetemi pártszervezet megalakulása előtt működött az MKP pécsi orvoscsoportja, amely jelentős szerepet játszott az egyetemi pártszervezet létrehozásának előkészítésében.” SÍKFI 1980. 289.

pártszerűség jellemezte. Kádereink sokat fejlődtek, részt vettek a Párt által rendezett kisgyűléseken, ahol hozzászóltak a kérdésekhez.

ad/3. Minden megmozdulásunkat a Párt vezetésével és irányításával végeztük. A MINSz-szel való kapcsolat szoros lett. Reális alapot nyert, a sorozatos akciók állandó kapcsolatok kiépítését eredményezték.

ad/4. A vezetőség a legteljesebb egyetértésben volt a tagsággal. A tanulókörökben a közösségi szellem nagyon lelkes volt. A Párthoz, MINSz-hez való viszonyunk elmélyült. A hivatalos egyetemhez való viszonyunk megszilárdult. Sikerült optimista hangulatot teremteni az egyetemen.

ad/5. A kampány ideje alatti hibák, személyi természetűek lévén, a választás után megoldódtak: leváltások, kollégiumból való kizárások és a menzasegélyből való kizárás útján. (...)

A három kar munkáját a MEFESz pécsi csoport központi titkára fogja össze, aki mint ifjúsági tömegszervezeti felelős, tagja az [MDP pécsi egyetemi üzemi] alapszervezet vezetőségének. Ugyancsak a MEFESz pécsi csoport központi titkára tartja a kapcsolatot a MINSz városi bizottságával. (...)

MNL BaML X.42. Kovacsics János, a MEFESZ pécsi csoportja központi titkárának jelentése 1948. május 10-től 1949. június 30-ig, 1949. július 3. – Eredeti, gépelt és aláírt tiszttzat.

RÖVIDÍTÉSEK

ÁVH	Államvédelmi Hatóság
EPOSZ	Egységes Parasztifjúság Országos Szövetsége
FISZ	Független Ifjúsági Szövetség
IB	Ifjúsági Bizottság
KALÁSZ	Katolikus Agrárifjúsági Leányszövetség
KALOT	Katolikus Agrárifjúsági Legényegyletek Országos Testülete
KDSZ	Katolikus Diákszövetség
KIE	Keresztyén Ifjúsági Egyesület
KISZ	Kommunista Ifjúsági Szövetség
MADISZ	Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MEFESZ	Magyar Egyetemi és Főiskolai Egyesületek Szövetsége (1945–1948) / Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete (1948–1950)
MINSZ	Magyar Ifjúság Népi Szövetsége
MIOT	Magyar Ifjúság Országos Tanácsa
MKP	Magyar Kommunista Párt
NÉKOSZ	Népi Kollégiumok Országos Szövetsége
NISZ	Népi Ifjúsági Szövetség

NPP	Nemzeti Parasztpárt
ODKH	Országos Diákjóléti és Kollégiumi Hivatal
OMKFDSZ	Országos Magyar Katolikus Főiskolai Diákszövetség
PEDE	Pécsi Egyetemisták Demokratikus Egyesülete
PETISZ	Pécsi Erzsébet Tudományegyetem Ifjúsági Szervezete
SZIT	Szakszervezeti Ifjúmunkás- és Tanoncmozgalom
SZDP	Szociáldemokrata Párt
SZIM	Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom
SZEB	Szövetséges Ellenőrző Bizottság
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

KÉPJEGYZÉK

1. kép Mindszenty József arcképe (Lühosdorfl Károly rajza). Magyar Nemzeti Digitális Archívum / Gróf Esterházy Károly Múzeum, Pápa (https://mandadb.hu/tetel/213028/Foto_papi_fenykep) [2020.05.23.]
2. kép Pályi Jenő *Adjatok egy kis földet az egyháznak!* című karikatúrája *Ludas Matyi* 2. (1946):13. 1.
3. kép Gerő Sándor *Ezt akarta Mindszenty* című karikatúrája. *Ludas Matyi* 5. (1949):7. 1.
4. kép A Pécsi Szent Mór Kollégium főhomlokzata az 1930-as években. Magyar Nemzeti Digitális Archívum / Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény (https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/597492/default/doc_url/csgyk_fototar_pecs_szent_mor_kollegium_01.jpg) [2020.05.23.]
5. kép A Pécsi Szent Mór Kollégium tanulóterme az 1930-as években. Magyar Nemzeti Digitális Archívum / Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény (https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/597501/default/doc_url/csgyk_fototar_pecs_szent_mor_kollegium_10_tanulo_terem.jpg) [2020.05.23.]
6. kép A Pécsi Szent Mór Kollégium igazgatói irodája az 1930-as években. Magyar Nemzeti Digitális Archívum / Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény (https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/597497/default/doc_url/csgyk_fototar_pecs_szent_mor_kollegium_06_igazgatoi_iroda.jpg) [2020.05.23.]

7. kép A Pécsi Szent Mór Kollégium étterme az 1930-as években. Magyar Nemzeti Digitális Archívum / Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény (https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/597502/default/doc_url/csgyk_fototar_pecs_szent_mor_kollegium_11_etterem.jpg) [2020.05.23.]
8. kép A Pécsi Szent Mór Kollégium konyhája az 1930-as években. Magyar Nemzeti Digitális Archívum / Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjtemény (https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/597506/default/doc_url/csgyk_fototar_pecs_szent_mor_kollegium_15_konyha.jpg) [2020.05.23.]

FORRÁSOK

- MNL BaML Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára
X.17. MKP Pécs Városi Szervezete (Bizottsága, 1947-től Nagypécsi Bizottsága, 1948-ban Pécs Városi Pártbizottság) iratai (1945–1948)
X.42. DISZ Baranya Megyei Szervezetei iratai (1951–1956)
XXXV.49. MDP Pécs Városi Bizottsága iratai (1948–1956)
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XXVI-A-14 Magyar Távirati Iroda (MTI) (1944–2000)
MRT 1945 *Magyarországi rendeletek tára 1945.* I–II. kötet. Budapest, 1946–1948.

SAJTÓFORRÁSOK

- Fiatal Magyarország, 1948
Magyar Közlöny – Hivatalos lap, 1946–1947
Magyar Közlöny – Rendeletek tára, 1948
Rendőrségi Közlöny, 1946
Népszabadság, 1965, 1998
Szabad Nép, 1948
Új Dunántúl / Dunántúli Napló, 1945–1946, 1948

IRODALOM

- BALOGH 1997 BALOGH Margit: A katolikus egyház (1945–1989). In: *Magyarország a XX. században.* II. kötet. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, 1997. 396–404.

- BALOGH 2008 BALOGH Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után*. Szerk. BALOGH Margit. Budapest, 2008. 49–60.
- BALOGH 2012 BALOGH Margit: Fakultatív hitoktatás és a konkordátum-fiaszó. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 24. (2012):3–4. 109–119.
- BALOGH – BENCZE – LADÁNYI 1997 BALOGH Margit – BENCZE Imre – LADÁNYI Sándor: Egyházak a szovjet rendszerben (1945–1989). In: *Magyarország a XX. században*. II. kötet. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, 1997. 386–439.
- BANGHA 1921 BANGHA Béla: *Mi a kongregáció? Rövid kalauz a Mária-kongregációk számára*. Budapest, 1921.
- BENKE 2000 BENKE József: *Egyetemünk története*. Pécs, 2000.
- BIHARI 2005 BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok*. Budapest, 2005.
- CSEH 2009 CSEH Gergő Bendegúz: *Amerikai és brit részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében (1943–1947)*. Doktori disszertáció. Budapest, 2009. (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/csehgergo-bendeguz/diss.pdf>) [2020.05.20.]
- CSIZINÉ 2011 CSIZINÉ dr. SCHLOSSER Annamária: *Az egyházak jogalanyisága*. Doktori értekezés. Budapest, 2011. (<https://jak.ppke.hu/uploads/articles/12332/file/Schlosser%20Annam%20PhD.pdf>) [2020.06.30.]
- DEZSŐ 2016 DEZSŐ Krisztina: Húsvéti lelkigyakorlatok a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Szent Mór Kollégiumában. *TGYO Blog*, 2016. március 24. (<https://tgyoblog.wordpress.com/2016/03/24/husveti-lelkiyakorlatok/>) [2020.06.10]
- DEZSŐ 2020 DEZSŐ Krisztina: A Szent Mór Kollégium (Maurinum) alapköveteteli ünnepe. *TGYO Blog*, 2020. június 8. (<https://tgyoblog.wordpress.com/2020/06/08/a-szent-mor-kollegium-maurinum-alapkoleteteli-unnepege/>) [2020.06.10]
- DOMANICZKY 2009 DOMANICZKY Endre: Adalékok a civil szektor felszámolásához Magyarországon (1945–1950). *Jogtörténeti Szemle* 11. (2009):2. 1–16.
- FARKAS 2009 FARKAS Gábor: A pécsi Szent Mór Kollégium (Maurinum) története 1928–1948. *Neveléstörténet* 6. (2009):3–4. 111–130.

- FAZEKAS 2008 FAZEKAS Csaba: Az állam és az egyházak kapcsolata Magyarországon egykor és ma (vázlat). In: *Egyházak és tolerancia Magyarországon. Tudományos konferencia az 1947. évi XXXIII. törvény megszületésének 60. évfordulója alkalmából*. Szerk. KÖBEL Szilvia. Budapest, 2008. 53–62.
- FEHÉR 2000 FEHÉR Katalin: Kultúrpolitika és közoktatásügy 1945–1989 között. In: *Magyarország a XX. században*. V. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, 2000. 469–476.
- FORRADALMÁROK... 2006 Forradalmárok vagy kommunista janicsárok: 60 éve indult a Nékosz-mozgalom. *Múlt-Kor történelmi magazin*, 2006. július 10. (<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=14235&pIdx=2>) [2020.05.24.]
- GÁL 1981 GÁL Lajos: A demokratikus egyetemi ifjúsági mozgalom kibontakozása, a MEFESZ megalakulása (1944–1945). In: *Tanulmányok a MEFESZ történetéből 1945–1948*. Szerk. MOLNÁR János. Budapest, 1981. 5–35. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok 6.)
- GÁL 1984 GÁL Lajos: A MADISZ küzdelme az ifjúság egységéért. In: *A MADISZ 1944–1948*. Szerk. RÁKOSI Sándor. Budapest, 1984. 5–33.
- GERGELY 1985 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*. Budapest, 1985.
- GERGELY 1991 GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944 után*. Budapest, 1991.
- GERGELY – IZSÁK 1989 GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A Mindszenty-per*. Debrecen, 1989.
- GERGELY – ÓLMOSI 2014 GERGELY Ferenc – ÓLMOSI Zoltán: A magyar ifjúság a 20. században. In: *A magyar ifjúság történetének kronológiája, 1914–1991*. Összeáll. GERGELY Ferenc – ÓLMOSI Zoltán. Budapest, 2014. 7–34.
- GIANONE 2003 GIANONE András: A magyar Actio Catholica tevékenysége 1945–1948-ban. *Múltunk* 48. (2003):1. 79–126.
- IKLADINÉ 1984 IKLADI Lajosné: A MADISZ létrejötte és szervezeti kiépülése az ország felszabadulása, a forradalmi népmozgalom kibontakozása, a demokratikus nemzeti újjászületés idején. 1944. október – 1945. április. In: *A MADISZ 1944–1948*. Szerk. RÁKOSI Sándor. Budapest, 1984. 37–79.
- ILKEI 2013 ILKEI Csaba: Internálótáborok – Kistarcsától Recskig. S. l., 2013. (<http://mek.oszk.hu/14900/14910/14910.pdf>) [2020.06.10.]
- KARDOS 1977 *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják... Népi kollégiumok, 1939–1949*. Főszerk. KARDOS László. Budapest, 1977.

- LADÁNYI 1996 LADÁNYI Andor: Két évforduló. A nők felsőfokú tanulmányainak száz éve. *Educatio* 5. (1996):3. 375–389.
- MAJTÉNYI 2004 MAJTÉNYI György: A szakérettségi intézményéről és a szakérettségizettekről. *Iskolakultúra* 14. (2004):9. 72–82.
- MAJTÉNYI – MIKÓ – MAJTÉNYI György – MIKÓ Zsuzsanna – SZABÓ Csaba: *Koncepciók SZABÓ 2012 perek Magyarországon 1945 után*. (https://oktatolapok.mnl.gov.hu/koncepcios_perek_magyarorszagon_1945_utan/tartalom/tanulmany?id=1) [2020.05.20.]
- MÉSZÁROS 2007 MÉSZÁROS István: Végállomás – Recsk, a katolikus egyetemi ifjúsági mozgalom történetéből (1945–1948). *Valóság* 50. (2007):2. 36–53.
- MICHELLER 1990 MICHELLER Magdolna: A MEFESZ szervezeti élete és politikai tevékenysége. *Múltunk* 35. (1990):4. 131–148.
- MIKLÓS 2007 MIKLÓS Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. *Egyháztörténeti Szemle* 8. (2007):2. 205–212.
- MOLNÁR 2005 MOLNÁR Szilárd: A civil társadalom államosítása Magyarországon 1945–1956. *Civil Szemle* 2. (2005):3. 5–37.
- NAGY 2015 NAGY Mária: X-esek. In: *Hortobágy örökségei. Kényszermunkatáborok és lakóik nyomában*. Szerk. SAÁD József. Budapest, 2015. 270–285.
- PATAKI 2005 PATAKI Ferenc: *A Nékosz-legenda*. Budapest, 2005.
- POLYÁK 2014 POLYÁK Petra: Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai. *Per Aspera ad Astra* 1. (2014):1. 115–137.
- POLYÁK 2016 POLYÁK Petra: „Osztályidegenek” az egyetemen. *Korall* 17. (2016):64. 5–25.
- RAJCZI 1989 RAJCZI Péter: A „Maurinum” (A pécsi egyetemi Szent Mór kollégium történetéből). *Baranya* 2. (1989):1–2. 122–131.
- RAJKI 2011 RAJKI Zoltán: A szabadegyházak helyzete Magyarországon 1945 és 1950 között. *Egyháztörténeti Szemle* 12. (2011):2. 77–95.
- ROZS 1989 ROZS András: A Turul Szövetség szervezete Pécssett 1923–1945. *Baranyai helytörténetírás* 8. (1989):1. 171–189.
- ROZS 1991 ROZS András: A Foederatio Emericana Pécssett. *Baranya* 4. (1991):1–2. 200–216.
- ROZS 2005 ROZS András: *A Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) Baranya megyei és pécsi iratainak (1944–1948) repertórium*. Pécs, 2005. (A Baranya Megyei Levéltár segédletei 2.)

- SCHMELCZER-
POHÁNKA 2016 SCHMELCZER-POHÁNKA Éva: Hallgatói periodikumok a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen. *Magyar Könyvszemle* 132. (2016):2. 185–209.
- SÍKFŐI 1980 SÍKFŐI Tamás: Az egyetemi pártszervezet. In: *Fejezetek a pécsi egyetem történetéből*. Szerk. CSIZMADIA Andor. Pécs, 1980. 289–306.
- VAJDA 2017 VAJDA Tamás: A DISZ működése a felsőoktatási intézményekben. *Belvedere Meridionale* 29. (2017):1. 43–54.
- VARGHÁNÉ 2019 VARGHÁNÉ SZÁNTÓ Ágnes: Akié az ifjúság, azé a társadalom. Út az egyházi iskolák államosításáig, különös tekintettel a Baranya megyei protestáns népiskolákra (1945–1950). In: *Reformáció a Dél-Dunántúlon*. Szerk. BORSY Judit. Pécs – Kaposvár – Szekszárd, 2019. 317–342.

SZEMLE

Az ifjúsági mozgalmak évszázada

JANCSÁK Csaba: *Fejezetek a magyarországi hallgatói mozgalmak történetéből*. Szeged, 2019. 208 oldal.

P. Miklós Tamás nevezte a XX. századot az ifjúsági szerveződések évszázadának, melyben fontos szereplővé lépett elő a fiatal-ság.¹ Ha a diák- és ifjúsági mozgalmakról szóló, utóbbi években megjelent kurrens nemzetközi szakirodalomból szemezgetünk, leginkább a forradalmi változásokat előidéző, radikalizálódó egyetemista és középiskolás diákság narratívájával szembesülünk. Távolról sem reprezentatív, de tanulságos a lista: az afroamerikai polgárjogi mozgalmat,² az 1968-as mexikói³ és globális diáklázadások hatásait,⁴ vagy az albán kommunista rendszer bukásában szerepet játszó egyetemi megmozdulásokat⁵ is rangos kiadóknál megjelenő monográfiák, tanulmánygyűjtemények dolgozták fel. Keveset tudunk azonban a konszolidálódó korszakok ifjúsági szerveződéseiről, a harc-os mozgalmárok és lázadók helyét átvevő profi diákvezetők világáról, a békeidők hallgatói önkormányzatairól és egyesületeiről. Nagy erénye a most recenzálásra kerülő könyvnek, hogy e két jellegzetes időszakot (az ellenállásból kifejlődő tüntetések és sztrájkok rövid, felfutó periódusait, valamint a szolgáltató, gazdasági és kulturális igényeket kielégítő szervezet hétköznapi működését) egyaránt bemutatja, tágabb kontextust adva az ifjúságügy eme fontos kérdéskörének.

Jancsák Csaba 2019-ben megjelent könyve (*Fejezetek a magyarországi hallgatói*

mozgalmak történetéből) fontos hozzájárulás az ifjúságtörténet e periférikus területéhez, amely elengedhetetlen a különböző szociológiai folyamatok, a politika- és oktatástörténet jobb megértéséhez. Kevesen foglalkoztak, foglalkoznak ezzel a tudásterülettel hazánkban, talán a legfontosabb szerzőket sorolja fel vázlatosan a most követhető lista. Az iskolai demokrácia, diákjogok kérdéseit elemezte a nemrég elhunyt Csákó Mihály,⁶ Gergely Ferenc a cserkészet és a KISZ történetét dolgozta fel,⁷ P. Miklós Tamás a gyermek- és serdülőkorai szervezetek dokumentumanyagát tette közzé,⁸ Trencsényi László pedig az úttörőkkel foglalkozott.⁹ Ide sorolható Jancsák Csaba is, hiszen a *Fejezetek a magyarországi hallgatói mozgalmak történetéből* című kötet előzményét a kiadó (Belvedere Meridionale) és a szerző hosszú együttműködése adja. Számos korábbi, az ifjúságszociológia és -történet területén született munka alapozta és előzte meg a művet (nagy öröm, hogy ezek egy része le is tölthető a kiadói honlapról),¹⁰ amelyet tehát saját fejlődéstörténetébe és egy tágabb kutatói hagyományba is illeszthetünk. A felsőoktatás területére fókuszáló szövegről van szó, amely folytatja és kiegészíti a fentebbi tematikát. A kortárs kutatások révén sokat tudunk a felsőoktatás szocializációs, gazdasági és kulturális szerepeiről, a campus-létről, ennek történetisége azonban kevésbé kutatott: az egyetem-történet művelése (hasonlóan az ifjúságtörténethez) hagyományosan évfordulókhoz, jubileumokhoz kötődik, egy-egy intézmény/ szervezet önlegitimációs munkájának, saját múltja megalkotásának az eszköze, jöllehet

1 P. MIKLÓS 1997.

2 BENSON 2015.

3 ROJO 2016.

4 RICO et al. 2018.

5 RAMA 2020.

6 CSÁKÓ 2009.

7 GERGELY 1989; GERGELY 2008.

8 P. MIKLÓS 2004.

9 TRENCSENYI 2006.

10 Például: JANCSÁK 2009; JANCSÁK 2010; JANCSÁK 2011a; JANCSÁK 2011b; JANCSÁK 2016a; JANCSÁK 2016b.

ennél szélesebb lehetne a hatóköre, kérdésfeltevése.¹¹

Erre nyújt példát a kötet, amely egyben alkalmat is ad arra, hogy elgondolkodjunk az egyetemek funkcióváltozásairól és az ifjúság közéleti szerepvállalásáról. A mozgalmak történeti formációit pedig kurrens elméleti értelmezési keretbe helyezi a szerző, ezzel újfajta megvilágításba állítva azokat (lásd például a MEFESZ 1956-os megalakulását mint az aktív participáció legmagasabb szintű jelentkezési formáját). A kötet elméleti bevezetése és megalapozása nagyon fontos szempontokat hoz be a későbbi jelenségek értelmezéséhez: a felnőttletbe való átmenet fontos kísérőjelenségei közé tartoznak a lázadás, a tiltakozás, a nonkonformizmus és az intézményeknek, tekintélyeknek való ellenállás különböző formái. Mindezt értelmezheti negatívan a felnőtt társadalom, de a hasonló megnyilvánulások kreatív potenciált is hordozhatnak, valódi társadalmi problémákra kínálnak megoldásokat. Az értékváltás, a mintaadás és a nemzedéki hatás pedig valódi változásokat indíthat el. Kivételes időszakokban láthatóvá válik az ifjúság társadalom-átalakító ereje, mint amilyen az 1945 utáni néhány év volt (jóllehet itt inkább ki- és elhasználta a politika a „Fényes szelek” jobb sorsra érdemes tagjait), illetve 1956 és 1988–1989 rendszerváltozásai hozták még felszínre a fiatalságot politikai erőként. E folyamatok – legalábbis eseménytörténeti megközelítésben – ismertek, az már kevésbé, hogy a mozgósító erő mivé válik, hogyan intézményesülnek ezek a kezdeményezések (ha van rá idejük), és lesznek a mainstream részei, amelytől korábban elhatárolódtak. Itt már a szervezetfejlődés szintjén vagyunk, ez pedig szintén érdekes következtetésekre ad alkalmat a mozgalmak növekedését törvényszerűen követő hanyat-

lásról, mely végigkísérheti a lázadó diákvezérek államilag elismert ifjúsági vezetőkke történő avanszálását.

A demokrácia és autonómia lehet a 20. század egyetemi mozgalmait leginkább jellemző két kulcsszó. Ezek igénye a kezdeteknél talán még kevésbé volt látható, majd egyre markánsabbá vált, hogy a 2000-es évek elejére újra elhalványuljon. A kötet ezt az evolúciót mutatja be, fő szervezőelve a hely, Szeged, mint katalizátor, ahonnan annyszor indultak ki hasonló törekvések. A tanárképző intézet (1875-től) és a polgári iskolai tanárképzés (1928-tól) főiskolai szervezeteivel kezdődik az ifjúsági mozgalmak története: a hallgatói kulturális egyesületek a kiegyezés korának jellemzőit vitték tovább a két világháború között is, az informális tanulás, valamint a norma- és értékadás, egyszóval a szocializáció terepeként funkcionáltak. Szent-Györgyi Albert szegedi rektorsága, az 1940–1941-es tanév jelentett igazi fordulópontot. A neves tudós szerint az egyetem nemcsak tanít, hanem nevel és közösséget is nyújt, ezért biztosította a kereteket a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SzEI), az első egységes szervezet létrehozásához, amely tulajdonképpen egyesítette az addig széttagolt társaságokat, egyesületeket. A rektor a felnőtt irányítás helyett a diákok öngazgatását tekintette példának, klubhelyiség létrehozásával ennek terét is megteremtette. Számos fontos kezdeményezés indult ki vagy folytatódott ezeken a csatornákon keresztül, a falukutató mozgalmon át a színjátszásig (ez utóbbi világot egy személyes, tragikus történet bemutatásával Jancsák még közelebb hozza). A kirekesztésmentes, mindenki előtt nyitott SzEI a megalapításától kezdve ki volt téve a szélsőjobboldal támadásainak, majd amikor 1942-ben törvényileg kötelezték az egyesületeket, hogy csak keresztény származású tagokat vegyenek fel, az első hallgatói demokrácia-kísérletnek vége lett.

11 DHONDT 2015.

A következő nagy horderejű pillanatot 1956. október 16-a jelentette, amikor Szegeden megalakult a MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége, nem összetévesztendő az 1945-ben alakult, azonos rövidítést használó szövetséggel), a pártállamtól és annak ifjúsági szervezetétől független, autonóm diákszervezetként. A nyitó nagygyűlésen jelenlévő egyetemisták követeléseik révén forradalmasító módon hatottak az egész országra, a sajtó és a Szabad Európa Rádió közvetítésében mindenki megismerte a saját és az országos problémákra adott válaszaikat. A kivételes történelmi helyzet kialakításában nagy szerepet játszott, hogy a lokális célok, az egyetemisták élethelyzetének javítása mellett általános nemzeti követeléseket tudtak megfogalmazni a hallgatók, így mintaadó és vezető szerepet tudtak betölteni néhány napig. A kötetben közölt képek és a hivatkozott hangfelvételek egyedülálló lehetőséget nyújtanak a történet átélésére. Jancsák Csaba szerkesztésében egy későbbi (október 20-án tartott) ülés hangfelvételének részletei az interneten, a MEFESZ honlapján már korábban nyilvánosságra kerültek,¹² az akkori résztvevőket hallgatva és a könyvet hozzáolvasva kivételes élményben lesz részünk. Az alulról felfelé építkező mozgalom, a közvetlen, részvételi demokrácia gyakorlásának tapasztalata felszabadító hatással volt a fiatalokra, amivel különösen éles kontrasztban állt az 1956. november 4-ét követő represszió.

A történet utolsó fejezete az 1988. szeptemberi diáksztrájkjal kezdődött (megint csak Szegeden), amely már egy átalakuló társadalmi környezet egyértelmű jelzése volt. A fiatalok kifejezték a változás és reform iránti igényüket, ami széles körben talált támogatásra (még az MSZMP-n

belül is), a rendszerkritika kulturális és egyetempolitikai vonalon egyaránt rendelkezett már előzményekkel. 1988–1989 a mai napig formálja a magyarok mentális közérzetét, valóságérzékelését, elég csak a politikai keretek alapvető megváltozására, vagy az „élmény-” és fogyasztói társadalom kialakulására gondolnunk, amelyben az egyéni értékek, életutak kerülnek előtérbe a közösségi normákkal szemben. A kötetzáró rész legfontosabb megfigyelésének a hallgatói önkormányzatok professzionalizálódási, intézményesülési folyamatait, illetve ezek leírását érzem, melyek következtében a kilencvenes évek első felében jelentkező érdekvédelmi képviseletből menedzseri típusú hivatal és szolgáltatás-nyújtás lett az ezredfordulóra, az egyéni karriernek építésének egy állomása. Ezzel párhuzamosan a hallgatói bázis is fogyatkozni kezdett, megfordítva az érdekképviselet eredeti irányát, hiszen a hallgatói képviselet egyre inkább az intézményvezetés véleményét, elvárásait kezdte közvetíteni a társak felé. Az egyetemi testületek működésében és a források elosztásában is szerepet kapva a hallgatói önkormányzat maga is hatalmi szerv lett, a lázadó campus vállalkozó campussá vált. A folyamat törvényszerű volt, a nálunk fejlettebb nyugati államokban hamarabb végbe ment: a felsőoktatás tömegesedése, majd a Bologna-folyamat egyre heterogénebb hallgatói társadalmat eredményezett, amelyben mindenki a saját céljait, érdekeit követve kezd visszahúzódní a közéletből.¹³

A „hogyan tovább” kérdésére válasz lehet a közösségi értékekhez és cselekvéshez való visszafordulás, a hallgatói mozgalmak szerepkörének újrafogalmazása, a civil színtereken ismét megnyilvánuló aktivitás.

¹² A MEFESZ 1956. október 20-i üléséről készített hangfelvételeket lásd: <http://www.mefesz.hu/document.php?id=1> [2020.06.02.].

¹³ A felvázolt folyamat korporatív vagy mozgalmi értelmezéséhez lásd SZABÓ – OROSS 2017.

Mindez egybevág az egyetemek harmadik missziójáról szóló újabb diskurzusokkal: a főiskolák és egyetemek nemcsak az oktatásért és kutatásért felelősek, hanem a saját gazdasági-társadalmi környezetük, a közösségszervezés iránt is kötelezettséget kell vállalniuk.¹⁴ Nagy feladat lesz a felsőoktatás passzív szereplőinek „felrázása” e tekintetben, és itt nem csak a hallgatókra kell gondolni.

Somogyvári Lajos

IRODALOM

- BENSON 2015   BENSON, Richard D.: *Fighting for our Place in the Sun. Malcolm X and the Radicalization of the Black Student Movement, 1960–1973*. New York, 2015.
- CSÁKÓ 2009   CSÁKÓ Mihály: Iskolai demokrácia, diákönkormányzatok, diákjogok. In: *Lukács, a mi munkatársunk: a WJLF tisztelgő kötete Lukács Péter 60. születésnapjára*. Szerk. MAJSAI Tamás – NAGY Péter Tibor. Budapest, 2009. 91–110.
- DHONDT 2015   DHONDT, Pieter: *University Jubilees and University History Writing: A Challenging Relationship*. Boston – Leiden, 2015.
- GERGELY 1989   GERGELY Ferenc: *A magyar cserkészlet története, 1910–1948*. Budapest, 1989.
- GERGELY 2008   GERGELY Ferenc: *A KISZ története, 1957–1989*. Budapest, 2008.
- JANCSÁK 2009   *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúság világáról*. Szerk. JANCSÁK Csaba. Szeged, 2009.
- JANCSÁK 2010   *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Szerk. JANCSÁK Csaba. Szeged, 2010.
- JANCSÁK 2011a   *Az európai fiatalok világa a 21. század elején*. Szerk. JANCSÁK Csaba. Szeged, 2011.
- JANCSÁK 2011b   *MEFESZ 1956 Szeged. A szegedi szikra*. Szerk. JANCSÁK Csaba. Szeged, 2011.
- JANCSÁK 2016a   *A Magyar Egyetemisták és Főiskolások Országos Szövetsége (1956) életútinterjúk tükrében*. Szerk. JANCSÁK Csaba. Szeged, 2016.
- JANCSÁK 2016b   JANCSÁK Csaba: *Az 1956-os forradalom indítószikrája a szegedi MEFESZ*. Szeged, 2016.
- P. MIKLÓS 1997   P. MIKLÓS Tamás: „Ifjúsági szerveződések évszázada!?” *Új Pedagógiai Szemle* 47. (1997):11. 35–43.
- P. MIKLÓS 2004   P. MIKLÓS Tamás: *Gyermek- és serdülőkori szervezetek. A magyar gyermek- és ifjúsági szervezetek, mozgalmak történetének válogatott dokumentumai I.* Zánka, 2004.
- RAMA 2020   RAMA, Shinasi A.: *The End of Communist Rule in Albania. Political Change and the Role of the Student Movement*. New York – London, 2020.

¹⁴ ZOMER – BENNEWORTH 2011.

-
- RICO et al. 2018 RICO, Payà A. – HUERTA, Hernández J. L. – CAGNOLATI, A. – GÓMEZ, González S. – GÓMEZ, Valero S.: *Globalizing the student rebellion in the long '68*. Salamanca, 2018.
- ROJO 2016 ROJO, Juan J.: *Revisiting the Mexican Student Movement of 1968. Shifting Perspectives in Literature and Culture since Tlatelolco*. New York, 2016.
- SZABÓ – OROSS 2017 SZABÓ Andrea – OROSS Dániel: Társadalmi mozgalom-e az országos hallgatói képviselő? *Educatio* 26. (2017):1. 15–25.
- TRENCSENYI 2006 TRENCSENYI László: *Utak és törések. Adalékok az úttörőmozgalom történetéhez*. Budapest, 2006.
- ZOMER – BENNEWORTH 2011 ZOMER, Arend – BENNEWORTH, Paul: The Rise of the University's Third Mission. In: *Reform of Higher Education in Europe*. Eds. ENDERS, J. – DE BOER, H. F. – WESTERHEIJDEN, D. F. Rotterdam, 2011. 81–101.

„Birodalmi karrierutak” és Ausztria változó „egyetemi terei” a 19. század második felében

SURMAN, Jan: *Universities in Imperial Austria 1848–1918. A Social History of a Multilingual Space*. West Lafayette, Indiana, 2019. 458 oldal.

A posztmodernhez köthető „téri fordulat” (spatial turn) olyan szemléletmódot hozott a történetírásba, mely korábban már vizsgált témáknak adott új értelmezési keretet, illetve egészen új kérdések felvetésére is lehetőséget kínált. A „tér” analitikus fogalomként való használatát javasoló Michel Foucault azt mint önálló és differenciált társadalmi entitást („szerkezeti helyet”) határozta meg, amely alkotóelemeinek viszonyrendszere által meghatározott minőséggel rendelkezik, a kapcsolatok változásának történeti vizsgálata pedig fontos megállapításokra vezethet. Ezzel összefüggésben állapította meg Gyáni Gábor, hogy „a tér analitikus kategóriaként nemcsak témát ad a humán és társadalomtudományi kutatók kezébe, hanem az emberi történesek okainak a magyarázatához is tevőlegesen hozzásegíti őket”.¹

A jelenségek magyarázó okainak felfejtése vezette a közép- és kelet-európai tudományosság társadalomtörténetének elismert kutatóját, Jan Surmant is, aki a 19. század második és a 20. század első felének tudományos transzferjelenségei, az egyetemi mobilitás és a tudományos nemzetközi-ség kérdései kapcsán az általa vizsgált régió történetének tárgyalásakor szakít a pusztán nemzeti alapú megközelítéssel, és a lokális nacionalista narratívák fölé igyekszik összehasonlító szűrőt helyezni, illetve nagyobb terekben gondolkodni. Ez a szemlélet kü-

lönösen indokolt a Habsburg Monarchia multietnikus, multikulturális és ebből adódóan multilingvisztikus terének vizsgálata kapcsán, melyben az egyetemek fontos szerepet játszottak az államhoz lojális állampolgárok nevelésében és a (nyelvhez kötődő) kulturális identitások kialakításában, ami többszörösen összetett nemzeti(ségi) konfliktusokhoz vezetett. Surman már korábbi munkáiban is jelezte, hogy a tudományosság és az egyetemek vizsgálatakor egyszerre kell figyelemmel lenni arra, hogy a korabeli nemzetépítési gyakorlatok befolyással vannak erre a területre, másrészt viszont a jelenségek *ab ovo* nemzetközi kapcsolódásai miatt túl is kell tekinteni ezeken a kereteken.²

Ennek a megközelítésnek az eredménye a Habsburg Monarchia 1848 és 1918 közötti egyetemeinek és azok oktatóinak társadalomtörténeti vizsgálata, kifejezetten a többnyelvű tér szempontjából. A kötet – mely a szerzőnek a bécsi egyetemen megvédett doktori értekezésén alapul – elsősorban a Monarchia Lajtán túli területeivel foglalkozik, és csak kitekintésként jelennek meg benne Lajtán inneni (például magyar) példák. Ez a döntés azzal igazolható, hogy leginkább itt tapinthatók ki azok a „birodalmi karrierutak”, egyetemi pályafutás-mintázatok, melyekre a szerző kíváncsi volt. A vizsgálat előterébe elsősorban Bécs, Innsbruck, Graz, Krakkó, Varsó, Lviv, Prága és Csernovic egyetemeinek világa került. A munka forrásbázisa imponálóan széleskörű, az egyetemi levéltárak primer forrásai mellett Surman korábban megjelent dokumentum-kiadványokra és periodikákra támaszkodik. Elemzése (kollektív) biográfiai megközelítésű, mely vizsgálja az

² A tudományok nemzetépítő, illetve a nemzetiségi törekvések tudományépítő és -szervező szerepének vizsgálatáról lásd: *The Nationalization of Scientific Knowledge in the Habsburg Empire, 1848–1918*. Eds. ASH, Mitchell G. – SURMAN, Jan. Basingstoke, 2012.

¹ GYÁNI Gábor: „Térbeli fordulat” és várostörténet. *Korunk* 18. (2007):7. 6.

egyetemi mobilitási hullámok sajátosságait és az egyéni pályafutások mintázatait egyaránt, mindezt a dinamikusan változó egyetemi struktúra keretei közé illesztve. Így, bár a kutatás kezdetben az egyetemi oktatók kapcsolati hálózatának vizsgálatára irányult, végül egy sokkal komplexebb eredmény született, mely a „birodalmi egyetemi tér” egységesítési és fragmentálódási folyamatait, valamint a nemzeti és nemzetek feletti kommunikációs folyamatokat járja körül.

A Habsburg Monarchia tere(i)nek szerkezetét sokféle tényező alakította: voltak benne eleve autonóm terek (Magyar Királyság, Horvátország), elveszített terek (Velence, Lombardia), növekvő öngazdást elnyerő terek (Galícia) és reménybeli, virtuális terek (nagyémet koncepció), de Ausztrián belül az egyes „nemzeti projektek” (pán-germán, pánszláv, lengyel, rutén) tér-igényeivel, eltérő kommunikációsnyelvi és ideológiai entitásokkal is számolni kellett. A „tudományos tér” egységesítésére irányuló törekvéseket a német – mint közvetítő – nyelv szerepének felértékelésére tett kísérletek vagy például az 1847-ben alapított Birodalmi (Császári) Tudományos és Művészeti Akadémia létrehozása mutatják. Utóbbi a régiók feletti, Bécs-központú tudományosság propagálásával („pán-Habsburg-projekt”) az egységes birodalmi tér érzetét kívánta sugározni. Ezt a tagok összeválogatása (és az intézmény névválasztása) is alátámasztotta, bár valójában a nem német nyelvű tudósok ritkán publikáltak az Akadémia kiadványaiban és nem kapcsolódtak annak könyvsorozataihoz sem. A birodalmi perifériák nacionalizálódása a bécsi központból kiinduló egységesítési törekvésekre adott reakció volt – állítja Surman –, a „nemzeti projektek” előtérbe kerülésével pedig az egységes „tudományos tér” kialakításának esélye szertefoszlott. A tagságukat a helyi elitekre korlátozó „proto-akadémiák”

(mint például a Krakói Tudományos Társaság) nem egy multikulturális tér társaságaiként funkcionáltak, hanem elsősorban a nemzeti (egy)nyelvű tudományosság fejlesztésére koncentráltak, ami „nemzeti terekké” szabdalta a Monarchiát. A különféle szláv nyelvek kölcsönös megismerésére tett kísérletek szintén a tér-egységesítés irányába mutató törekvésekként értelmezhetők. A „nem-német tér” részeként létrejövő – a korszakban is meglehetősen bizonytalanul definiált – „szláv tér” kialakításának sikere azonban eleve kérdéses volt, mivel már az 1848-as prágai szláv kongresszuson is az egyes nemzeti nyelvek kerültek az érdeklődés fókuszába. A pánszláv egyetemi interakció ugyan ezt követően sem szűnt meg, de jelentősége elhalványult, a korábban transzkulturális funkciót betöltő szervezeteik eltérő érdekek „csatateréivé” váltak.

Az egyetemi szférában az egységesítési törekvések és a fragmentálódási folyamatok hasonló dinamikája figyelhető meg. A kötet első fejezete – a 18–19. század fordulójától induló tudomány- és egyetempolitika rövid jellemzése után – az 1848-at követő birodalmi centralizációs törekvéseket és az egyetemek megváltozott szerepét mutatja be. Ebben az időszakban a német kultúra szimbólumának tekintett Bécsi Egyetem működése jól mutatja a Monarchia osztrák–német-központúságát, de a kultúrák (nyelvek) együttélését és konfliktusait is. Az egyetem kutatói számára ugyanis, bár több nyelven publikálták eredményeiket (a német mellett franciául, olaszul és angolul), az itt élő más népek nyelveinek (nem) ismerete sokszor akadályokat jelentett a tudományos kommunikációban. A centrumban lévők más centrumokra (Berlin, Párizs, London) figyeltek, nem pedig saját monarchiájuk perifériái felé fordultak. A 18. század óta zajló kísérlet, hogy a németet a birodalom első nyelvvé tegyék, felerősítette a nemzeti nyelvek védelmezését, a nyelvi

hierarchiában elfoglalt helyük újraértékelését. A lokális érdeklődést kiszolgáló, intézményesült fórumok, mint a *Magyar Tudós Társaság* (1825), az *Ossolineum* (1827) vagy a *Studium Ruthenum* (1787) működése pedig minden esetben a kulturális különállás irányába hatott. A felsőfokú intézmények esetében az oktatás latin nyelve lehetővé tette a tartományok közötti tudományos transzfer megvalósulását, de ahogy a transznacionális latin nyelvet kezdték felváltani az újonnan formálódó közösségek saját nyelvei, a birodalomrészek közötti kommunikáció is egyre nehezebbé vált. Nem meglepő tehát, hogy az 1840-es évek végén felerősödött a nyelvi-kulturális tér centralizálásának és az oktatói mobilitást elősegítő nyelvi egységesítésnek a gondolata. A már említett bécsi akadémia – az elképzelés szerint a kutatók egyfajta szupranacionális találkozóhelye – egyfajta kísérlete volt a birodalmi tudományosság földrajzi átstrukturálásának.

A Bécsi Egyetem beépülését a tudományos világ kommunikációs hálózatába azonban az is nehezítette, hogy az 1848 előtti időszakban a Habsburg egyetemek egyre erősödő állami felügyelet alatt működtek, és elsősorban oktatási intézmények voltak. Elsődleges funkciójuk a lojális és hozzáértő állampolgárok, közszoigák képzése volt, a tudósképzés más intézmények (múzeumok, állami gyűjtemények, könyvtárak stb.) keretei között zajlott. Ily módon a Bécsi Egyetem – állapítja meg Surman – a szenior professzori karrier végállomása volt, ahol kevesebb figyelmet szenteltek az új kutatásoknak, így a nemzetközi tudományossággal való kapcsolatok is lazábbak voltak.

Az 1848-as forradalmakban – az egyetemi hallgatósághoz hasonlóan – számos professzor érintett volt. A kötetben külön alfejezet tekinti át ennek a részvételnek, illetve az 1848-as átalakulásnak a regionális változatait. Az egyetemek reformja már ek-

kor is központi helyet foglalt el az újonnan alakult kormányok elképzeléseiben, megszülettek a professzorokra és a magántanárokra (Privatdozenten) vonatkozó első szabályozások. Ekkor kerültek be az első, nem ritkán politikailag is aktív szláv oktatók – elsősorban – a szláv nyelvi tanszékekre.

A viszonylag liberális időszak után Leo Thun-Hohenstein vallás- és közoktatásügyi miniszteri működése a konzervatív tendenciák felerősödését hozta, de az átalakulás több szempontból is megnyitotta a fejlődés lehetőségét. A második fejezet a Thun-éra (1849–1860) bemutatásával foglalkozik, melyben – Surman szerint – a Habsburg Monarchia egyetemei továbbra is az állami politika eszközei, s funkciójukat tekintve oktatási intézmények maradtak, de másodsorban kutatóhelyekké is váltak, és mind működésüket, mind pedig személyi kapcsolataikat tekintve közelebb kerültek a német modellhez. A reformok fontos elemei a rendes professzori testületek felállítása és kontrolljogosítványaik kiszélesítése (Ordinarienuniversitäten), a tanítás és a tanulás szabadságának megvalósítása (bár ennek gyakorlati megvalósítása sokszor ütközött akadályba), valamint a német oktatási nyelv kötelezővé tétele voltak. Utóbbit a szerző a krakkói Jagelló Egyetem példáján mutatja be, melyből kitűnik, hogy a német nyelv előtérbe kerülésének praktikus okai is lehettek: a lengyel nyelv esetében például a megfelelő tudományos terminológia hiánya is a nyelvváltás irányába hatott.

A reformok 1853 után – a német nyelv újbóli bevezetésével – az „egyetemi tér” egységesítéséhez járultak hozzá, és a modernizáció jegyében kaput nyitottak a különböző nemzetiségű kutatók előtt is. Ez akkor is igaz, ha figyelembe vesszük, hogy Thun elsősorban a katolikus, konzervatív tudományosság kialakítását preferálta, s reformjának egyik fő célja Poroszországnak egy katolikus ausztriai egyetemi rendszer-

rel való ellensúlyozása volt, ezért például protestáns oktatók meghívásától igyekeztek tartózkodni. Thun ugyanakkor törekedett a helyi és a külföldi kinevezések egyensúlyára: az orvosi karok alapvetően Habsburg-birodalmi kötődésű oktatókkal teltek fel, a bécsi bölcséleti kar oktatóinak harmada viszont a Monarchián kívül született.

A „tudomány tereinek” 1849 és 1860 közötti sajátosságait a szerző három kulcsfontosságú diszciplína bemutatásával illusztrálja: az esettanulmányokban a történettudomány kapcsán a tér erősen konzervatív jellege, a nyelvészet-filológia esetében a tér „kuszasága”, a filozófia és a hozzá kapcsolódó pedagógia apropóján pedig annak dominánsan katolikus jellege domborodik ki.

Surman a fentiekben vázoltak ellenére a legfontosabb változásokat az 1860-as évekre teszi, amikortól az intézmények nyelváltása – így például Pesten a magyar, Krakkóban a lengyel és német kétnyelvű, Lviv esetében a lengyel és rutén kétnyelvű oktatásra való áttérés – átrajzolta a birodalom „intellektuális földrajzát”, saját „mobilitási tereket” alakítva ki az egységesnek szánt birodalmi tér helyén. Az új helyzet nyerteseit és kárvallottjait a harmadik fejezet esettanulmányai mutatják be: Surman kitér – többek között – a galíciai lengyelesítés folyamatára, a csehországi egyetemi kétnyelvűség kérdésére, a trieszti olasz egyetem ügyére, de elemzi az osztrák-németek civilizációs missziójaként tekintett csernovici egyetem helyzetét is. A nyelváltás az 1860-as évek első felében oktatói mobilitási hullámot indított el, ám a különböző státuszban lévő oktatók arányaiból továbbra is Bécs központi szerepe rajzolódik ki, a többi – periférián lévő – egyetem nehezen tudott kiemelkedni ennek árnyékából. 1918 után viszont – a perifériák leválásával – új centrumok tudtak felemelkedni, különösen nagy belső átalakulás nélkül, követve

a korábbi Habsburg-modellt. A nyelváltás ugyanakkor megnehezítette az egyetemközi információáramlást, mely a századfordulón felerősítette a dezintegrálódó „birodalmi egyetemi tér” helyreállítására vonatkozó törekvéseket. Ezekből az is kiderül, hogy még a szláv tudósok sem a teljes szeparálódást, hanem az egyetemek többnyelvűvé tételét preferálták. A korábbi történetírás értékelését ez irányban – a korabeli utcai harcokról és egyetemi konfliktusokról szóló – sajtóbeszámolók befolyásolták, amit érdemes felülvizsgálni.

Az 1860-as évektől az egyetemi autonómiáknak is nagyobb tere nyílt, melyet Surman a liberalizálódó tudomány- és egyetempolitika gyakorlatán keresztül mutat be. A középpontban az egyes oktatói kinevezések mögött meghúzódó döntéshozatali folyamatok, valamint a szereplők lehetőségei és az általuk mérlegelt szempontok állnak, melyek izgalmas háttérét adják a kötetben elemzett karrierutaknak. Surman elemzése komplex képet nyújt az előmenetel lépéseiről, a kinevezésig vezető sokszereplős eljárásról, az informális kapcsolatok szerepéről és a döntések „kulisszatitkairól”. Utóbbiak jól mutatják, hogy bár a nem-német intézmények feletti kontroll gyengült az 1860-as években, az oktatási minisztérium továbbra is beleszólt az oktatók kijelölésébe. A beavatkozás mértékét azonban igyekezett minél szűkebbre szabni (depolitizálni), s ha ez nem is mindig érvényesült, végső soron a Habsburg Monarchiában az egyetemi autonómia ekkor a porosz és orosz mintákhoz képest is jobban működött.

Az autonómia erősödésével megnőtt az oktatói munka professzionalizálódását mutató habilitációs eljárások szerepe, melyek egyfajta szakmai belépőnek számítottak erre a területre. A habilitáció jelentette belépési küszöb az előmeneteli verseny fontos tényezője volt, mely növelte a résztvevők karrier-tudatosságát, javította az „oktatási

innovációs” hajlandóságot, de felértékelte a személyes-kollegiális kapcsolatokat is. Egy-egy professzor ugyanis általában a saját tanítványi körét igyekezett helyzetbe hozni. A „külsősök” belépési esélyei alacsonyak voltak, 1884 után kívülről eljutni a professzori szintig szinte lehetetlen volt. A habilitáció feltételeinek rögzülésével a publikációs követelmények kapcsán ugyanakkor egyre jobban kirajzolódtak a nyelvi korlátok is. A habilitációs eljárások száma időben nagyon változó volt, és a helyi szinteken is nagy eltérések voltak, ám egyértelmű tendenciaként mutatkozik, hogy a nemzetépítés felerősödése idején – elsősorban a humán területeken – a habilitálók száma is növekedett.

A következő két fejezetet az egyes egyetemeknek és az ott tapasztalható oktatói karriermintázatoknak szenteli a szerző. Először a német nyelvű intézményeket vizsgálja, és rámutat, hogy a Habsburg Monarchia egyetemei egyre inkább osztrák karakterűvé váltak, saját hierarchiával és karrierutakkal, összefüggésben a pán-germán modellel. Ennek a térnek mágnesként működő központja a Bécsi Egyetem volt, itt dolgozott a legnagyobb számú professzor és magántanár is. Bécs fokozatosan a fiatal oktatók felkészülési helyévé vált, akik karrierjük elején töltöttek itt néhány évet. Ebből következően sok volt itt a nem helyi kötődésű oktató, ami az egyetem „kozropolita hub” szerepét erősítette. Bár a professzorok és a magántanárok kinevelése Bécsben is elsősorban a helyi igényeket igyekezett kielégíteni, a többi német nyelvű egyetem felé is Bécs volt a legnagyobb kibocsátó (kivévelt jelent Prága, ahol szintén a helyiek kinevelésére törekedtek). A habilitáció előtti mozgás viszonylag ritka volt (kivéve Krakó és Lviv esetét), melynek egyik oka lehetett, hogy a kisebb egyetemeken a kisebb verseny miatt a magántanárok jobb előmeneteli esélyekkel rendelkeztek. Az oktatói mobilitás irá-

nya sokszor hasonló mintát követett: indult egy kisebb egyetemen (például Innsbruck), és egy köztes állomáson keresztül (például Graz) vezetett az út a végállomásra (Bécs). A „végállomási helyként” funkcionálás mértéke pedig hierarchiát alakított ki az egyetemek között.

A német nyelvű egyetemeken oktatók karrierje a Habsburg Monarchia helyett egyre inkább Németország felé orientálódott, ezzel akaratlanul is helyet teremtve a szláv egyetemek oktatóinak. Három példán keresztül mutatja be a szerző, hogy az egyetemek közötti oktatói körforgás milyen mintázatokat mutatott, milyen infrastrukturális, politikai és kulturális tényezők voltak befolyásoló erők ebben a térben: 1.) a német nyelvű egyetemek számos intézettel rendelkeztek és lehetőségük volt a Német Birodalommal való kapcsolatok kialakítására; 2.) a Galíciában lévő egyetemek kapcsolatban voltak azokkal az oroszországi és porosz területekkel, ahol nem volt saját lengyel nyelvű egyetem; 3.) a cseh nyelvű egyetemek mögött – utánpótlási szempontból – elsősorban a helyi akadémiák álltak.

A vallás- és oktatásügyi minisztérium támogatta az ausztriai oktatók külföldi tanulmányait, és elsősorban a saját kinevelésű oktatók alkalmazását preferálta, egyfajta autarkiára törekedve ezen a területen. A nem kívánt eszmék megjelenése és a politikai szempontok miatt kevésbé rajongott a porosz vendégoktatók alkalmazásáért, ennek ellenére a német oktatók alkalmazása éppen az 1870-es években volt gyakoribb, melyre elsősorban az ausztriai oktatóhiány miatt volt szükség. (A más országokból való oktató-import nem mutatott jelentős arányokat, tengerentúliakkal pedig alig lehetett találkozni.) Felsőbb hivatali szinteken felmerült a két német birodalom – legalább az „egyetemi tér” tekintetében való – egységesítésének gondolata is, de ez nem iktatta ki a porosz egyetemekkel meglévő verseny-

helyzetet. A német nyelvű egyetemek tehát elsősorban egymással és a külfölddel voltak „cserekapcsolatban”, nem pedig a szláv és magyar egyetemekkel. A Monarchia felbomlásának okaként kezelt „nemzetiségek elfordulása” ilyen tekintetben nem állja meg a helyét, az elzárkózás inkább a másik fél részéről érzékelhető.

Az ötödik fejezet a monarchiabeli szláv egyetemi térrel foglalkozik, melynek dinamikáját döntően a nyelvi dezintegráció folyamata határozta meg. A helyi nyelvre való áttérés jelentős szeparációs hatást váltott ki, leválasztva a szláv egyetemi tér egyes részeit, ami kettős hatással érvényesült. Egyrészt a német nyelvű oktatóknak kisebb esélyük volt arra, hogy a nem német nyelvű egyetemeken fussanak be karriert. Másrészt a nem németeknek nem voltak határon kívüli, saját (lengyel, cseh, magyar) nyelvű egyetemei, ahol elhelyezkedhettek volna. E mellett a kulturális hovatartozás is elég képlékeny volt, az oktatók gyakran alakították nemzeti identitásukat a szerint, hogy mely egyetemre szerettek volna bekerülni. (A cseh identitás képlékenysége és a német kultúra erős hatása miatt például kifejezetten nehéz megállapítani – mutat rá Surman –, hogy a Prágai Egyetem cseh és német nyelvű egyetemre való szétválasztásakor hány cseh nyelvű oktató dolgozott itt egyáltalán.)

A nyelvváltással a szláv egyetemek tereinek dinamikája is nagyot változott: elkezdték saját terük fejlesztését, kialakították saját egyetemi hierarchiájukat és megvívták belső harcaikat. Az egyetemek feletti nemzeti(ségi) kontroll erősödése ugyanis nem csak nyelvi konfliktusokkal járt együtt, hanem generációs és politikai feszültségeket is felszínre hozott, kiélezte a vitákat például a nacionalista-internacionalista törésvonal mentén. A nemzeti projektek figyelmének középpontjában a „nemzeti tudósok” kinevelése állt, de a fiatalabb generáció tagjai

jellemzően nemzetközibb és liberálisabb szemlélettel rendelkeztek, mint a Thun-éra konzervatívabb professzorai. Ezzel szemben viszont a rutén professzoroknak a fiatalabb generációhoz tartozó ukrán nacionalistákkal adódtak konfliktusaik. Minthogy az egyes intézetek, tanszékek alapítása és az utódlási kérdések elválaszthatatlanok voltak a különféle politikai – és egyházi – szempontoktól, e folyamatok izgalmasan befolyásolták az egyéni karrierutakat.

Surman külön fejezetet szentel annak a kérdésnek, hogyan járult hozzá a vallási-felekezeti alapú megkülönböztetés a Monarchia egyetemi terének szétszabdolásához. E kérdésben a Thun-éra konzervatívizmusa és a Kulturkampf is éreztette hatását, így a közéletben is erőteljesen jelenlévő katolikus-nem katolikus ellentét az egyetemeken is megmutatkozott: az állásba kerülés esetében például a katolikusság pozitív diszkriminatív tényezőnek számított, és több esetben előfordult, hogy egy-egy oktató kinevezése vallási hovatartozása miatt hiúsult meg. Surman ezt számos professzori életút ismertetésével igazolja, ugyanakkor rámutat: a vallási tényezők karrierutakra gyakorolt hatásának vizsgálata különösen nehéz, a rendelkezésre álló életrajzok és dokumentációk ugyanis e tekintetben kevésbé informatívak.

A magasabb pozíciókban alulreprezentáltak voltak a zsidó oktatók. Surman úgy fogalmaz: a zsidó magántanárok karrierjét sokszor láthatatlan falak („invisible ghetto walls”) akasztották meg. A szerző a zsidó oktatók esetein keresztül az asszimiláció és az akkulturáció jelenségeit és ezeknek a különféle identitáskonstrukciók vonatkozásában kifejtett hatásait, a sztereotípiák és anti-sztereotípiák terjedésének jelentőségét is vizsgálja. A „láthatatlan gettó” falainak „körbetapogatása” során a hivatalos források (például a habilitációs dokumentáció) és a közbeszéd közötti diskurzusbe-

li eltéréseket is felvillantja. A lokális zsidó közösségek és az egyetemeken tanuló zsidó hallgatók jellemző arányainak összevetésével pedig leszögezi, hogy az egyetemek „elzsidósodásának” érzete és a valóságot tükröző adatok nem feltétlenül konvergáltak egymással.

A kötet záró fejezete a Habsburg időszak örökségével foglalkozik, bemutatva, hogy milyen hatásai voltak a ciszlajtán multilingvisztikus birodalmi térnek az 1918 utáni „sokállami közép-európai térre”. Surman hangsúlyozza, hogy a térváltozás kevéssé volt forradalmi, sokkal inkább a régiós tendenciák folytonosságáról beszélhetünk. Így például a háborút követően növekedett a német kultúrmissziós szemlélet népszerűsége, és a Németországgal való együttműködés is erősödött. Az új nemzetállami terekbe került intézmények azonban nem voltak felkészülve az új helyzetekre, és sok esetben a politika erős befolyása alá kerültek. Így például a tiroli Innsbrucki Egyetem is részt vett az „olasz imperializmus” elleni propagandaháborúban, a déli területek elvesztése után pedig – mintegy a levágott láb fantomérzését követve – az erre a területre vonatkozó kutatások fokozásával próbálkozott.

Az egyetemek többféle utat jártak be 1918 után: volt olyan, amelyik új államok érdekkörébe került (Csernovic), voltak olyanok, melyek elmozdultak korábbi tereikből (Pozsony, Kolozsvár), illetve olyanok is, amelyek oktatói nagy számban menekültek el (elsősorban a Szovjetunióba vagy Kelet-Galíciába). Az egyetemek nagy része elvesztette korábbi vonzáskörzetét, így a hallgatóság rekrutációja is gondot jelentett, melyet különféle módokon próbáltak kompenzálni. A hallgatóság összetétele mindezek következtében nem lett homogénebb, hanem éppen a „multietnikus hub” szerepű egyetemeket erősítette, ahol azonban a sok „külföldi” hallgató jelenléte talaja le-

hetett az „idegenekkel” szembeni averziók erősödésének. Az utódállamokban maradt (például Kolozsvár, Prága, Pozsony), illetve újonnan alapított egyetemek (Varsó, Poznan, Vilnius) érvényesítették a Habsburg-időszak „szervezeti know-how-ját”, s a régióban korábban kialakult személyes-tudományos kapcsolatok is sok esetben tovább éltek. Így például Bukovinában és Csehországban a német nyelvű oktatók a kulturális közvetítés fontos elemei maradtak, Prágában pedig a cseh és a német egyetem közötti kapcsolatok sokkal jobbakká lettek, mint a Habsburg-időszakban voltak.

A Habsburg Monarchia nyelvileg megosztott, mégis kulturálisan összetartozó tudományos tere egy nagyon speciális, sok tanulságot magában rejtő entitás volt, ezért a Surmanéhoz hasonló „intellektuális földrajzi” vizsgálat elvégzése izgalmas lenne az egész Monarchia vonatkozásában is, bevonva a munkából kimaradt „tér-szeleteket”. A kötet megállapításait a – többséget alkotó – földrajzilag immobil oktatók, valamint a nők századfordulót követő – szűk keretek között mozgó – egyetemi karrierútjainak bemutatása is tovább árnyalhatná. Az ábrázolt folyamatok hatásai ráadásul nyilvánvalóan túlmutatnak a tárgyalt időszakon, így a későbbi, illetve jelenkori viszonyok megértéséhez is hozzájárulhatnak. A különféle térbeli mobilitási mintázatok az Európai Unió terére vetítve is fontos megállapításokhoz vezethetnek, de figyelemre érdemes a nacionalizmus és internacionalizmus körüli dilemmák és konfliktusok eredőinek ismerete is. Említhetjük továbbá az egyetemek külföld felé való nyitáskényszerének dilemmáit, a habilitációs eljárások és a minőségbiztosítás közötti összefüggéseket, a nemzetközi oktatói és hallgatói mobilitás gyakorlatait, vagy éppen az állami (oktatás)politikai befolyás érvényesítésének és korlátainak kérdéseit. Az egyén – az egyetemi oktató – karrierútjának elemzése pedig

az előmenetel intézményi (nemzetköziesítés, specializálódás), társadalmi (előmeneteli kényszer, magánszektoral kialakított kapcsolatok, másodállások, generációs dilemmák stb.) és politikai (külső lehetőségek és kényszerek) összefüggéseire világíthat rá.

A kötet jó szívvel ajánlható a magyarországi kutatók figyelmébe, annál is inkább, mert e megközelítéssel jóval több tapasztalat szerezhető, mint amit az egy nézőpontra leszűkített, monokulturális és a

függetlenségi törekvéseket túlnagyító szemlélet lehetővé tesz. Surman munkája meggyőzően bizonyítja, hogy a centrumokból megírt történeti munkákba „bele kell írni” a perifériák történetét is. Ez számos korábbi megállapítás újragondolására is sarkallhat, és megmutathatja például, hogy Csernovic sokkal több szállal kötődik Bécshez, az pedig Berlinhez, Lviv Grazhoz és Kijevhez, mint azt első látásra gondolnánk.

Csibi Norbert

Társasági élet az egyetemen

Von Professorenzirkeln, Studentenkeipen und akademischem Networking. Universitäre Geselligkeiten von der Aufklärung bis zur Gegenwart. Hrsg. ASCHE, Matthias – KLENKE, Dietmar. Köln – Weimar – Wien, 2017. 246 oldal (Abhandlungen zum Studenten- und Hochschulwesen 19.)

A társadalom- és kultúratörténeti megközelítések egyetemtörténeti kutatásokban való megjelenésének köszönhetően ma már egyre több olyan munka születik, amely az egyetemeket nem pusztán az oktatás, a képzés és/vagy a kutatás *helyszín*eként értelmezi, hanem – mintegy megidézve a fogalom eredeti jelentését – az egyetemi polgárok *universitasát* olyan *társadalmi közösség(ek)*ként fogja fel, melyek sajátos – részben az akadémiai közegre általánosan jellemző, részben intézményenként eltérő – értékekkel, hagyományokkal, belső dinamikával és cselekvési stratégiákkal bírnak. A kutatások kedvelt témái a hallgatók és az oktatók társadalmi, vallási, nemzetiségi stb. összetétele, az egyetemi polgárok egymás közötti és intézményen kívüli kapcsolatrendszerei, s ezzel összefüggésben az egyetem mint intézmény jelenléte (és önmegjelenítése) a nyilvánosságban, az oktatói/hallgatói öntudat és mentalitás formálódása, vagy éppen az egyetemi tradíciók kialakulása. Az egyetemi élet e sajátosságainak vizsgálata változatos módon járul hozzá az egyetem mindenkori társadalmi-politikai kihívásokra adott válaszainak, a tudástermelésben és -közvetítésben játszott, idő- és térbeli kontextusoktól függő szerepének megértéséhez. Így a hagyományos szervezet- és intézménytörténeti, tudomány- és eszmetörténeti kutatások mellett az egyetemet sajátos társadalmi cselekvési térként értelmező megközelítések mára a modern,

tudományos igényű egyetemtörténetírás legitim és nélkülözhetetlen részeivé váltak.

A fenti témakörök metszéspontjában helyezkedtek el a Paderborni Egyetem Modernkori Történeti Tanszéke, valamint a német diáktörténeti kutatásokat évtizedek óta kiemelten ösztönző *Gemeinschaft für deutsche Studentengeschichte* által 2011-ben szervezett *Universität und Geselligkeit* című konferencia előadásai. A referátumok, melyek a német nyelvterület egyes egyetemeinek epizódjait érintették a 18. századtól „napjainkig”, az *akadémiai társasság* kérdéskörének középpontba helyezésével arra keresték a választ, milyen összefüggés mutatkozik az egyetemi társasági élet formáinak változása, valamint az intézmények mindenkori állami és társadalmi helyzetének, presztízsének és értelmező hatalomként betöltött szerepének alakulása között. A konferencián elhangzott előadásokból tíz referátum (illetve egy újabb tanulmány) került be a neves (egyetem-) történészek, Matthias Asche és Dietmar Klenke által szerkesztett, hat évvel később megjelent kötetbe. A megkésett publikáció azonban az eltelt időben (s azóta sem) veszített aktualitásából. Napjainkban a felsőoktatás évtizedek óta tartó virtualizálódása által jelentett kihívások időszerűbbek, mint valaha, a kapcsolattartás, a kommunikáció és – egyre fokozottabb mértékben – magának az oktatásnak online terekbe költözése szükségszerűen új értelmet ad a döntően személyes kapcsolatokra épülő tanítás–tanulás *közösségi* jellegének.

Az egyetemi polgárok társas kapcsolatainak vizsgálata a kötetben a *társasság* (Geselligkeit) Georg Simmel által meghatározott definíciójából indul ki. Simmel szerint a társadalmasodás folyamata során az egyének különféle hajlamaikból fakadóan, valamint meghatározott céljaik elérése érdekében az együttélés és az egymással való együttműködés különböző formáit

alakítják ki. A *társasság* jelensége a társas kapcsolatok olyan formáiban mutatkozik meg, amelyekben a másokkal való együttlét az objektív társadalmi célokon és különös, konkrét tartalmakon, az élet realitásaiban gyökerező mindennapi kényszereken átlépve öncéllá, az egyén társas hajlama önértékké válik, s az együttlétet biztosító formák „*tisztán csak önmaguk kedvéért léteznek*”.¹ A *társasság* az egyetemi közegben – vélik a kötet szerkesztői – döntően az érintkezés olyan formáiban mutatkozik meg, amelyek révén az egyetemi polgárok számára a formalizált és célorientált oktatási-kutatási folyamatokon, illetve a társas kapcsolatok intézményesített, egyetemi hierarchiától (is) függő alkalmain túl nyílik lehetőség személyes és kötetlen kommunikációra. Ennek megfelelően az írások döntő többségének középpontjában a professzori körök és diákszervezetek, tehát főképpen a zártabb, olykor kifejezetten exkluzív, eltérő mértékű szervezethez tartozó csoportok állnak, amelyek működése a szerzők szerint, ha nem is egyedüli vagy elsődleges jelleggel, de a simmeli értelemben vett *társasság* igényét kifejező formák között zajlik.

A kötet két részre osztható. Az első öt tanulmány a professzori, az ezt követő hat írás pedig a hallgatói társasság kérdéseivel foglalkozik. Az írások témaválasztása és kötetben való elrendezése így önmagában is mutatja az *universitas* mint közösség felbomlásának 17–18. századtól érzékelhetővé váló folyamatát, mely során a modern, bürokratikus államapparátus részévé váló professzori kar és a hallgatók érdekei, szokásai és stratégiái egyre látványosabban elváltak egymástól. Az intézményen belüli hierarchiát az egyetemi polgárok társas kapcsolatainak alakulása is visszatükrözte: a hallgatók és az oktatók (köztük az eltérő státust

élvező professzorok, extraordináriusok, privátdocensek) társasélete is elkülönült. Szorosabb érintkezés az egyes professzorok, valamint a maguk köré gyűjtött, válogatott hallgatói klientúra, illetve az oktatói állást szerző öregdiákok diákszervezetekkel fenn tartott kapcsolatai révén valósult meg.

A tanulmányok többsége a társasságot kifejező *tevékenységformák* vizsgálatából indul ki, így betekintést nyerünk a professzori háztartások és diákszervezetek társaséletének (illem)szokásaiba, a félhivatalos-hivatalos összejövetelek lebonyolításának protokolláris rendjébe vagy éppen az új tagok felvételét kísérő beavatási szertartások rituáléiba. Az írások azonban túlmutatnak ezek pusztá számbavételén, s különböző aspektusokból elsősorban a társas együttlét hallgatói/oktatói közösségre gyakorolt hatásaira koncentrálnak.

Így például valamennyi tanulmányban kiemelt hangsúlyt kap az egyetemi társasélet szocializációs szerepe. Marian Füssel írása a göttingeni professzorok társasági aktivitásával kapcsolatos 18. századi elvárásokon keresztül mutatja be, hogy a hallgatók és a professzorok közötti, oktatási folyamatokon túli kapcsolatok ösztönzése szorosan összekapcsolódott azokkal a célkitűzésekkel, melyek e társas együttlétektől bizonyos értékrendek és normák közvetítését remélték. A göttingeni hallgatók és oktatóik közti szorosabb érintkezés az arra érdemesnek tartott diákok akadémiai közösségbe való integrálását, specifikus magatartásminták és habitus begyakorlását szolgálták, így jócskán túlmutattak az öncélú, kötetlen társasság megélésén. A különféle diákszervezetek hallgatói szocializációban játszott szerepe azonban már ekkor is meghaladta az oktatók által közvetített minták hatását. Utóbbi befolyása a 19. században pedig még inkább háttérbe szorult, a hallgatói (ön)nevelés és orientáció feladatát szinte teljesen a diákszervezetek vették át.

¹ Georg SIMMEL: A társaság [sic!]. In: Georg SIMMEL: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 2001. 168–179.

E folyamat – mutat rá Matthias Stickler – a Humboldt egyetemi modell lényegéből fakadt: Humboldt neohumanista egyeteme ugyanis a hallgatók önálló szellemi és erkölcsi fejlődését hirdette, velük szemben elsődleges feladatának az oktatást tekintette, nevelésükről viszont lemondott. Ez nemcsak felerősítette a hallgatói közösségen belül a külső befolyásoktól mentes önmeghatározás és értékválasztások, valamint az (ön)nevelés iránti igényt, hanem szabadabb mozgásteret is kínált a hallgatói önszerveződések számára. Így az egyetem funkcióinak átrendeződésével keletkező „Humboldtsche Lücke” („Humboldtsche Lücke”) a különféle diákszervezetek töltötték be. Tagságuk belső hierarchiája, mely eltérő elnevezésekkel, jogokkal és feladatokkal ruházta fel az újonnan belépőket, a magasabb évfolyamon tanulókat és az öregdiákokat, nem elsősorban autoriter szellemiségüket tükrözi vissza, hanem – véli Stickler – a közösségen belül zajló nevelést, az újoncok integrációját megvalósító „mentorrendszer” működésére utal.

Amennyiben ezeket a változatos elnevezésű és szervezetszerű diákszervezeteket (Corps, Studentenorden, Landsmannschaft, Burschenschaft) olyan közösségeknek tekintjük, melyek a hallgatók mint jövődiák társadalmi elit szocializációjában hangsúlyos szerepet játszottak, felmerül a kérdés, hogy az e kereteken belül zajló társasági élet milyen értékek, habitusok kialakulását segítette elő. Lisa Fetheringill Zwicker – a kötet egyetlen angol nyelvű tanulmányában – a 19. század második felének katolikus diákszervezeteit vizsgálva például arra a következtetésre jut, hogy a hallgatók közötti vallási konfliktusok, a német egyetemek döntően protestáns hallgatói közösségével vívott eszmei harcok negatív tapasztalatai a katolikus diákszervezetek tagjaiban a demokrácia és pluralizmus eszméjének fontosságát, valamint a kisebbsé-

gi lét iránti érzékenységet erősítették. Az olyan tulajdonságok megszilárdítása, mint az eszmei-erkölcsi meggyőződés melletti állhatatos kiállás, az eltérő nézetek tiszteletben tartása vagy a kompromisszumkészesség döntő szerepet játszhatott abban – véli a szerző –, hogy a 20. században a vezető politikai és közigazgatási funkciót betöltő német politikusok között a hallgatói közösségi arányokat tekintve felülreprezentáltak a katolikus diákszervezetekből érkezett diplomások.

Leegyszerűsítő volna ugyanakkor a diákok társasági életét a majdan magas állásba kerülő hallgatóktól elvárt polgári értékrend megnyilvánulásaira szűkíteni. A gyakran ivászatba, párbajokba és különféle rendbontásokba torkolló összefüggések rendszeresen kiváltották az oktatók és az egyetemvárosok lakóinak rosszallását, ám ezek a polgári életmódtól elütő megnyilvánulások nem a diákszervezeten belüli fegyelmi problémák jelei voltak – hangsúlyozza már említett tanulmányában Matthias Stickler –, hanem a hallgatói magatartáskódex szerves részei. Ezt Harald Lönnecker írása is alátámasztja, amely átfogóan vizsgálja a diákszervezetek szimbólumainak, színviselésének és társaságot kifejező szokásainak identitásalkotó funkcióját. (Nem véletlen, hogy Lönnecker írása nyitja a kötet hallgatói szekcióját, tanulmánya kiváló kezdőpontot nyújt a német diák hagyományok szövevényes rendszerében való eligazodáshoz.) A normáktól való elhajlás, a polgári társadalom tudatos, rituális provokációja a hallgatói magatartás normáját jelentette, egy sajátos csoport összetartozását, a különböző életkori és társadalmi csoportoktól, a „felnőttektől” való elhatárolódását fejezte ki. A diákszervezeti élethez szorosan kötődő kilengések hevessege azonban a 19–20. század folyamán érezhetően enyhült. Így például az italozással egybekötött összejövetelek továbbra (és napjainkban) is

a hallgatói társasélet alapvető részei maradtak, de a „parancsra ivás” a 20. század első felében eltűnt a magatartáskódexből, az alkoholfogyasztás – például „sörvizsgák” vagy „sörpárbajok” formájában – szabályozott, rituális keretek közé szorult. A tagok közötti párbaj, a *mensura* pedig, melyet a német történeti irodalom változatos módon, hol személyiségfejlesztést szolgáló bátorságpróbaként, hol a férfiakból álló közösség agresszióra való hajlamát kifejező, feszültségevezető szokásként vagy éppen séggel a szervezeten belüli státuszemelkedés ceremóniális eszközeként értelmez, a 20. századra sporttevékenységgé szelődött. Az öregdiákok hatása – többek között – e folyamatban is megmutatkozik. A 19. század második felétől a tagok és a tanulmányaikat befejező „öregurak” (Alte Herren) közötti kapcsolatok intézményesültek és egyre aktívabbá váltak, az „öregurak” pedig sok esetben a kilengések mérséklése mellett léptek fel. Így döntő szerepet játszottak – ahogy Stickler fogalmaz – a hallgatóság diákszervezeti keretek között zajló „domesztikációjában”.

Az „öregurak” befolyása meghatározónak tekinthető a diákszokások évtizedeken keresztül továbbélésében is, bár – ahogy Christian George írása mutatja – e rendkívül gyorsan fluktuáló közösségekben a hagyományok generációkról generációkra történő átörökítése – éppen ezek rendkívül erős identitáskötő és -kifejező funkciójából fakadóan – ennél összetettebb tényezők függvénye. A második világháborút követően például a *mensura* vagy a különböző színkombinációjú szalag és sapka (Couleur) viselete a nyugati megszállási övezetekben a fasiszta, antiszemita eszmék táptalajául szolgáló diákegyesületi élet szimbólumaivá váltak. A szervezetek újjáéledését azonban nemcsak a megszálló hatalmak egyértelmű averziója hátráltatta, hanem az is, hogy a háború katasztrófáját átélő generáció nagy

részében a társaság igénye a társasélet korábbi formáinak elutasításával párosult. Az ekkor létrejövő, többségében laza szerveződésű diákközösségek nemcsak az ideológiailag terheltek és idejétmúlnak tekintett tradícióktól határolódtak el, hanem általában véve elvetették a társaséletet keretek közé szorító formalitásokat. A hagyományteremtés igényének hiánya e közösségek sorsát is megpecsételte: a laza csoportok – ahogy például a George által bemutatott *Neue Bonner Studentengemeinschaft* – rendszerint rövid időn belül, de legkésőbb az alapítók lediplomázását követően felbomlottak. Ezzel szemben a negyvenes évek végén szerveződő, a 18–19. századi diákhagyományok felelevenítéséért az oktatásirányítással, dékánokkal és rektorokkal szembeszálló új csoportosulások – nem kis mértékben az egykori „öregurak” támogatásával – rövid időre a hagyománytudatra markánsan építő diákszervezetek második virágkorát hozták el az NSZK-ban.

A kötet oktatókra fókuszáló írásai a társaság igénye és a hozzá kapcsolódó (külső) *elvárások* mentén közelítik meg a professzori társasélet kérdéseit. A 18. században meglehetősen közkeletűek voltak azok az elképzelések, melyek az egyetemi tanár munkáját a *studiolo* magányában végzett tevékenységgel azonosították, s a professzori habitussal alapvetően ellentétesnek tekintették a társaság igényét. A göttingeni tanárok társasélete alapján Marian Füssel e felfogást pusztán sztereotípiának minősíti. Az oktatók a 18. században aktívan részt vettek a város társasági-kulturális életében, kezdeményező szerepet játszottak a szabadkőműves páholyok megalakításában, rendezések voltak az egyetemi élet ünnepi pillanataihoz (rektorváltás, doktoravatás stb.) kapcsolódó közösségi összefüggések, de az oktatók lakásán rendezett, oldott hangulatú, családiasabb vendégségek is. Kérdés persze – s ezt a kötet szerkesztői is elismerik –,

hogy az egyes intézmények oktatóinak társaséletét vizsgáló esettanulmányok alapján mennyire vonhatók le általánosítható következtetések. Az egyetemen kívüli kapcsolatok intenzitását ugyanis nagymértékben meghatározták az intézmény székhelyének lokális-regionális adottságai, mint például a magas műveltségű és kulturális igény szintű elit vagy a fejlett oktatási-kulturális intézményrendszer jelenléte.

Füssel írása arra is rámutat, hogy az oktatók esetében érdemes különbséget tenni a hivatalos és a privát társaság megnyilvánulásai között. Előbbiek az akadémiai közösség tagjaitól elvárt kapcsolatépítés és -ápolás részei, utóbbiak a kötetlen, személyesebb kapcsolatokra épülő, baráti jellegű időtöltéshez kötődnek, elsősorban ez a simmeli értelemben vett társaság színtere. Ilyen öncélú interakciók jellemezték például a Thomas Becker írásában bemutatott bonni professzorok társaséletét a 19. század első felében. Köreik működése döntően a tagok lakásán vagy vendéglőkben elköltött közös vacsorákat jelentette, az összejöveteleken rendkívül változatos témakörökben elhangzó előadások a szórakozást és a művelődést, semmint valamiféle közös tudományos, kulturális vagy (egyetem-)politikai álláspont kialakítását szolgálták. Az eleinte az egyetemen kívüli, művelt elit felé is nyitott társaságok a 19. század végére bezárkóztak, ennek köszönhetően a kizárólag professzorokat tömörítő körökben az (interdiszciplináris) szakmai-tudományos diskurzus vált meghatározóvá. A bonni professzorok társasköreinek többségét ez a kötetlen szórakozással egybekötött tudományos eszmecsere jellemezte a 20. század közepéig, s inkább kivételnek számítottak az olyan csoportok, melyek kifejezetten a tagok akadémiai közösségen belüli érdekérvényesítését igyekeztek elősegíteni. Regina Meyer írásának középpontjában viszont épp egy ilyen csoport, a hallei egyetemen 1890-ben meg-

alakított *Spirituskreis* áll. A filozófia-, jog- és bölcsészprofesszorokból álló társaságot ugyanis az egyes tudományterületek közötti rivalizálás hívta életre, tagjai a természet- és műszaki tudományok századfordulós előretörésével szemben igyekeztek biztosítani egyetemi pozícióikat. 1933-ig összesen 20 rektor került ki a társaságból, mely egyértelműen mutatja a tagság által nyújtott kapcsolati tőke erejét. A *Spirituskreis* ily módon tipikus példáját adja a privát társaság egyetempolitikai befolyásszerzéssel való összefonódásának.

Ha kirívónak is tekintjük a *Spirituskreis* által elért befolyás mértékét, annyi bizonyos, hogy az elmúlt évszázadokból számos további példát hozhatunk az aktív társasági élet és az akadémiai előmenetel összefüggéseire. A szerzők abban is egyetértenek, hogy manapság a társas kapcsolatok építése és ápolása nemcsak előnyös, hanem egyenesen elengedhetetlen az akadémiai karrierhez. Ez egyrészt az informális kommunikációs csatornák, kapcsolati hálók érdekérvényesítésben játszott kiemelt szerepére, másrészt arra utal, hogy a tömegegyetemek és a „felsőoktatási szolgáltatóipar” megjelenésével jelentősen átalakultak az oktatói munkával kapcsolatos elvárások – a társaság terén is. E kérdéskörrel foglalkozik Dietmar Klenke az ingázó oktatók „röghöz kötéséről” a német nyilvánosságban kialakult diskurzus kapcsán. A kilencvenes években zajló vita középpontjában a felsőoktatás tömegesedésével elszemélytelenedő és elszegényedő egyetemi kommunikációs kultúra állt, melynek bűnbakjai az ingázó oktatók lettek. A 20. század második felében a regionális egyetemek számának megugrása, ezzel párhuzamosan a közlekedési lehetőségek fejlődésével (is) fokozódó oktatói mobilitás ugyanis megnövelte a nálunk gyakran „intercity-”, német nyelvterületen „Di-Mi-Do-professzoroknak” gúnyolt oktatók számát (a német megnevezés arra

utal, hogy e tanárok rendszerint keddtől csütörtökig – *Dienstag–Mittwoch–Donnerstag* – tartózkodnak csak az intézmény székhelyén). A vitában a székhelyen töltött idő az illető egyetemhez és tágabb értelemben az oktatói munkához való hozzáállás mutatójaként jelent meg. Az ingázás a közvéleményben az oktatói feladatok, az intézmény és a hallgatók iránti elköteleződés hiányaként értelmeződött, s tágabb értelemben összekapcsolódott az egyetemi oktatók lustaságára vonatkozó kritikákkal. Az ingázó oktatókkal kapcsolatos negatív percepciók kialakulását Klenke – többek között – arra vezeti vissza, hogy az intézményben töltött idő rövidege szükségszerűen korlátozza az egyetemen belüli és kívüli társas kapcsolatok kiépítését. Az ingázó oktató rendszerint csekélyebb mértékben vesz részt az intézmény hivatalos társasági eseményein, kevésbé mozgósítható reprezentációs célokra és a lokális kapcsolatok bővítésére, így nem meglepő, hogy egyes (főként regionális) egyetemek és főiskolák vezetői is támogatták a székhelyen kötelezően eltöltendő idő előírását. A vita egyértelműen rávilágított arra, hogy a közvélemény nyitott, társaságkedvelő attitűdöt, s egyfajta „kommunikátori” szerep betöltését várja a modern egyetemek oktatóitól. Ezt azonban pusztán mennyiségi jellegű előírásokkal nem lehet biztosítani – véli Klenke –, a fizikai jelenlét kötelezővé tétele önmagában nem erősíti a társas hajlamot, s nem javítja a kapcsolatok minőségét sem.

A kötet alapvető célját teljesíti, az egyes tanulmányok változatos módon mutatnak rá az akadémiai társas kultúra indirekt egyetem- és társadalompolitikai hatásaira, ám az egyetem évszázados funkcióváltásának folyamatát inkább epizódyszerűen árnyalják. A legteljesebb képet a 19. századra autonóm értelmező hatalommá váló modern egyetem társas viszonyairól kapjuk, s noha a szerkesztők bevezető tanulmányuk-

ban egyértelművé teszik, hogy a globalizálódó, tömegesedő és piaci hatásoknak egyre fokozottabban kitett felsőoktatási intézmények kommunikációs és társas kultúrájában gyökeres változások álltak be a 20. század második felében, e kérdéskört azonban mindössze két írás tárgyalja. (Klenke említett tanulmányán kívül Julia Grulich és Birgit Riegraf – vélhetően erősebb szociológiai megközelítése miatt a kötet elejére helyezett – írása sorolható ide, mely azt a kérdést járja körül, hogyan működnek napjainkban a női oktatókat és kutatókat érintő informális kirekesztési mechanizmusok a társasági élet területén.) Így a kötetben az akadémiai társasélet utóbbi évtizedekben tapasztalt átalakulása, – a szerkesztők és az erről nyilatkozó szerzők szerint egyöntetűen – hanyatlása nem a neki tulajdonított jelentőséggel arányosan mutatkozik meg. Elsősorban e „hanyatlás” következményeit ismerjük meg, folyamatát kevésbé. Ez fokozottan igaz a hallgatói társasélet kérdéseire, egy-egy kitekintő megállapításon túl a kötet írásai ugyanis nem merészkednek túl az ötvenes éveken.

Hasonló hiányérzet támad az olvasóban az akadémiai társasélet kötetben tárgyalt aspektusait illetően. Az írások megerősítik a szerkesztők (egyik) alaptézisét, miszerint a társaság élményei és kötőereje alapvetően az autonóm, szabad gondolkodás és tudományos igazságkeresés légkörében és az ezt támogató kommunikációs struktúrákban mutatkoznak meg. Ily módon a társaság önkéntességen alapuló simmeli fogalmába természetüknél fogva nem illeszkednek a társasági élet valamely politikai hatalom által, világnézeti-ideológiai szempontból ösztönzött, kontrollált vagy egyenesen kényszerített megnyilvánulásai. Vélhetően ennek köszönhető, hogy a náci Németország vagy éppen a Német Demokratikus Köztársaság egyetemeinek társasélete a kötetben legfeljebb utalásképp

jelenik meg, noha az önkéntes kezdeményezések elfojtásának, illetve következményeinek tárgyalása egyfajta ellenpróbaként támaszthatna volna alá a simmeli értelemben vett társasság közösségalkotó szerepét.

A konferenciakötet tehát hagy teret az akadémiai társasság kérdéskörének továbbgondolására, azt azonban meggyőzően bizonyítja, hogy az egyetemi közösségek belső dinamikájának megismerése nagyban hozzájárul az egyetem mint intézmény társadalomban elfoglalt (illetve elfoglalni kívánt) pozíciójának megértéséhez.

Polyák Petra

AKTUÁLIS SZÁMUNK SZERZŐI

BAJCSI Ildikó	PhD, történész Clio Intézet
CSIBI Norbert	PhD, egyetemi adjunktus PTE BTK Történettudományi Intézet Újkortörténeti Tanszék
DHONDT, Pieter	PhD, egyetemi adjunktus, tanszékvezető Department of Geographical and Historical Studies, University of Eastern Finland
IONCIOAIA, Florea	PhD, egyetemi docens Alexandru-Ioan Cuza University of Iași
JANCSÁK Csaba	PhD, tanszékvezető Szegedi Tudományegyetem JGYPK Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék
LENSKI, Katharina	PhD, tudományos munkatárs Friedrich-Schiller-Universität Jena Historisches Institut
POLYÁK Petra	főlevéltáros PTE Egyetemi Levéltár
RAPOSA Vivien	MA-hallgató PTE BTK Történettudományi Intézet
SOMOGYVÁRI Lajos	PhD, egyetemi adjunktus Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Központ
TÖRÖK Gábor	levéltári informatikus MNL Baranya Megyei Levéltár